

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

34e jaargang nr. 1 januari/februari

1993

VERENIGINGS-
EN BOEKENNUMMER

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord,
*voorzitter (externe contacten,
examenbureau/CEVO, vrouwen-
geschiedenis),*
Louise Henriettestraat 16,
2595 TH Den Haag.
Tel. 070 - 38 24 872/38 53 669.

Mw. T. Perdeck-Schimmel,
*vice-voorzitter (contacten met
historische verenigingen, congres-
sen, didactische activiteiten),*
Timorstraat 27,
3818 CK Amersfoort.
Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, *1e secreta-
ris (externe correspondentie, VO,
publiciteit),* Patrijslaan 12a,
2261 ED Leidschendam.
Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-
Rijlaarsdam, *2e secretaris
(interne contacten, notulen,
Hoger Onderwijs),* Postbus 360,
2920 AJ Krimpen a/d IJssel.
Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, *penningmeester
(financiën, ledenwerving),* Jozef
Israëlsstraat 58, 6521 MZ
Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (*buitenlandse contacten,
Atlantische Onderwijscommissie,
studiereizen),*
Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.
Tel. 03448 - 16 86.

R. Donk (*basisonderwijs, basis-
vorming, opleidingen, nascholing),*
Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle.
Tel. 038 - 65 25 23.

M. Otten (*volwasseneneducatie,
beroepsonderwijs, informatisering,
ledenwerving),* Deventerweg 60,
7203 AM Zutphen.
Tel. 05750 - 42 160 (privé),
05700 - 70825 (werk).

VGN-fax: 070 - 38 53 669

U kunt zich opgeven als lid van de
VGN bij de administratie
Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den
Haag. Wilt u daarbij aangeven tot
welke categorie van leraren u be-
hoort en op welk schooltype u
werkzaam bent.

Voor 1993 bedragen de
contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger
f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10
f 90,-
3. Buitengewone leden (zij die
niet meer in het onderwijs
werkzaam zijn) en studenten
f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per
week les geven kunnen in aanmer-
king komen voor een korting.
Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 de-
cember een verzoek indienen bij
de penningmeester met vermeld-
ing van het aantal lessen, de
school en de categorie waartoe u
behoort.

Redactie

W.G.J. Rongen, *voorzitter,*
Antillen 4, 3524 EZ Utrecht.
Tel. 030 - 892580

J.A. de Ruiter, Almelo.
B. Engbers, Utrecht.

I.D. Verkuil, Hilversum
H.J.C. Termeer, Nijmegen.

R.P. Slotboom, Utrecht.

J.L.G. van Oudheusden, Waalwijk.
Mw. C.L. Peucker-Martin, Zeist.

*Secretariaat: J.A. de Ruiter,
Parkweg 5, 7602 JC Almelo.
Tel. 05490 - 60 987.*

*Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-
Stoopman, Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408 - 8 35 76.*

Alle leden van de VGN hebben
een abonnement op Kleio. Niet-le-
den kunnen zich abonneren, maar
reglementair komen alleen diege-
nen in aanmerking voor een abon-
nement zonder lidmaatschap, die
niet werkzaam zijn als docent.
Over uitzonderingen beslist het
bestuur.

Voor 1993 kost een abonnement:
Nederland en België f 90,-
Buitenland f 105,-
Buitenland inclusief extra porto
luchtpost f 130,-
Losse nummers f 9,50

Informatie over het leerlingenma-
teriaal in de serie Kleio-Didactica
en andere uitgaven van de VGN
vindt u in de Kleio-krant achter in
het blad. U kunt bestellen door
het betreffende bedrag over te ma-
ken op Postbanknummer 12 87 01
t.n.v. Penningmeester VGN te
Den Haag. Wilt u op het girobiljet
aangeven om welke nummers het
gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden.
Prijzen:

1 pagina f410,-
1/2 pagina f325,-
1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere
formaten en inleverdata van de
opnamemodellen kunt u zich wen-
den tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

**3 De watersnood van 1953;
Kleio-gesprek met Kees Slager**
D. Verkuil

**9 Beijersch bier uit de
stoombierbrouwerij**
E. van Royen

13 Passatempo mini-biografiën
R. Slotboom

19 Boek van de maand
G. Peek

22 In 't kort en recensies

27 Kleiokrant

**Het middenkatern in dit nummer van
KLEIO bevat de stukken voor de jaarver-
gadering van 13 maart a.s. en informatie
over het programma van het VGN-lus-
trumcongres 'Grenzen verleggen. Europa
na 1815', 20 tot en met 23 april, en de le-
dendag op vrijdag 23 april.**

**Bij dit nummer hoort een los katern over
natuur en milieu-educatie en geschiedenis,
aansluitend bij het thema-nummer van
KLEIO, 1991/9.**

*Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de
secretaris van de redactie. Berichten voor de
Kleiokrant (verenigingsnieuws, aktualitei-
ten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks
naar de eindredacteur.*

*Voor overname van artikelen, lesmateriaal
e.d. dient u contact op te nemen met de
eindredacteur.*

De watersnood van 1953

Dik Verkuil

Op 1 februari was het veertig jaar geleden dat de watersnoodramp plaatsvond. Bij deze grootste Nederlandse natuurramp sinds de Allerheiligenvloed van 1570 kwamen 1835 mensen om het leven, van wie 857 in Zeeland en 305 in het Zuidhollandse dorp Oude Tonge. De publicatie van Kees Slagers boek *De Ramp. Een reconstructie* en de uitzending van een met zijn medewerking gemaakte tv-documentaire tonen aan dat de watersnood van 1953 nog steeds leeft. De eerste twee drukken van 5000 exemplaren waren al uitverkocht voor zijn boek in de winkels lag. Bij veel Zeeuwen, die verder nooit een boek lezen, staat het naast de Statenbijbel in de kast. Zelfs een winkel in Den Helder raakte alle zeventig bestelde exemplaren in no time kwijt. En de televisiedocumentaire trok 1,1 miljoen kijkers, hoewel de uitzending pas rond middernacht was. Voor Dik Verkuil aanleiding om Kees Slager over de ramp te ondervragen.

Kees Slager

Kees Slager:

"Persoonlijk is mij vooral bijgebleven dat veel mensen de hele eerste dag bezig zijn geweest om de dijk te redden. De dijk was 's nachts bijna gebroken, maar had het net gered. De mannen van ons dorp stonden daar onafgebroken in de grond te scheppen en zakken te vullen, terwijl wij jongens de koeien in de drooggebleven polder uit de schuur

haalden. Dat was nog niet zo makkelijk, want die beesten waren niet gewend om midden in de winter naar buiten te gaan, en sloegen meteen op hol.

Verder staat me bij dat veel familieleden bij ons kwamen. Die vielen elkaar huilend in de armen omdat ze elkaar teruggevonden hadden. Dat maakte op mij natuurlijk wel indruk, maar voor de rest was de ramp toch vooral spanning en sensatie. Ik was veertien jaar, en dan vind je zo iets prachtig.

Daar kwam bij dat bij ons in Scherpenisse, op Tholen, geen slachtoffers vielen. Doordat het dorp op een terp lag, kwam het water niet verder dan de rand. Van het hele eiland kwamen mensen naar ons toevlucht. Het werd een mierennest van mensen, koeien en paarden. Na een paar dagen begonnen vliegtuigen zandzakken en voedselpakketten naar beneden te gooien en weer een paar dagen later kwamen de amfibievoertuigen. Ik kreeg een prachtig formulier met een stempel, waardoor ik elke dag met zo'n voertuig meemocht naar Bergen op Zoom, waar ik op school zat."

De gewone man

"Ik woon in Zeeland en werk part-time, zodat ik aandacht aan dit gebied kan besteden.

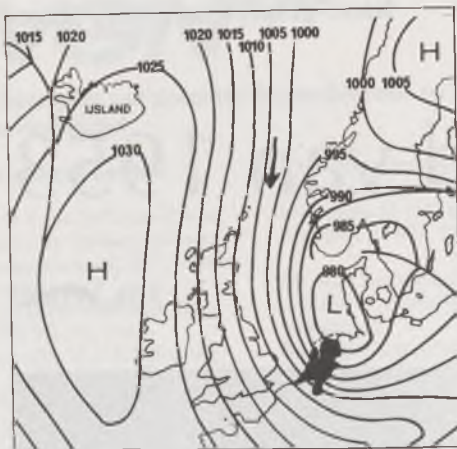
Ik heb eerder boeken geschreven over de landarbeiders en de vissers in het zuidwesten. Al pratend met die mensen ontdekte ik dat veel verhalen over de ramp nooit op papier waren gezet. De rol van de gewone man tijdens de rampdagen was nooit aan de orde gekomen. Er was altijd vanuit het perspectief van de autoriteiten over geschreven. Ook was nooit opgeschreven wat er allemaal mis is gegaan. Ik werd nieuwsgierig door wat ik daarvan hoorde, en toen het boek over de vissers klaar was, heb ik met mijn uitgever afgesproken dat ik een boek over de ramp zou maken.

Het probleem was dat het binnen twee jaar af moest zijn, want hij wilde het uitbrengen voor de veertigjarige herdenking. In die tijd heb ik als een razende onderzoek gedaan in gemeente- en streekarchieven en met 200 ooggetuigen gesproken. Zo is het beeld van de ramp aanzienlijk bijgesteld.

Mijn boek levert als conclusie op dat er nogal veel is misgegaan.

Volgens mij had de omvang van de ramp op zijn minst beperkt kunnen worden als a: de

De weerkaart van zondag 1 februari om 01.00 uur. De storm is pal op de kust gedraaid.

dijken hoger waren geweest, b: ze beter onderhouden waren, c: er een goed waarschuwingssysteem was geweest en d: de hulpverlening minder amateuristisch verlopen was.”

Te lage dijken

“De dijken in het zuid-westen waren altijd al het meest kwetsbare deel van de kust. Door de trechtervorm van de Noordzee wordt het water bij noord-noord-wester storm over een afstand van duizend kilometer precies in de zuidelijke punt gedrukt.

Bij de Waddenzee is de Noordzee breder, en in de rampnacht was het daar bovendien twee uur later vloed, toen de wind al wat geluwd was. Daar kwam bij dat de zeedijken in het noorden na de aanleg van de Afsluitdijk in 1932 versterkt waren. Toen de Zuiderzee nog open was, kon die het overtollige water uit de Noordzee opvangen. Toen deze ‘komwerking’ wegviel, maakte met name Friesland daarover stampei. En met succes, want het noorden kreeg aanzienlijk zwaardere en hogere dijken dan het zuidwesten.

Rijkswaterstaat en Provinciale Staten wisten dat de dijken te laag waren. In 1946 heeft Rijkswaterstaat in een rapport kilometer voor kilometer de Zeeuwse dijken besproken, en aangegeven hoeveel ze te laag waren. In het rapport ging men uit van een hoge waterstand in 1943, toen het water over een totale afstand van 13 kilometer over de Zeeuwse dijken gekomen was en over nog eens 13 kilometer tot boven aan de kruin. En die wa-

terstand was nog niet eens zo hoog als die bij de laatste echte vloed, in 1906.

De vraag is of de informatie uit het rapport ooit tot al die kleine waterschapjes is doorgedrongen. Je moet bedenken dat er in 1953 alleen in Zeeland al meer dan honderd polderbesturen waren, die allemaal de verantwoording hadden voor hun eigen stukje dijk. Elke polder had zijn eigen bestuur met een dijkgraaf en een paar boeren die de dienst uitmaakten. Het provinciebestuur moest daar toezicht op houden, en Rijkswaterstaat moest toezicht houden op het toezicht. Maar de polderbesturen waren grotendeels autonoom en Rijkswaterstaat gedroeg zich als een staat in de staat, die zijn informatie als ‘top-secret’ zag, en zelden iets doorspeelde naar beneden. Nergens in de notulen van de waterschappen is iets te vinden over brandbrieven of waarschuwingen van Rijkswaterstaat.

Nu moet ik erbij zeggen dat de direct verantwoordelijke polderbesturen toch op zijn minst hadden kunnen vermoeden dat er iets mis was met de dijken. In 1943 hadden ze immers zelf gezien dat het water over hun dijken gelopen was. Maar na de oorlog hadden de dijken geen prioriteit. Alle energie werd in de wederopbouw gestoken. Er moesten huizen gebouwd worden en in het zuidwesten moest de grond die door de Duitsers onder water was gezet, ontzild worden.”

Verwaarlozing

“De dijken waren behalve te laag, ook verwaarloosd. Aan de zeezijde hadden ze meest-

De ravage die het water aanrichtte aan de Molendijk in 's-Gravendeel. (Uit: De Ramp. Een reconstructie)

kleio

nummer 1/93
pagina's 4 en 5

al een dikke laag klei, maar aan de landzijde waren ze zanderig, zaten ze vol mollegangen en konijnholen en waren ze verzwakt door de palen die de boeren erin hadden geslagen om hun weilanden af te rasteren. In de oorlog waren ze nog extra verzwakt door het graafwerk van de Duitsers. Die hadden er bunkers en geschutsstellingen in gebouwd en de schade die dat had veroorzaakt, was na de oorlog niet hersteld. Bovendien waren de dijken aan de achterkant veel te stijl.

Dat alles heeft tot gevolg gehad dat veel dijken van binnenuit zijn gebroken. Zodra het water over de dijken ging stromen, stortte het als een waterval naar beneden. Het ging tegen de binnenkant drukken, en de dijken waren te week en te stijl om veel tegendruk te kunnen geven, zodat ze onderuit zakten en scheurden. Opmerkelijk daarbij is nog dat, hoewel er een noord-noordwester storm stond, vrijwel alle dijken aan de zuidkant van de eilanden zijn gebroken. Zuinig als wij in het zuid-westen zijn, hadden we de dijken aan de zuidkant lager gemaakt, want ach, van die kant kwam het gevaar toch niet."

Waarschuwingen

"Vervolgens zie je dat het waarschuwingssysteem niet gewerkt heeft. De stormvloed-waarschuwingdienst van het KNMI in De Bilt heeft zaterdagmiddag al gewaarschuwd voor de komende nacht. De Bilt verstuurde telegrammen over 'gevaarlijk hoog water', maar helaas alleen naar degenen die op de mededelingen van de dienst geabonneerd waren. Dat waren er maar dertig instanties in het hele land, waaronder slechts drie waterschapsbesturen.

Op de zwaarst getroffen eilanden, Schouwen-Duiveland, Flakkee, Tholen en St. Philipsland, waren helemaal geen abonnees. Er zijn wel telegrammen gegaan naar de Provinciale Staten en Rijkswaterstaat, maar die hebben er niets mee gedaan. Waar wel gewaarschuwd is, zijn de mensen tijdig op de hoge plekken van het dorp verzameld en is vrijwel niemand verdronken. Maar op verreweg de meeste plaatsen gebeurde er niets en gingen men gewoon slapen.

In het waarschuwingssysteem ontbrak ook een dijkbewaking. Wij zijn opgegroeid met beperkte en verzwaarde dijkbewaking, maar toen had je zoiets alleen in de Hoekse Waard en op Walcheren.

Helaas heeft het daar niet gewerkt. In de Hoekse Waard is om 1 uur 's nachts de dijkbewaking ingetrokken omdat het zo hard woei. En merkwaardig genoeg zijn de bewakers toen naar bed gegaan en hebben ze na-

Mannen uit Stad aan 't Haringvliet bezig met het dichten van een gat in de binnendijk bij hun dorp. (Uit: De Ramp. Een reconstructie)

gelaten de bevolking te waarschuwen, zodat ook daar veel doden zijn gevallen.

Ook de radio kon aanvankelijk geen bijdrage leveren. Om 28 minuten over vier rinkelde op de nieuwsredacties de bel van de ANP-telefoon voor het bericht dat in Zwijndrecht de noodtoestand was uitgeroepen, maar alle redacties waren toen nog onbezet. Alleen bij de radionieuwsdienst was een redacteur, maar die sliep door de bel heen. De radio begon op zondag om 8 uur met de uitzendingen, en zijn dienst zou om 6 uur beginnen. Toen hij om kwart over vijf wakker werd, waarschuwde hij direct zijn hoofdredacteur, die daarop geprobeerd heeft de uitzending eerder te laten beginnen. Maar de technici die de zender in bedrijf moesten stellen, weigerden medewerking. Zij waren niet bevoegd van de geplande zendtijd af te wijken. Degenen die daarover wel konden beslissen, waren onbereikbaar.

Later op de dag ging de radionieuwsdienst fungeren als een soort crisiscentrum, dat op verzoek oproepen voor hulp de ether instuurde."

Paniek

"In de vierde plaats was de hulpverlening tijdens de rampdagen heel gebrekkig, zowel op lokaal als op nationaal niveau. Op veel plaatsen zijn de autoriteiten kort na middernacht alsnog gewaarschuwd, maar veelal zijn ze niet tot actie overgegaan. Tussen 1 en 3 uur, net voor het echt fout ging, heerste er een merk-

waardige stemming van aarzeling en ongelof. Veel burgemeesters reageerden als verlamd. Ze durfden niet in te grijpen, en dachten: 'Laten we nog even wachten, en geen paniek schoppen, misschien valt het morgen mee. Als we onnodig alarm slaan, lachen de mensen ons uit.'

Maar ondertussen wisten ze dat het water nog twee uur moest stijgen, en dat het met een behoorlijke snelheid steeg.

Die houding had niets te maken met zorgeloosheid, maar kwam voort uit verlamming en ongelof, uit gebrek aan durf en uit onvermogen om in een crisissituatie leiding te geven. Ik heb twee dorpen gevonden waar direct na middernacht kordaat ingegrepen is. De burgemeesters van die dorpen, Willemstad en Ooltgensplaat, hadden in het verzet gezeten, en waren crisisbestendig. Maar in de meeste dorpen zaten van die ouderwetse burgemeesters, die met een hoge hoed, varkenslederen handschoenen en een wandelstok door de straten paradeerden. Op het moment van de ramp wisten die absoluut niet waar ze het zoeken moesten.

De vader van Elco Brinkman, die burgemeester was van Stad aan 't Haringvliet, was er zo een. Een keurige, nette en betrouwbare bestuurder, maar op dat moment niet de juiste man op de juiste plaats.

Stad aan 't Haringvliet is een van de plaatsen waar door de passiviteit van het gezag spontaan nieuwe leiders opstonden. Brinkman raakte in paniek en wilde meteen iedereen evacueren. Maar de twee broers Van Rump,

Reddingswerk door vrijwilligers in de polder.
(Uit: *De ramp. Nationale uitgave, Amsterdam 1953*)

die samen een landbouwmechanisatiebedrijfje hadden, hebben dat verhinderd. Zij hebben het hele dorp gemobiliseerd voor het vullen van zandzakken, die ze met hun tractoren en wagens naar de dijk brachten. En terwijl de burgemeester geen zakken durfde op te eisen bij de boeren, hebben die broers dat gewoon op bluf gedaan. En ze hebben het gered. Want het gat in de dijk, een gat van 100 meter, werd gedicht en het dorp hoefde niet te worden geëvacueerd.

Een paar dagen later gebeurde er nog iets merkwaardigs. De broers hadden op hun nooddijk stalen rijplaten gelegd, om daarover zakken naar het nog overgebleven gat te kunnen vervoeren. Toen ze op een ochtend bij de dijk kwamen, waren de platen weg. De burgemeester had ze gevorderd om prins Bernard te kunnen ontvangen, die die dag op bezoek kwam. Bij het gemeentehuis was het volgens hem te modderig voor de prins. De Van Rumpts hebben de platen vervolgens weer naar de dijk gereden. Bernards voeten bleven toch wel droog, want hij droeg natuurlijk laarzen."

Prins Bernard

"Bernard was als voorzitter van het Nationaal Rampenfonds voortdurend in het rampgebied aanwezig. Hij beweert zelfs, onder andere in het boek van Harry van Wijnen, dat hij allerlei burgemeesters op non-actief heeft gesteld en er eigen mensen voor in de plaats heeft gezet. Maar daarvoor heb ik weinig aanwijzingen gevonden. Ik heb de prins om een interview verzocht, en gevraagd of hij, als hij geen interview wilde, dan schrif-

telijk kon aangeven in welke gemeenten hij de burgemeester opzij gezet heeft. Helaas, Bernard weigerde informatie te geven. Ik heb bij mijn onderzoek slechts één gemeente ontdekt waar een staf-officier van Bernard naast de burgemeester is gezet: Fijnaart in West-Brabant. Verder is er niet een gemeente waar mensen van Bernard de zaak hebben overgenomen. En in de eerste dagen, toen het erop aankwam, kon dat ook niet. Bernard was namelijk helemaal niet in Nederland tijdens de ramp. Die zat in New York. Hij is pas op de woensdag na de ramp in Nederland aangekomen. Maar toen was het gevaar al geweken."

'Het gezag

"Ook verder heeft het centrale gezag tijdens de eerste dagen van de ramp weinig uitgericht. De hulpverlening van buitenaf werkte heel slecht. In Amsterdam zat een aparte marine-afdeling voor hulpverlening bij watersnood. Maar die had geen abonnement op het waarschuwingstelegram en durfde de hele zondag het Haringvliet niet over te steken naar de echt zwaar getroffen gebieden. De luchtmacht deed het al niet veel beter. Nederland had in 1953 één helikopter, en die kon wegens de harde wind op zondag niet opstijgen. Pas op maandag, meer dan 30 uur na het hoogtepunt van de ramp, is die vertrokken. En dat terwijl er zondag wel een Belgisch helikoptertje tegen die storm in vanaf Brussel naar Goeree-Overflakkee is gevlogen. Dat geeft toch enige stof tot overdenking.

Op de eerste zondag heeft de luchtmacht wel een aantal vliegtuigen vanaf Gilze-Rijen laten vertrekken, maar die hebben alleen verkenningsvluchten uitgevoerd. En verder is geprobeerd vanaf Valkenburg vliegtuigen de lucht te in krijgen, maar die konden niet opstijgen omdat de wind dwars op de baan stond. 's Middags om half vijf hebben ze ontdekt dat ze met stalen platen ook nog een provisorische baan konden maken. Toen zijn er nog twee vliegtuigen opgestegen, die boven Flakkee zegge en schrijve twee rubberboten hebben uitgeworpen.

Verder had je op Valkenburg de Opsporings- en Reddingsdienst, die zich erop beriep bij storm op de Noorzee binnen een kwartier reddend op te kunnen treden. Maar tijdens de ramp was de dienst afwezig.

Dit alles betekent niet dat er geen heldenden zijn verricht. Veel vissers uit het rampgebied zijn 's morgens vroeg al met roeibootjes de polders ingegaan en hebben veel mensen gered. Ook hebben burgers met kleine jolle-

tjes en geïmproviseerde vloten hun dorpsgenoten van daken en zolders gehaald. Er is dus wel iets groots verricht, maar niet door de autoriteiten.

Dat is overigens niet het beeld dat in de rest van Nederland is ontstaan. Daar werd het beeld bepaald door de persfoto's waarop je helikopters met mensen ziet. Maar die werden geëvacueerd. Die werden niet gered. Want de persfoto's kwamen pas na een paar dagen met de helikopters van de NAVO mee. En toen was het gevaar al geweken.

Wat betreft het gezag moet ik nog een uitzondering maken. In Nieuwerkerk aan de IJssel is de burgemeester doortastend opgetreden nadat de dijk in de Hollandse IJssel doorgebroken was. Hij heeft een binnenschipper in naam der koningin gesommeerd zijn schip in het gat te varen en zo voorkomen dat het water tot aan Den Haag en Leiden gelopen is."

War frictions

"In de dagen na de ramp hield de chaos aan. Tekenend zijn de 'war-frictions' tussen de legeronderdelen. Zo ontstond er een competentiestrijd tussen de marine-luchtmacht en de gewone luchtmacht over de vraag wie waar mocht vliegen. In rapporten klagen ze bladzijden lang dat de ander in hun luchtruim zat.

In de dagen na de ramp stortten ook de buitenlandse hulpverleners zich op het rampgebied. Om vijf uur zondagmiddag heeft Nederland steun gevraagd aan de geallieerden in Duitsland. En op maandagmiddag om drie uur arriveerden de eerste helikopters, die pas dinsdag met de reddingsoperaties begonnen. En ook toen ging er nog veel mis. Er kwam bijvoorbeeld een helikopterpiloot naar Zee-

land, met niet meer dan een zaklantaarnbatterij en met als enige aanduiding 'Zierikzee'. Toen ze hem vroegen of hij twee gewonden mee wilde nemen, weigerde hij, omdat dat niet in zijn orders stond."

De evacuatie

"Na de ramp is het rampgebied vrijwel volledig geëvacueerd. Dat was een omstreden actie, want als ergens bekwame grondwerkers woonden, dan was het in het zuid-westen. Ze hadden die mensen hard nodig voor de dijken, maar hebben ze met meer of minder dwang in schepen geladen en afgevoerd. En vervolgens werden duizenden goedwillende, maar volstrekt onervaren vrijwilligers naar het rampgebied gebracht om zandzakken te vullen.

De geëvacueerden zijn allemaal terecht gekomen bij gastgezinnen. Ondanks de woningnood boden veel mensen spontaan onderdak aan. Op den duur leverde dat vaak problemen op, omdat er niet op gerekend was dat de evacuatie zo lang zou duren. Grote stukken bleven maanden onder water. Pas op 6 november 1953 werd het laatste gat in de dijk gesloten.

Niet iedereen werd geëvacueerd. Er was geen wettelijke basis om de evacuatie af te dwingen en er zijn dan ook voorbeelden van mensen die weigerden weg te gaan. In Zierikzee wilde de plaatselijke middenstand niet vertrekken. In 1944 hadden de Duitsers hun eiland onder water gezet en toen ze terug kwamen, waren hun huizen en winkels leeggeroofd. De middenstandscentrale heeft daarom direct na de ramp een kort geding tegen de staat aangespannen, waardoor velen toch konden blijven.

Daarnaast bleven in elk dorp zo'n tien, twaalf

man achter, om de boel in de gaten te houden. Die hadden daar de tijd van hun leven. Doordat elk gezag was weggefallen, heerste er een soort wild-west-sfeer. Met de diefstal viel het overigens erg mee. De kranten hadden grote verhalen over "aasgieren in het rampgebied", maar ik heb daar weinig van teruggevonden. Ik denk dat er heel weinig gestolen is. Het was niet zo makkelijk om op de eilanden komen, en diefstal werd door middel van snelrecht zwaar gestraft. Zo kreeg een steuntrekker uit Brabant drie maanden cel omdat hij tijdens het werk aan de dijk drie meelzakjes achterover had gedrukt. Hij dacht dat zijn vrouw daar misschien wel kleertjes voor de kinderen van kon maken. Erg zielig natuurlijk, maar ja, er moesten voorbeelden gesteld worden."

Gereformeerden

"Ik heb me afgevraagd of het godsdienstig fatalisme van veel eilanders een rol gespeeld heeft. Ellemers heeft dat in het voorjaar van 1953 ter plekke onderzocht. Hij zei mij de indruk te hebben dat zwaar-gereformeerden minder actief zijn geweest dan anderen. In de eerste plaats zagen die mensen de ramp als straf van God, zodat het de vraag was of ze zich daartegen mochten verzetten. En in de tweede plaats vond de ramp op zondag plaats, wanneer ze zich van alle arbeid moesten onthouden.

Ik moet zeggen dat Ellemers' vermoeden door de interviews niet bevestigd is. Zware gereformeerden hebben ondanks aarzelingen op zondag wel degelijk geholpen bij de dijken. Ouderlingen en dominees besloten daarvoor de verantwoording tegenover de Allerhoogste op zich te nemen. Zij lastten de kerkdiensten af en zeiden dat iedereen moest gaan helpen aan de dijken. Op Noord-Beveland gingen ze zelfs met de bijbel in de hand langs de bedreigde plekken, om in de loeiende storm nog wat te lezen uit de Schrift.

Er waren wel vrouwen die paniek schopten omdat ze dachten dat het einde van de wereld daar was. Maar die paniekreacties hadden weinig effect. In Ouwkerk waren een heleboel mensen bijeen op de zolder van de school, toen een vrouw ging roepen dat dit de straf voor onze zonden was, en de wereld aan het vergaan was. Daarop begonnen kinderen te huilen, en raakten volwassenen in paniek. Maar de vrouw van de dominee pakte haar in het nekvel, en leidde haar weg naar een andere plek.

Volgens andere verhalen gaf het geloof juist rust. Doordat de mensen langdurig gezamenlijk baden, kwamen ze de moeilijke uren door."

Het schip van Arie Evegroen, waarmee het gat in de Schie-landse Hoge Zeedijk werd gedicht. (Uit: De Ramp. Een reconstructie)

Evacuées komen aan in Dordrecht.

De ramp als zegen

“De hulp die na de ramp over het zuidwesten is uitgestort, is overweldigend geweest. Vanaf zondag begon heel Nederland te helpen. Bij het Rode Kruis kwam een niet te stuiten stroom goederen binnen. Al na drie dagen vroeg het Rode Kruis alsjeblieft niets meer te sturen, maar de bevolking moest en zou helpen. Alles werd ingeleverd: van ongewassen sokken tot balletjurkjes. Elk slachtoffer had er acht keer mee gekleed kunnen worden. Uiteindelijk heeft het Rode Kruis een groot deel van de kleding aan het Leger des Heils gegeven, een deel is naar de slachtoffers van een overstroming in de Povlakte gegaan, een deel is bij Oostduitse vluchtelingen in Westduitse kampen terechtgekomen, en de slechtste spullen zijn aan de lorrenboer verkocht.

Toch waren er dorpen waar de mensen geen goederen kregen, bijvoorbeeld omdat de plaatselijke textielwinkelier goede connecties had met het gemeentebestuur, en liet verklaren dat daar niets nodig was.

Naast kleren is ook veel geld ingezameld. Dat ging allemaal naar het Rampenfonds. In totaal is daar 137 miljoen gulden binnengekomen, een voor die tijd enorm bedrag. Toch was het maar net voldoende om de huisraadschade te vergoeden. De totale schade bedroeg 1,5 miljard gulden. De schade aan dijken, polders, wegen, boerderijen en huizen is vergoed door het Rijk.

Het Rijk is zeer royaal bijgesprongen. In het rampgebied circuleert het gerucht dat de boeren niet meer het normale “Onze Vader” bidden, maar “geef ons heden ons dagelijks brood, en om het jaar een watersnood”.

Er zijn heel veel mensen beter geworden van de ramp.

Voor het zuidwesten als geheel was de ramp zelfs een keerpunt. Tot 1953 was zuid-west-Nederland een arm, geïsoleerd en verwaarloosd gebied. Een gebied van kleine boertjes en haveloze landarbeiders. Meteen daarna werd een tomeloze ontwikkeling in gang gezet. In december 1952 waren de plannen voor de Deltawerken ingediend, als maatregel om de verzilting van de grond tegen te gaan en de infrastructuur te verbeteren. Meteen na de ramp zijn de werken gestart, en ze hebben de beoogde effecten zeker gehad. Verder waren tijdens de ramp ontzettend veel paarden verdrongen, zodat de boeren snel op tractoren overgingen. Het zuidwesten kreeg op dit punt een voorkeursbehandeling. Alle geïmporteerde tractoren werden meteen naar het rampgebied gedirigeerd. De landarbeiders, die tot 1953 een groot deel van het jaar werkloos waren, konden nu plotseling werk vinden aan de dijken en bij de verkavelingen. Toen dat af was, konden ze over de juist aangelegde dammen naar het Rijnmondgebied reizen om daar in de snel expanderende industrie te werken. Deze ontwikkeling bevorderde op zich ook weer de mechanisatie van de landbouw. Bovendien had het water zelf de modernisering al bevorderd. De eilanden waren onder een dikke laag zand gelegd, die de sloten dichtgegooid had. Na de ramp werd de grond meteen verkaveld.”

De Bijlmerramp

“Ik was mijn boek aan het afronden, toen de Bijlmerramp plaatsvond. Ineens was ik mijn ramp kwijt. Iedereen had me altijd gevraagd hoe het met de ramp was, maar nu was er ineens een andere ramp.

Ik zie een grote overeenkomst tussen beide rampen. Bij beide was er grote onzekerheid over het lot van familie, vrienden en kennissen. Maar er zijn ook grote verschillen. Na de Bijlmerramp stortten zich meteen hele pelotons hulpverleners en rouwverwerkers op de achterblijvers. De achterblijvers bij de watersnoodramp moesten het allemaal zelf doen. Er was geen sprake van enige psychische opvang. Zoiets bestond nog niet. En dat is toch wel een van de grootste verschillen tussen onze tijd en die van onze ouders.”

Kees Slager, *De Ramp. Een reconstructie* (Uitgeverij De Koperen Tuin, Zierikzee 1992) 440 pagina's. Prijs f.49,- (paperback), f.65,- (gebonden).

kleio

nummer 1/93
pagina's 8 en 9

Beijersch bier uit de stoombierbrouwerij

In dit artikel geeft Eric van Royen, medewerker van de Stichting Historie der Techniek, een voorbeeld van de manier waarop in *Geschiedenis van de Techniek* onderwerpen behandeld worden. Hij doet dit aan de hand van de veranderingen in de wijze van bierbrouwen. Het artikel verscheen eerder in het tijdschrift *De Ingenieur* (1992/10).

In de tweede helft van de negentiende eeuw was de Nederlandse bierbranche volop in beweging. Door de entree van de stoommachine, meetinstrumenten en koelinstallaties en bovenal het ondergistingend Beiers bier moes-

ten talloze ambachtelijke 'bovengistende' brouwerijtjes, het veld ruimen.

Tegenwoordig beleven we een revival van bovengistende bieren. Dat wil geenszins zeg-

gen dat deze produkten op één lijn te stellen zijn met de bovengistende bieren die sinds de middeleeuwen in onze streken de toon aangaven. Pas in de loop van de negentiende eeuw leerde men, met behulp van technische innovaties en als gevolg van de toegenomen kennis van het brouwproces, een produkt maken dat van constante hoge kwaliteit was.

Bier werd eeuwenlang in grote lijnen als volgt vervaardigd. De eerste fase van de bierbereiding was het mouten. De basisgrondstof

GESCHIEDENIS VAN DE TECHNIEK IN NEDERLAND

Midden november 1992 verscheen het eerste deel van *Geschiedenis van de Techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving, 1800-1890*. Het werk omvat 6 delen, als in de zomer van 1994 het laatste deel zal zijn verschenen. De uitgave is tot stand gekomen onder verantwoordelijkheid van de Stichting Historie der Techniek opgericht door het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

Hoewel niemand twijfelt aan de belangrijke rol die de techniek speelt in onze samenleving, werd de techniekgeschiedschrijving tot voor kort overgelaten aan gepensioneerde technici.

Een belangrijke stimulans voor de beoefening van de techniekgeschiedenis is uitgegaan van de tijdsgeest in de jaren 60 en 70 op de universiteiten en hogescholen. Socialistische, communistische en anarchistische studenten leerden uit de geschriften van de 19e-eeuwse grote voorgangers dat de techniek een eminente rol speelde in de ontwikkeling van de maatschappelijke krachten. Deze studenten zijn voor een deel goede en hardwerkende wetenschappers geworden en het resultaat van hun noeste arbeid is in dit overzichtswerk terug te vinden.

In het onderwijs komt de geschiedenis van de techniek nog steeds mondjesmaat

aan de orde.

Geschiedenis op school is allereerst politieke geschiedenis en afhankelijk van de leraar aangevuld met wat cultuur of ochtendkrant, filosofie of sport, psychologie of andere hobby. Technologische ontwikkelingen worden even aangevoerd bij de ontdekkingen en de Industriële Revolutie

en vervolgens constateert de docent dat deze ontwikkeling grote invloed had op de maatschappelijke verhoudingen met alle consequenties van dien.

In deze 20e eeuwse desinteresse staan de geschiedenisleraren niet alleen. Er bestaat ook bij jongeren een minimale belangstelling voor techniek. Vanuit de ministeries van onderwijs en economische zaken worden zelfs campagnes opgezet om leerlingen meer technische beroepen te laten kiezen.

De publicatie van het standaardwerk voor de geschiedenis van de techniek zal ho-

pelijk een bijdrage leveren in een herwaardering van en een grotere aandacht voor dit onderwerp in de klas en in de geschiedenismethodes. Zo kan het vak geschiedenis een constructieve bijdrage leveren in het opwekken van belangstelling voor techniek bij leerlingen, want er liggen nog voldoende technische problemen ter oplossing te wachten.

De geschiedenis van de Techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving, 1800-1890.

(Walburg Pers, Zutphen 1992- 1994) prijs zes delen f417,- (voorintekening). Prijs per deel f78,50.

Een kleine, ambachtelijke brouwerij uit het midden van de 19^e eeuw. De brouwer maakt beslag in de badkuip.

gerst liet men weken in een bak water alvorens deze uit te spreiden op de kiemvloer. De vochtige gerstkorrels, regelmatig gekeerd en besproeid, begonnen vervolgens te ontkiemen. Na ongeveer een week was de kiem ver genoeg gegroeid. Het zogenaamde groenmout werd nu op een zolder gedroogd en tenslotte in de eest, een door een vuur verhitte ruimte, geroosterd. Het geroosterde mout onderging vervolgens een grove maling, in kleine brouwerijen met behulp van een handmolen, en in de grotere met behulp van een wind-, water of rosmolen.

Nu begon het eigenlijke brouwen. Door het gemalen mout in een met heet water gevulde werkkuip te storten en dit mengsel vervolgens voortdurend te roeren verkreeg men het beslag. Het zetmeel in de mout was nu omgezet in suikers. Het vloeibare deel van het mengsel liet men dan via een filter in een onderbak lopen waarna het, nu wort geheten, in de brouwketel werd gepompt. Vaak gebruikte men de achtergebleven vaste delen nog een aantal keren om beslag te maken; het hieruit vervaardigde bier werd dan van steeds lichtere kwaliteit. Aan de wort in de brouwketel voegde men nu hop toe en men bracht het geheel aan de kook. Na filtering werd de gehopte wort nu ter afkoeling in een ondiepe bak, het koelschip, geleid.

Hoge en lage gisting

Dan volgde het gistproces. Tijdens dit proces, dat enkele dagen duurde, werden de suikers in de wort, dat in afzonderlijke open kuipen was gedaan, omgezet in alcohol en koolzuur. Oorspronkelijk was waarschijnlijk sprake van spontane gisting, maar in de loop van de middeleeuwen brachten de brouwers de gisting op gang door toevoeging van schuim dat zich bovenop een eerder brouwsel had gevormd en waarin zich de gistcellen hadden verzameld. Deze bovengisting of hooggistende methode was in de middeleeuwen kenmerkend voor geheel West- en Midden-Europa.

Vanaf het eind van de 15e eeuw zien we in Zuid-Duitsland echter de ondergistings- of laaggistende methode zijn entree maken. Waarschijnlijk bij toeval ontdekt toen bij koud weer werd gebrouwen, vindt de ondergisting plaats bij temperaturen tussen de 5 en 10 graden Celcius. De gist die bij deze temperaturen werkzaam is, zakt na afloop van het proces, dat één à twee weken in beslag neemt, naar de bodem.

Voordelen van gisting bij lage temperaturen is de geringere kans op bederf tijdens het gistingsproces, een langere houdbaarheid en een grotere helderheid van het eindproduct.

Een belangrijk nadeel was echter de langere tijd die een brouwer nodig had om tot dat eindproduct te komen. De hoofdgisting duurde al ongeveer een week langer; de nagisting en rijping op fust die nu volgde en die het bier zijn goede smaak moest geven, nam bij een ondergistend bier wel twee à drie maanden in beslag, terwijl een bovengistend bier al na één week voor consumptie gereed was. Een ander nadeel was dat bij gebrek aan kunstmatige koelmethode alleen gedurende de wintermaanden gebrouwen kon worden. Om deze redenen was het ondergistende bier een onbetaalbare luxe.

In de 16e en 17e eeuw was bier van hoge gisting, met name de lichtere soorten, een volksdrank bij uitstek.

In de loop van de 18e eeuw en in de eerste helft van de 19e eeuw moest het bier in Nederland zijn positie grotendeels prijsgeven aan jenever, koffie en thee. De opkomst van jenever hield verband met het gunstiger belastingregime dat voor deze drank van toepassing was. Het aantal brouwerijen in ons land liep dan ook flink terug: van rond 680 in 1819 tot 465 in 1858. Deze brouwerijen waren grotendeels kleine bedrijfjes waar, behalve de brouwersbaas, hooguit een enkele knecht werkte. In de provincies Noord-Brabant en Limburg, waar de jenever nog het minst het bier had verdrongen, waren halverwege de eeuw 70% van de brouwersbedrijven te vinden, vaak uitgeoefend in combinatie met een landbouwbedrijf of een café.

Amsterdam telde toen een aantal naar verhouding zeer grote brouwerijen: De Gekroonde Valk van de familie Van Vollenhove en de brouwerijen De Haan en De Sleutels van de gebroeders Rendorp telden elk 50 à 60 werklieden. Brouwerij De Hooiberg telde circa twintig knechts. In Utrecht en Rotterdam trof men verder nog enkele bedrijven met tien à vijftien werklieden. Deze grote brouwerijen bedienden markten buiten de eigen directe omgeving, met name de Amsterdamse die naar de koloniën exporteerden. De kleine bedrijven produceerden uitsluitend voor de lokale markt.

Engelse innovaties

Het gebruik van stoomtechniek, symbool van de industrialisatie, kwam in de bierbranche aan het eind van achttiende eeuw in Engeland tot ontwikkeling. Kort na 1800 bleek men er in staat in praktisch alle produktiefasen de stoomtechniek te gebruiken: van het pompen van water en bier, het malen van het mout, het roeren van de wort tot het gebruik

van heet water om de ketels te reinigen en het gebruik van stoom om nauwkeurig de ketels te verhitten. De biernijverheid behoorde toen, samen met de mijnbouwondernemingen en de textielindustrie, tot de sectoren in Engeland waar de stoomenergie het meest werd toegepast.

Voor de eerste tekenen van industrialisatie in de Nederlandse brouwerswereld moeten we naar Haarlem: daar werd in 1841 in de middele grote brouwerij Het Hert de eerste stoommachine geïnstalleerd, een door de firma D.A. Schretlen te Leiden vervaardigd werktuig van 2 pk. De machine werd gebruikt voor het aandrijven van een moutmolen en een paar pompen; de stoom werd naderhand ook voor de verhitte van de brouwketel gebruikt.

Deze ene Haarlemse zwaluw maakte nog lang geen zomer: het zou vijftien jaar duren voordat volgende brouwerijen overgingen tot de aanschaf van stoominstallaties. Het ging om een aantal Amsterdamse en Rotterdamse grotere brouwerijen.

Een aantal factoren zullen bij de beslissing tot deze aankopen een rol hebben gespeeld: in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw daalden de prijzen van steenkool, de brandstof van stoommachines, en de prijzen van de stoomwerktuigen zelf daalden eveneens. Tezelfdertijd stegen de prijzen van paardevoer, een belangrijke kostenpost voor de grote brouwerijen die zich voor het malen van mout van rosmolens bedienden. Zo werd het omslagpunt bereikt dat het lonend was om met stoomkracht en -warmte te gaan werken.

De betrokken brouwerijen buiten deze omschakeling op stoom ook publicitair uit door zich 'stoombierbrouwerij' te gaan noemen. Het moderne gezicht dat men de consument

toonde, had echter slechts betrekking op de mechanisering van het productieproces; de bierbereiding als zodanig had nog geen enkele verandering ondergaan.

Het gebruik van stoomkracht en -warmte in ons land nam in de jaren zeventig verder toe: in 1880 beschikten 65 brouwerijen over stoominstallaties met een gezamenlijk vermogen van 427,5 pk. Uiteraard was een zekere bedrijfsomvang voor deze omschakeling noodzakelijk: voor het merendeel van de bijna 400 kleine brouwerijen in Noord-Brabant en Limburg was de aanschaf van een stoominstallatie op dat moment absoluut niet rendabel.

Uit Engeland waren nog andere innovaties afkomstig. Het gaat om het gebruik van de thermometer en de saccharometer. De introductie van deze instrumenten in de Engelse brouwerswereld dateert van de periode 1760-1790 en houdt verband met de pogingen van met name de grote brouwers het brouwproces beter te beheersen. De tot dan toe gebruikte instrumenten om de juiste temperatuur van het water in de brouwketels te bepalen waren de elleboog of het oog. De onvolkomenheden in de menselijke waarneming brachten echter het risico met zich mee dat door beoordelingsfouten een brouwsel kon mislukken. Voor een kleine ambachtelijke brouwer hoefde zoiets nog geen ramp te zijn, maar voor de grootschalige brouwerijen die in deze periode meer en meer ontstonden, was een mislukt brouwsel een enorme strop. De thermometer moest hier uitkomst bieden. De saccharometer, pas aan het eind van de achttiende eeuw een betrouwbaar instrument, diende om het suikergehalte van de wort te bepalen. De uitkomst van de suikermeting gaf aan hoeveel bier met een bepaald alcoholpercentage men kon brouwen.

'Beijerssch bier'

De thermometer en de saccharometer zijn niet direct uit Engeland, maar via een omweg over Duitsland in de Nederlandse biernijverheid terecht gekomen. Dit gebeurde in de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw, toen tal van Duitse brouwmeesters en brouwersknechts in Nederlandse brouwerijen werkzaam waren om er de nieuwste opvattingen en methoden te introduceren. Daartoe behoorde vooral de bereiding van ondergistend bier, de nieuwe modedrank.

In het Zuidduitse Beieren hadden een aantal grote brouwers in de jaren veertig en vijftig de innovaties in de Engelse bierbranche overgenomen. De nieuwe technologie werd echter niet, zoals in Engeland, in de bereiding van bovengistend bier toegepast, maar in de bereiding van ondergistend bier, waarmee men eeuwenlang ervaring had. Om de periode te verlengen waarin men bij de vereiste lage temperaturen kon brouwen, ging men steeds meer ijs gebruiken. Voor de opslag van het natuurijs had men in kelders en grotten koelruimten aangelegd. Rond 1860 gingen de grote brouwerijen over tot het gebruik van machinaal vervaardigd ijs.

Het Beierse ondergistende bier kon in deze periode een succesvol exportproduct worden door de aanleg van spoor- en waterwegverbindingen. In de periode 1850-1860 vertienvoudigde de export van Beiers bier naar Nederland tot 12.340 hectoliter.

Het Beiers product sloeg aan in ons land en aldus werd de belangstelling van de grote Nederlandse brouwerijen voor de ondergistingsmethode gewekt. Grote voordelen van het ondergistend bier ten opzichte van het gebruikelijke Nederlandse produkt waren de constante kwaliteit, de betere houdbaarheid en de helderheid van de drank die - het oog wil ook wat - gunstig afstak tegen de door zwevende mout- en gistdeeltjes veroorzaakte troebelheid die men bij het Nederlandse bier voor lief moest nemen.

De eerste grote Nederlandse brouwerij die volgens de ondergistende methode werkte, was de in 1864 opgerichte Koninklijke Nederlandsche Beijerssch Bierbrouwerij te Amsterdam. Het was een Naamloze Vennootschap met een maatschappelijk kapitaal van fl. 1.000.000. Spoedig volgde Gerard Adriaan Heineken, eigenaar van de Amsterdamse brouwerij De Hooiberg dit voorbeeld. In 1870 startte deze ondernemer in Amsterdam

*Ijsfabricage:
Het natuurijs doorzagen met de hand*

Binnenplaats van Brouwerij De Sleutel in Dordrecht vóór 1908. Middenachter een condensor voor de koeling.

	1874	1890	1914	pers.	1930	pers.
Groningen	24	14	4	19	1	22
Friesland	4	-	-	-	-	-
Drente	1	-	-	-	-	-
Overijssel	7	5	5	134	2	119
Gelderland	21	37	14	120	-	-
Utrecht	8	13	2	117	-	2
N-Holland	13	13	7	1020	3	1367
Z-Holland	24	29	12	966	5	1367
Zeeland	16	23	28	123	9	36
N-Brabant	186	219	144	425	23	113
Limburg	185	190	143	459	20	156
Totaal	489	543	359	3383	63	3182

Het aantal bierbrouwerijen per provincie in respectievelijk 1874, 1890, 1914 en 1930 met voor de laatste twee jaren het aantal personeelsleden.

de productie van Beiers bier; hiertoe had hij de Duitse brouwmeester Wilhelm Feltmann aangetrokken. In 1874 volgde Heineken-Rotterdam.

De in 1873 gevormde Heineken's Bierbrouwerij Maatschappij NV had een aandelenkapitaal van fl. 1.200.000.

Dat zowel de 'Koninklijke' als de onderneming Heineken naamloze vennootschappen waren met een kapitaal van één miljoen en meer, geeft aan dat de productie van Beiers bier in verband met de aanschaf van stoomwerktuigen, koelinstallaties en de aanleg van grote opslagkelders zeer kapitaalsintensief was.

Na de pioniersfase, waarin ook de in Amsterdam gevestigde Beijersche Bierbrouwerij De Amstel (1871) en de Ruttens Bierbrouwerij De Zwarte Ruiter te Maastricht (1871) van start waren gegaan, volgden in de loop van

de jaren zeventig en tachtig andere Beierse brouwerijen, onder andere De Leeuw in Valkenburg (1886) en de Bredase brouwerij De Drie Hoefijzers (1887). Rond 1900 was duidelijk dat het ondergistend bier de markt voor zich gewonnen had. Van de verschillende typen van dit bier, zoals het Dortmunder en het Pilsener bier, kreeg het pils in de jaren negentig duidelijk de overhand.

Om in het milde klimaat van ons land ondergistend te kunnen brouwen was koeling en temperatuurbeheersing noodzakelijk. Koeling vond aanvankelijk plaats met behulp van natuurijs. Bij strenge winters konden de Amsterdamse grachten de hoofdstedelijke brouwreuzen voorzien, maar meestal was aanvullende import van duur natuurijs uit Noorwegen noodzakelijk. In de jaren tachtig evenwel kwamen er, na een decennium van ontwikkelen, goedwerkende koelmachines op de markt die het de brouwerijen mogelijk maakten, onafhankelijk van het weer of dure importen, continu te werken. De investeringslast hiervoor kon echter alleen door kapitaalcrachtige bedrijven worden gedragen. Dit element vormde dan ook een belangrijke factor in het concentratieproces dat na 1890 op gang kwam. Het aantal brouwerijen liep terug van 543 in 1890 tot slechts 63 in 1930.

LITERATUUR

H. Schippers, 'Bier', in: *Geschiedenis van de Techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving, 1800-1890*, deel 1 (Zutphen 1992).

kleio

nummer 1/93
pagina's 12 en 13

Passatempo mini-biografieën

Uitgeverij Jan Mets, Amsterdam, prijs per deeltje: f 9,90.

Het genre van de biografie is in maart van dit jaar het centrale onderwerp van de boekenweek. Ongetwijfeld zullen ook de boekjes uit de serie mini-biografieën van Passatempo in de winkels liggen. Kleio heeft de reeks onder de loep genomen en met het oog op het onderwijs onderzocht op inhoud en vorm. Verschillende redactieleden schreven de recensies; de eindredactie was in handen van Ruud Slotboom.

Enkele jaren geleden brachten twee auteurs, Mohamed El-Fers en Rene Zwaap, met succes een aantal gestencilde mini-biografieën in eigen beheer uit. De uitgeverij Jan Mets nam het idee over en zette samen met de auteurs een reeks op. Sindsdien wordt de serie mini-biografieën elk jaar met zo'n drie stuks uitgebreid. Alle boekjes zien er hetzelfde uit: ze zijn van zakformaat, eenvoudig vormgegeven, niet geïllustreerd en een kleine honderd pagina's dik.

Het onderwerp is iemand die een opvallend, merkwaardig of op z'n minst leuk leven heeft

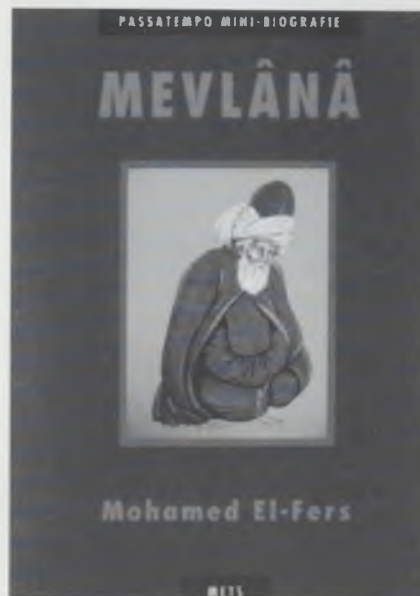
gehad. Het gaat de auteurs dan ook niet zozeer om de politieke daden of literaire prestaties als wel om de mens achter het werk. Voor saaie mensen, hoe interessant hun werk ook is geweest, is in de serie geen plaats, zo verzekert de uitgeverij.

De auteurs zijn in de meeste gevallen (freelance) journalisten die zichzelf hebben aangemeld. Opvallend is dat veel van hen publiceren in *De Groene Amsterdammer*.

Malcolm X van B. Hiddema

"Malcolm X is de kwaaieste neger van Amerika. Voor het ongeluk geboren woont hij in een lichaam dat hij haat. In een land dat hij haat, dat hem haat. Hij is schizofreen: Amerikaan, onderdaan van een land dat nooit een oorlog verloren heeft, maar tegelijkertijd zwart en dus niets..."

Wordt 1993 'Malcolm X-jaar'? Die vraag mag je stellen als je ziet hoe het Amerikaanse filmpubliek, zo kort nog na de rassensrellen in Los Angeles, te hoop loopt voor Spike Lee's ruim drie uur durende speelfilm over de zwarte radicaal die in 1965 werd vermoord. Er zijn X-petjes en X-rap-nummers: bij de zwarte jeugd is Martin Luther King 'out' en 'X' in. Als de film in maart bij ons in première gaat, zal Malcolms autobiografie (ghost-writer: Alex Haley) ook hier wel weer een bestseller worden, net als in 1965. Maar grijp dan liever eerst naar het handige boekje uit

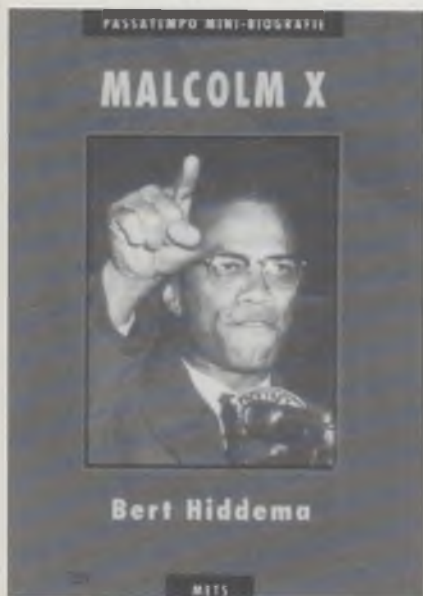

deze reeks, want dat vertelt je in boeiende korte zinnen het verhaal alsof de auteur Malcolm X persoonlijk heeft gekend.

Malcolm X wordt door de auteur dicht op de huid gezeten. Vanaf het getto-jongetje Malcolm Little (te wit voor een neger en dat zit hem dwars) dat sjaggert en bietst, en blanke leert haten. In de gevangenis maakt hij kennis met de 'Nation of Islam'. De charismatische leider daarvan, Eliiah Muhammad, is als een tweede vader en geeft hem een ideaal.

Hij ontdekt zijn spekerstalent: "Zwart is vrijheid. Wit is het kwaad. De oudste beschavingg is zwart: Egypte, de farao's ... de witman komt pas later." King is niks, een Oom Tom: sit-ins zijn voor de lafaards; een man staat rechtop. Zo zweept Malcolm zijn publiek op tot razernij. Hij is de 'public enemy'.

Zijn roem brengt hem naar Afrika, te gast bij Nasser en Nkhroemah. Van zijn hadj naar Mekka komt hij herboren als humanist terug. De dood ontloopt hij niet. Op het podium in een zaal vol aanhangers wordt Malcolm als een beest afgemaakt: een afrekening in eigen kring, omdat hij met Eliiah had gebroken.

Helaas breekt de auteur zijn meeslepende verhaal hier abrupt af. Ik had over de mythe-Malcolm in de jaren van de Long Hot Summers (en daarna) graag meer willen horen. Maar het boekje lees je wel in één adem uit!

J.v O.

Wilhelm II van R. Zwaap

"Voor de keizer zelf is het verlies van Eulenburg, een man met een zeker voor Pruisische begrippen uiterst delicaat opererend brein, een persoonlijke tragedie. Het betekent het verlies van zijn laatste bron van subtiliteit binnen zijn kring van intimi".

Prins Eulenburg raakte in een zedenschandaal verwickeld en bracht daarmee de hele vriendenclub rond Wilhelm in discrediet. Zuiveringen in het politieke en militaire apparaat waren het gevolg. Vanaf dat moment luisterde de keizer alleen nog maar naar conservatieve, nationalistische en oorlogszuchtige adviseurs.

Friedrich Wilhelm Victor Albert, de latere keizer Wilhelm II, wordt in 1859 geboren. De artsen moeten bij de bevalling alles op alles zetten om het leven van zijn moeder en dat van hem te redden. Wilhelm houdt blijvende misvormingen aan deze moeizame geboorte over. Het hoofdje zakt te ver naar links, de linkerarm is lam en te kort en hij heeft last van doofheid en evenwichtsstoornissen. Hij is de kleinzoon van keizer Wilhelm I en, langs moeders zijde, van koningin Victoria van Engeland.

Na een strenge militaire opvoeding - de auteur spreekt van dressuur - volgt hij in 1888 zijn vader op, die nog geen honderd dagen op de troon heeft gezeten. Spoedig komt hij in conflict met Bismarck. Na diens ontslag in 1890 breidt de keizer de landmacht en vloot uit en streeft naar koloniale expansie. Daarmee drijft hij Engeland in de armen van Rusland en Frankrijk. Natuurlijk is hij niet als enige verantwoordelijk voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, maar zijn onvoorwaardelijke steun aan de Oostenrijkers om een oorlog tegen de Serviërs te beginnen, is wel erg ondoordacht.

Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog kan Wilhelm dankzij koningin Wilhelmina naar Nederland vluchten. Daar woont de meest gehate man van zijn tijd (de 'Berlin Butcher'), zich niet bewust van zijn fouten, tot aan zijn dood in 1941 in Doorn.

Voor de auteur is de keizer een persoon van extremen. Engeland was in de ogen van Wilhelm "die gehate, gewetenloze, oneerlijke natie van kruideniers". Maar niets beviel hem als halve Brit beter dan een tweed-pak en een cottage op het Britse platteland.

Eulenburg wist een meer romantische snaar bij de keizer te raken en bracht hem op de hoogte van de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van de kunst. Wilhelm werd zelfs schutspatroon van Diaghilev's Ballets Russes. Maar tegelijkertijd was de keizer in de ban van conservatieve, onbehouwen en oorlogszuchtige militairen, die na Eulenburgs val aan invloed wonnen. Met alle gevolgen van dien.

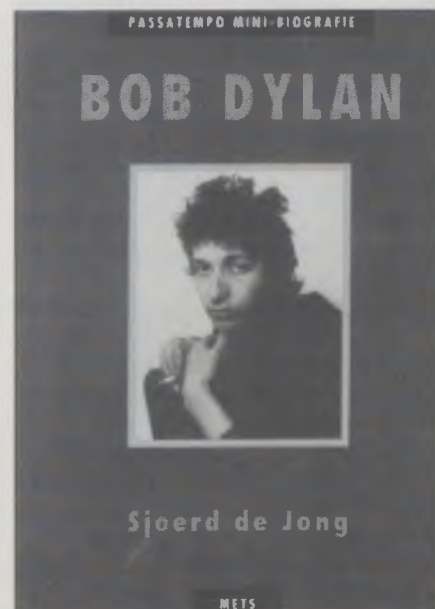
Nieuwe gegevens levert dit boekje niet op. Wel vermakelijke anekdotes, die een aardig beeld geven van deze "meest briljante mislukking uit de geschiedenis".

W.R.

Bob Dylan van S. de Jong

"Op 24 januari 1961 kwam de negentienjarige Robert Zimmerman aan in New York, met een petje, een jasje van schapenvacht en een akoestische gitaar. Drie jaar later was hij 'de stem van een generatie' en had hij een nieuwe naam: Bob Dylan."

De beroemde bard wordt geboren in 1941 in Minnesota als nazaat van joodse immigranten uit Oost-Europa. Hij groeit er op in het verlopen mijnwerkersstadje Hibbing, als rock & roll-zanger. Als student aan de universiteit

kleio

nummer 1/93
pagina's 14 en 15

van Minneapolis stroopt hij met zijn gitaar de artiestenbuurt Dinkytown af. Hij stelt zich dan voor als 'Bob Dylan'. Eind 1960 besluit hij naar New York te gaan om zich als folkzanger te ontwikkelen. Hij heeft een dramatische ontmoeting met de doodzieke Woody Guthrie, zijn idool. In Greenwich Village begint de jonge blaas met zijn bluesy muziek en rauwe stem in de smaak te vallen. Binnen een jaar verschijnt zijn eerste elpee en geeft hij zijn eerste concert.

In 1963 breekt hij door met 'Blowing In the Wind', al snel het lijflied van de Civil Rights Movement, evenals 'The Times They Are A-Changing' uit 1964. Hij treedt op met Pete Seeger en Joan Baez. Tussen de concerten door is hij voortdurend stoned. Hij ontwikkelt een fobie voor massapubliek en gedraagt zich steeds arroganter. Terwijl het publiek Dylan op het schild verheft als vertolker van het jongerenprotest tegen verkalkte structuren, bruskeert hij zijn fans. Hij verheft zijn stem niet tegen de Vietnamoorlog en is de grote afwezige op het legendarische Woodstock-popfestival. Een motorongeluk in 1966 heeft hem veranderd.

De neergang van de linkse tegencultuur in de jaren zeventig vereist heroriëntatie. Dylan beleeft daarna nog ettelijke nieuwe geboortes, waaronder de essentiële, namelijk zijn ontmoeting met Jezus in 1978.

Dertig jaar na het begin van zijn carrière staat Dylan nog altijd op het podium. Volgens velen een meelijwekkende en artistiek opgebrande figuur, volgens anderen een legende. In elk geval heeft hij nooit concessies gedaan aan het grote publiek.

De auteur vertelt Dylans levensverhaal in duizelingwekkend tempo, en daardoor soms oppervlakkig. De schrijver heeft zich uitstekend gedocumenteerd. Voor oude fans biedt het werkje veel bekends. Voor onze - al dan niet in pop geïnteresseerde - leerlingen is het leerzaam, omdat Dylan nu eenmaal een van de 'roots' vormt van de moderne cultuur. J.v.O.

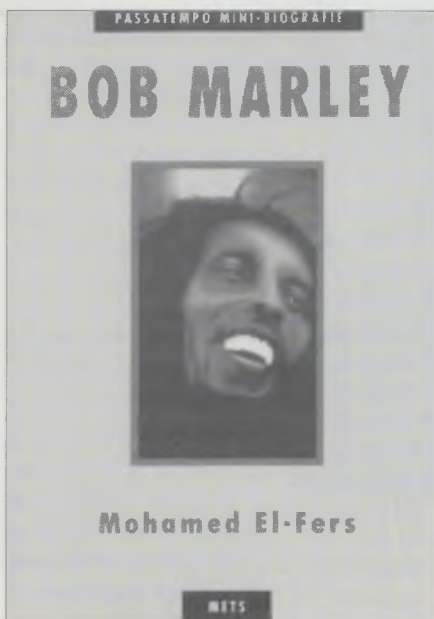
Bob Marley door M. El-Fers

"Op 11 mei 1981 dondert en bliksemt het op Jamaica. De inwoners van het eiland kunnen weten dat er iets bijzonders aan de hand is. Op hetzelfde moment sterft Bob Marley..."

Zo luidt het begin van de tekst op de achterflap van het boekje over de reggae-muzikant. Dat voorspelt weinig goeds over "deze eerste

Nederlandse biografie" over de zanger. Toch moet gezegd worden dat het resultaat slechter had kunnen zijn.

Robert Nesta (Bob) Marley wordt in 1945 in een klein gehucht op Jamaica geboren. Zijn vader, zoon van een immigrant, is een Engelse opzichter op een voormalige slavenplantage. Zeven jaar na zijn geboorte verlaat vader het huis. Bob vertrekt met zijn moeder naar de hoofdstad Kingston. In één van de armste wijken, Trenchtown, ontmoet hij Bunny Wailer en Peter Tosh. De tieners maken hun eigen gitaren van sardineblikjes en

bamboe, en gebruiken elektriciteitsdraden als snaren. De armoede van de wijk zal Bob Marley verwerken in nummers als 'No Woman No Cry' en 'Trenchtown Rock'. Hier groeit zijn afkeer van de 'corrupte' westerse maatschappij, ook wel aangeduid als 'Babylon'.

Marley richt met zijn vrienden de Wailers op en speelt in plaatselijke bars. De talentenjager Jimmy Cliff ontdekt de groep, waarna de eerste - weinig succesvolle - plaatjes worden opgenomen. Marley heeft zich inmiddels aangesloten bij de rasta-beweging, die in de Ethiopische keizer Haile Selassie de nieuwe Verlosser ziet. Met hulp van de Amerikaanse country & western-zanger Johnny Nash wordt Marley bekend in het buitenland. Maar de grote doorbraak laat lang op zich wachten. Pas in 1974, als Eric Clapton het Marley-nummer 'I Shot The Sheriff' opneemt, leert het grote publiek de Jamaicaanse zanger met de dreadlocks kennen. Daarna volgen de jaren van succes. In 1978 ontdekt Marley echter dat hij kanker heeft.

Ondanks de ziekte blijft hij optreden, maar twee jaar later stort hij in tijdens een eindje hardlopen in het Central Park van New York. In 1981 overlijdt de zanger, wat het begin is van langdurige conflicten over zijn nalatenschap.

Het boekje over Bob Marley is vlot geschreven. Het is eigenlijk een wat lang uitgevallen kranteartikel, waarvoor de aanduiding 'biografie' wel wat erg ver gaat. In ieder geval weet de schrijver aardig de sfeer op te roepen waarin de zanger opgroeide en muziek maakte.

Veel van de feiten in dit werk zijn bij de liefhebber van reggae al bekend. Maar voor jongeren die niet zijn opgegroeid met Marley is het een leuke introductie. Voor hen lijkt dit boekje ook bedoeld, gezien de gelijkenis tussen het taalgebruik van de gemiddelde discjockey en dat van de schrijver. R.S.

Oum Kalsoum van M. El-Fers

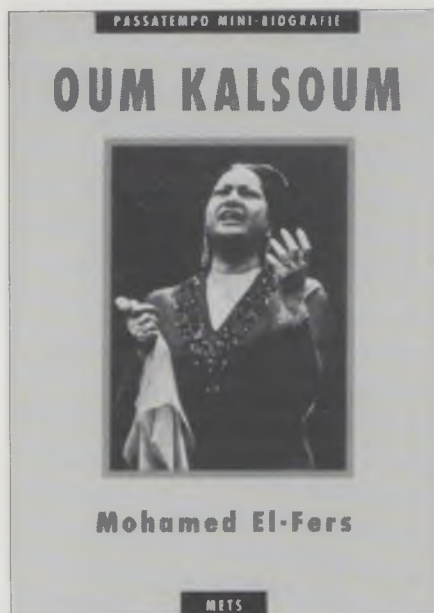
*'Als een lichtflits is het volk,
als een berg staat het overeind,
het woelt als de oceaan,
als een kwade vulkaan is het volk.
Indringers: beef'*

Dit is een fragment van het lied dat de zangeres Oum Kalsoum zong op de radio terwijl de luchtlanding bezig was van de Brits-Franse troepen in Port Said in 1956. Het was een extra uitzending, bedoeld om de Egyptische soldaten moed in te spreken.

Oum Kalsoum was toen al uiterst bekend in de Arabische wereld. Gedurende de urenlange radioconcerten die zij vanaf 1935 gaf op de eerste donderdag van de maand lagen in heel Noord-Afrika en het Midden-Oosten de dagelijkse activiteiten stil.

Oum wordt in 1898 geboren in het dorp Tamay in de Nijldelta, als dochter van een kleine boer, die tevens de geestelijke is van de dorpsmoskee. Al heel jong zingt zij met haar vader en broer op feesten. In 1925 vertrekt zij met haar familie naar Caïro. Geleidelijk aan groeit zij uit tot een legendarische zangeres. En van plattelandsvrouw wordt zij "de chicste vrouw van Egypte". Zij overlijdt in 1975.

Oum Kalsoum is een bij uitstek Arabische zangeres. In haar stijl van zingen en wat de inhoud van de liederen betreft, stapt ze wel geleidelijk over van het religieuze lied naar

het meer wereldlijke. Toch doet zij geen concessies aan de westerse smaak. Ze is buiten de Arabische wereld dan ook niet populair geworden, en dat ambieert ze ook niet.

In deze biografie komen de politieke gebeurtenissen tijdens het leven van de zangeres beter uit de verf dan de persoon zelf.

Nu komt het neer op: Oum had hart voor het volk, was zeer nationalistisch en diep gelovig. Ze hing sterk aan haar familie en bleef ondanks de contacten met de groten der aarde altijd eenvoudig. Kortom, een legende!

Al met al is dit boekje meer een korte inleiding op de kunst van Oum Kalsoum dan een biografie over de persoon. Interessant om te lezen en voorzien van een uitgebreide lijst van haar grammofoonplaten.

T.B.-S.

Jezus van Nazareth van E. van Ree

Als we deze biografie mogen geloven, was Jezus van Nazareth een onaangenaam mens. De 'mensenzoon' was een bastaard en een dwerg met een opvliegend karakter, die eronder leed dat hij door zijn familie niet volledig aanvaard werd. Nadat Jezus op 37-jarige leeftijd een extatische ervaring had gehad, zette hij zijn haat tegen de normale beschaafde maatschappij om in een heilsleer voor de verworpenen der aarde. Aldus de auteur.

De kern van de leer van Jezus is dat het aardse geluk en ongeluk omgekeerd evenredig zijn aan het lot dat de mens na de dood zal treffen. Hoe beroerder een mens het tijdens zijn leven heeft, des te beter zal hij het hebben bij zijn Hemelse Vader.

Uit deze gedachte trekt Jezus een verrassende consequentie. Hij leert zijn volgelingen dat ze, als ze op de ene wang geslagen worden, hun vijand ook de andere wang moeten toekeren. Dan zullen ze extra beloond worden, terwijl de aanvaller een des te gruwelijker lot wacht. Het liefdegebod is in feite dus een superieure wraakoefening.

Jezus heeft na zijn 37ste rust noch duur. Gevolgd door een schare vissers en vrouwen trekt hij predikend en tierend rond. Ondanks zijn verachting voor het aardse, houdt hij van een Bourgondische levensstijl. Regelmatig doet hij zich tegoed aan de welgepulde dis van de veelgemaakte belastinginnemers, die hem met genoeg aan tafel noden, omdat hij vrijgevig hun zonden vergeeft.

Volgens de auteur stelt Jezus zich het hierna-maals voor als een eeuwigdurende smulpartij.

De consequentie van zijn leer is echter dat hij op aarde niet te veel genot of aanzien mag hebben. Daarom wil Jezus ook nooit bevestigen dat hij 'de Christus' is, de gezalfde die het volk Israel van de Romeinse onderdrukking zal bevrijden. Daarom ook zoekt hij bewust de gruwelijke dood aan het kruis, die hem na enkele jaren ten deel valt. Jezus denkt zo de eerste plaats te verdienen aan de dis van zijn Hemelse Vader.

De auteur heeft Jezus met beide benen op de grond willen zetten, maar is daarin niet geslaagd. De Jezusfiguur blijft, juist doordat de schrijver hem zo kaal voorstelt, ongrijpbaar. Dat is mede het gevolg van het gebrek aan betrouwbare historische bronnen. Zo berust de veronderstelling dat Jezus een mismaakte dwerg was - een essentieel element in het psychologische portret - op niet meer dan een Byzantijnse copie van een passage in een onbekend Romeins geschiedwerk, die gebaseerd zou zijn op een politierapport. D.V.

Marcel Proust Door S. de Jong

Marcel Proust verwierf zijn beroemdheid met *A La Recherche Du Temps Perdu*, waarin de betrekkelijkheid van het begrip Tijd beschreven wordt. De herinnering kan zo sterk zijn dat het verleden reëler kan worden dan het heden. Proust schrijft jarenlang aan zijn grote roman, die bijna te omvangrijk is met zijn ruim drieduizend pagina's. Toch heeft juist dit levenswerk hem tot één van de grootste literaire genies van deze eeuw gemaakt.

Marcel Proust wordt op 10 juli 1871 geboren als oudste zoon van een rijke artsenfamilie. Hij heeft een sterke moederbinding. Misschien ontstaat deze doordat hij al vanaf zijn geboorte zwak en ziekelijk is. Zijn jongere broer Robert is gezond en succesvol, en wordt net zoals zijn vader arts. Marcel lijdt zijn hele leven aan astma en slijkt daarvoor veel medicijnen. Zijn prestaties op school zijn wisselend, maar uiteindelijk goed. Hij studeert letteren aan de Sorbonne en vervult één jaar vrijwillige dienstplicht.

Aanvankelijk is Proust zich niet bewust van zijn homoseksuele geaardheid. Hij is dikwijls verliefd op jonge meisjes en oudere vrouwen uit de hogere milieus. Als hij 23 is krijgt hij homoseksuele vrienden en wordt verliefd op een negentienjarige joodse musicus. De band met zijn moeder blijft nauw. Met haar maakt hij vele reizen tot haar dood in 1905.

Hoewel zijn vader weinig vertrouwen in zijn

kleio

nummer 1/93
pagina's 16 en 17

VGN - JAARVERGADERING

De Algemene Ledenvergadering van de VGN wordt gehouden op zaterdag 13 maart a.s. in de Jaarbeurs in Utrecht.

Aanvang 10.30 u., vanaf 10.00 u. wordt er koffie geschonken.

Leden, die hierbij aanwezig zullen zijn wordt dringend verzocht dit voor 1 maart te melden aan de administratie van de VGN, Antwoordnummer 43213, 2504 WB Den Haag.

AGENDA

10.30 u. Opening van de vergadering

1. Welkomstwoord en jaarrede van de voorzitter
2. Feestelijk gedeelte: uitreiking van de Huib de Ruijterprijs

12.15 u. tot 13.30 u. Borrel en lunch

13.30 - 15.30 Huishoudelijk deel van de vergadering

3. Bespreking van de jaarstukken
 - 3.1 Notulen van de ALV 14-3-1992
 - 3.2 Jaarverslag Algemeen Bestuur en beleidsplan 1993
 - 3.3 Jaarverslagen van de commissies
 - 3.4 Financieel jaarverslag en begroting 1993
 - 3.5 Verslag kascommissie
 - 3.6 Décharge kascommissie
4. Wijziging statuten in verband met het nieuw BW
5. Bestuurswisseling:
Volgens rooster van aftreden: R. Donk. Hij stelt zich niet herkiesbaar. Kandidaat-lid is L. Nolet.
Tegenkandidaten dienen twee weken voor de ALV bij de eerste secretaris te zijn aangemeld.

6. Benoeming kascommissie

7. Rondvraag

8. Sluiting van de vergadering en borrel

Louis Nolet

Cees van der Kooij

DE HUIB DE RUIJTERPRIJS

Dit jaar zal de Huib de Ruijterprijs uitgereikt worden aan Cees van der Kooij voor al het werk dat hij verrichtte ten behoeve van het geschiedenisonderwijs op de basisschool.

Voor veel VGN-leden is Cees geen onbekende. Jarenlang fungeerde hij als voorzitter van de Commissie PABO en was hij aanwezig bij de algemene ledenvergaderingen.

Cees van der Kooij werd in 1943 in Zwolle geboren. Na zijn lagere schooltijd bezocht hij daar de HBS, die hij in Groningen afmaakte, omdat zijn ouders verhuisden. Daarna studeerde hij geschiedenis.

Na een korte periode gewerkt te hebben aan de Pedagogische Academie in Appingedam werd Cees gevraagd les te komen geven aan de Rijkspedagogische Academie te Groningen. Aan dit instituut werkt hij tot aan de dag van vandaag. De grote veranderingen binnen het HBO van de afgelopen jaren hebben ertoe geleid dat Cees op dit moment geen geschiedenis meer doceert. Hij is nu werkzaam in de sector communicatie en educatie van de Rijkshogeschool Groningen, waar hij verantwoordelijk is voor de post-HBO-opleidingen en diverse contractactiviteiten.

Cees heeft sinds 1967 een stortvloed van publicaties het licht doen zien. In veel van zijn artikelen houdt hij zich bezig met de relatie tussen de theorie van de geschiedenis en de praktijk in het basisonderwijs.

In 1986 publiceerde hij het didactisch handboek *Verleden, heden, toekomst*.

Naast het publiceren houdt Cees regelmatig spreekbeurten en lezingen op het terrein van onder meer de historische jeugdliteratuur. Internationale contacten stellen hem in staat de eigen situatie te relativeren als in een comparatieve opzet het geschiedenisonderwijs in Nederland aan de orde wordt gesteld.

Cees verleende voorts zijn medewerking aan de productie van twee schooltelevisie-series en aan de publicatie van een aantal consumentenrapporten van basisschoolmethodes, die in het kader van de Commissie PABO werden samengesteld.

Na een jarenlang voorzitterschap van deze commissie overhandigde hij in 1991 de hamer aan zijn opvolger.

Op de door de Commissie PABO georganiseerde studiedag in juni 1992 trok Cees in zijn lezing fel van leer tegen de gang van zaken rond de discussie over de kerndoelen in het basisonderwijs. Zijn boeiende betoog onderstreepte nog eens zijn gezaghebbende positie op het terrein van de didactiek van het geschiedenisonderwijs op de basisschool.

BIJ PUNT 5 VAN DE AGENDA

Kandidaat-bestuurslid Louis Nolet (1947)

In 1966 begon Louis Nolet zijn studie klassieke talen aan de KU te Nijmegen; vanaf 1970 studeerde hij daarnaast geschiedenis. In 1975 behaalde hij voor beide vakken zijn doctoraal examen en vervolgens werkte hij enkele jaren als leraar geschiedenis in het voortgezet onderwijs (mavo, havo, vwo). In 1976 werd hij benoemd aan de NLO van de Gelderse Leergangen en in 1978 aan de MO-opleiding (nu Hogeschool Gelderland).

Oude Geschiedenis is zijn belangrijkste werkterrein. Als plaatsvervangend studierichtingsleider coördineert hij de voltijdopleiding.

Hij is mede-auteur van het eerste deel van de methode 'Vragen aan de geschiedenis'.

Zijn hobby's zijn: fietsen, hardlopen, accordeon spelen en luisteren naar klassieke muziek.

Jaarrede van de voorzitter van de VGN 1992

'Geschiedenis, een vak apart'

We leven in een tijd dat het onderwijs en het leraarsberoep volop in de schijnwerpers staan. Enquetes in NRC/Handelsblad, een bomvolle Beurs van Berlage met chaotische discussies over het onderwijs, een serie over 4 Havo op de TV, die zoveel stof doet opwaaien, dat ook aktualiteitenrubrieken er aandacht aan besteden en bewindslieden van Onderwijs uitnodigen. Op de modale docent is van alles afgekomen in het afgelopen jaar, fusies, de basisvorming, een nieuw examen - kortom niet bepaald een rustig bestaan.

Ook voor de VGN is het een zeer actief jaar geweest en meer dan voorheen haalden we de media. Dat was zeker ook te danken aan de voorzitter, Joke van der Leeuw. Samen met Doky Verhagen, Ronald Donk en Hélène Budé werden er geregeld gesprekken gevoerd met het ministerie van O&W, met instellingen en organisaties.

Op het ministerie kregen we opnieuw veel steun van de heer Stegeman, die helaas wegens reorganisatie werd overgeplaatst naar een andere post, waardoor we zijn levendige belangstelling en inzet voor ons vak voortaan moeten missen. Ook met staatssecretaris Wallace is een aantal malen contact geweest.

Het nieuwe examen

Het belangrijkste resultaat van dit alles is natuurlijk het nieuwe examen dat in 1994 voor het eerst zal worden afgenomen. Na tien jaar van onderhandelen hebben we nu een examen met een veel breder historisch kader dan voorheen.

U heeft het in *Uitleg*, in *Kleio* en in alle dagbladen kunnen lezen (en de VGN-voorzitter was er zelfs nog voor op de TV): Willem van Oranje mag weer! Zo spraken althans de media over de veranderingen. Voor het vak waren natuurlijk het vastleggen van de structuurbegrippen en vaardigheden en de verstevigde positie van staatsinrichting van groot belang.

Dit alles is het werk geweest van de vorige voorzitters Nico Maarsen en Zonneke Matthee en, gedurende het laatste jaar, van de WIEG, de Werkgroep Implementatie Examen Geschiedenis, door het ministerie inge-

steld en gesubsidieerd om voorlichting te geven aan het veld.

Een tweede resultaat dat in dit kader dit jaar behaald werd, is dat de instelling 'stofomschrijving' is blijven bestaan - deze dreigde namelijk even helemaal te verdwijnen. Hiermee blijft ook de mogelijkheid individueel of als commissie een voordracht in te dienen voor een examenonderwerp.

Ook voor 1995 zijn inmiddels onderwerpen voorgedragen. Aangenomen is - u hoort dat nu voor het eerst - *'De Opstand in de Nederlanden 1555-1585; Waarom kon een klein aantal onderling verdeelde gewesten zich losmaken uit het machtigste rijk van Europa?'*.

Willem van Oranje komt er dus echt aan.

Overige zaken

In de contacten met het ministerie speelde ook de kwestie van de bevoegdheden, met name in de onderbouw als de basisvorming daar wordt ingevoerd. Ons vak zal dan niet ook gegeven kunnen gaan worden door docenten maatschappijleer. Dit dreigde even mogelijk te worden, maar een snelle actie van de VGN heeft dit weten te voorkomen.

Dat het ministerie onze inspanningen waardeert, blijkt uit een aantal subsidies die we dit jaar hebben ontvangen. De WIEG werd al genoemd, maar ook de leden van de stofomschrijvingscommissies ontvangen voortaan een vergoeding voor hun werk, er is subsidie voor het organiseren van de eindexamenbesprekingen en voor het lustrumcongres in 1993.

We zullen nauw contact met het ministerie moeten blijven houden. Geschiedenis en staatsinrichting als verplicht vak in de 2e fase is nu ons belangrijkste doel. We hebben het afgelopen jaar samen met het NHG een nota opgesteld *Zonder geschiedenis geen toekomst*, die op 22 mei aan de staatssecretaris werd aangeboden tijdens de presentatie van de examenbundel bij het onderwerp 'Europa' van 1992 en 1993.

Door deze nota is ook de pers opnieuw geattendeerd op het belang van het vak. We hechten hier veel waarde aan en zullen ervoor blijven zorgen dat ons vak voldoende aandacht van de media blijft krijgen. Zo kan een breed publiek hopelijk overtuigd worden van het belang van de geschiedenis.

Contacten

Internationale contacten worden, zeker in het kader van de Europese eenwording en de internationalisering, steeds belangrijker.

Verschillende bestuursleden hebben die contacten dit jaar verder aangehaald. Joke en Hélène werkten aan de oprichting van een internationale federatie van organisaties van geschiedenisdocenten, verder werden door bestuursleden internationale bijeenkomsten bezocht zoals bijvoorbeeld in Berlijn. Donaueschingen, Brugge en zeer recent gingen een aantal VGN-leden en bestuurslid Frits Kat naar de voormalige DDR.

Binnenslands hebben we contact gehouden met andere vakgerichte belangenverenigingen. In het Platform VVVO wordt er zowel onderling met de verenigingen gesproken als gezamenlijk met het ministerie.

Onze contacten met het NHG blijven van belang - juist ter versteviging van de positie van het vak kunnen we medewerking uit wetenschappelijke kring niet missen. De intercommissie NHG/VGN speelt hierbij een grote rol. We hopen op goede resultaten.

Beleid

Ons beleid zal er het komende jaar vooral op gericht zijn om het veld - de gewone geschiedenisdocent dus - zoveel mogelijk te betrekken bij de uitvoering van de plannen, die op het ministerie ontworpen worden. We hopen daarbij natuurlijk ook corrigerend te kunnen optreden. Welke rol de VALO daarbij zal spelen is op dit moment nog niet geheel duidelijk. We houden in ieder geval de vinger aan de pols door veelvuldig overleg met de onderwijsverzorgingsinstituten als SLO, KPC en CITO.

Meer concreet zullen we ons intensief bezig houden - via de WIEG - met het vertalen van het nieuwe eindexamenprogramma naar de geschiedenisdocent toe. Voorlichtingsbijeenkomsten door het hele land - waarschijnlijk in schooltijd - staan op het programma.

Ook de invulling van geschiedenis bij de basisvorming blijft een punt van groot belang.

Eenvoudiger wordt het er niet op met al die nieuwe regelingen en eisen! Een belangrijk streven van het bestuur is daarom het verkrijgen van faciliteiten voor diverse veldwerkzaamheden.

Alom hoort men klachten over instortende en opgebrande leraren. Wanneer docenten tijd krijgen voor werk ten gunste van het geschiedenisonderwijs buiten de klas, los van hun eigenlijke lestaak, zal het werk beslist aantrekkelijker worden en zal de kwaliteit

van het onderwijs worden bevorderd.

Over deze en andere kwesties zullen we blijven overleggen, onder andere met de commissie Van Es en de onderwijsspecialisten in het parlement.

Natuurlijk heeft de invoering van de basisvorming gevolgen voor het geschiedenisonderwijs, vooral in het VBO. Er ligt een voorstel van het bestuur een VGN-commissie Basisvorming op te richten. De commissie zal de vele problemen die zich voor gaan doen inventariseren en men hoopt de docenten te kunnen gaan begeleiden bij het vinden van oplossingen.

Ledenal en kwaliteit

Al deze activiteiten kunnen natuurlijk pas goed lopen als de vereniging voldoende leden houdt en er nieuwe leden bij krijgt. Vorig jaar zijn wij gestart met een professionele wervingsfolder; leuke gekleurde stenciltjes passen niet meer in deze tijd. In die folder hebben we ons duidelijk geprofileerd. Het ledenal is nu sinds jaren weer aan het stijgen. We streven ernaar de ledenwerving voort te zetten en te intensiveren. De nieuwe folders heeft u wellicht al zien liggen.

Verder is er een voorstel tot statutenwijziging om een donateurschap van de VGN mogelijk te maken.

Bij de uitvoering van onze plannen hopen we, net als het afgelopen jaar, weer te kunnen rekenen op de steun van de vele VGN-leden, die zich belangeloos voor de vereniging inspannen, al of niet via een van de commissies. Daardoor kan de VGN als actieve club naar buiten treden.

Als bestuur verheugt het ons dat wij het komend jaar met dezelfde mensen doorgaan als de afgelopen periode. Wij zijn nu goed ingewerkt en op elkaar ingespeeld. We hopen met dezelfde teamspirit - om eens een term uit de sport te gebruiken - verder te gaan. Dat zal nodig zijn om adequaat te kunnen reageren op de nieuwe ontwikkelingen in het onderwijs.

Wij zullen ons best doen, want om met een variatie op een bekende VPRO-serie te spreken:

Geschiedenis is een vak apart!

Tineke Perdeck-Schimmel
vice-voorzitter van de VGN

Notulen van de jaarvergadering op 14 maart 1992

De vice-voorzitter, Mevrouw Perdeck, zit voor en brengt een wijziging aan in de agenda: 4a. wijziging huishoudelijk reglement; 4b. vertrouwenscie; 4c. concrete invulling donateurs.

3. Bespreking van de jaarstukken

3.1 Notulen van de ALV 9-3-1991

De heer Van Seggelen wil graag een opmerking maken met betrekking tot de punten 3 en 7.

Ad punt 3: van de voorzitter van D66 heeft hij vernomen dat leraren maatschappijleer bevoegdheid zouden krijgen tot het geven van staatsinrichting in de bovenbouw. Mevrouw Budé antwoordt dat dit nergens bekend was. Wel ging het gerucht dat in de basisvorming door clustering het aantal bevoegdheden zou worden uitgebreid. De heer

Donk geeft aan dat voor de middenschoolen wel een uitzondering op de bevoegdheden wordt gemaakt. De heer Peek wijst erop dat in de lerarenopleiding juist de vakinhoud heel sterk wordt beklemtoond. Het is voor een doctorandus in de sociologie praktisch onmogelijk om op grond van die studie lesbevoegdheid te verwerven voor geschiedenis en staatsinrichting.

Ad punt 7. Reageerde de VGN op de urenvermindering in het ongedeelde vwo? De VGN reageerde door het zenden van een brief naar het ministerie. Elke school is gehouden aan de minimumtabel vastgesteld op acht uur, onlangs voor ongedeelde vwo teruggebracht van elf op acht uur. Als elf uur aan-

gehouden wordt is dat goedgunstigheid van de school.

De heer Schulp wil het bestuur ontraden boodschappenjongen van de overheid te zijn met als achtergrond Postbus 51. Op zichzelf heeft hij geen bezwaar tegen genoemde onderwerpen.

De heer Sniekers wil nog wat kwijt over punt 3.3: de relatie VALO en SLO. In het project mens en maatschappij-geschiedenis was er een positieve ontwikkeling t.o.v. VALO. Verder is er een begeleidingscommissie van de VGN voor de SLO. De VGN vroeg zelf coördinatie van de verschillende vakken ten opzichte van elkaar.

De heer Donk merkt op dat deze aanvraag van het vorige bestuur kwam. De aanvraag was gericht op coördinatie bij de raakvlakken aardrijkskunde, geschiedenis, economie. Mevrouw Verhagen merkt op dat de heer Sniekers een aanvulling geeft op de notulen van de vorige vergadering.

3.2. Jaarverslag

De heer Maarsen wil graag informatie over de externe contacten met universiteiten/hogescholen.

Mevrouw Budé antwoordt dat er contacten waren om steun te verwerven om te voorkomen dat maatschappijleer bevoegdheid zou verwerven voor geschiedenis/staatsinrichting in de basisvorming en over de nota *Zonder geschiedenis geen toekomst*. Met de vakgroepen is overlegd over nascholing, zowel telefonisch als schriftelijk.

De heer Donk vult aan dat een bijdrage gevraagd is aan de vakgroepen om een ontwerp-stofomschrijving te leveren. Bovendien is overleg gepleegd met vakdidactici aan hogeschool en universiteit over scholing.

De heer Grevers vraagt naar de contacten met de vereniging christen-historici en waarom met het CDA als grote partij nog geen overleg gepleegd is.

De CDA staat nog op de rol voor een gesprek. Leden van de christen-historici zijn vaak ook lid van de VGN of zouden dat eigenlijk moeten zijn. De kerndoelen en WIEG-voorstellen zijn ook voor christen-historici merkt de heer Donk op. De heer Kat is naar de oprichtingsvergadering geweest. Hij bood contact aan waarna hij niets meer hoorde. De heer Donk schreef op persoonlijke titel een verhaal in het blad van de christen-historici.

3.2 Beleidsplan 1992

De heer Maarsen vraagt naar het intercultureel onderwijs en de andere leerstofinhouden. Hij zou graag zien dat de VGN zich mengt in de publieke discussie. De vereniging

moet komen met een eigen stuk.

De heer Donk antwoordt dat tot het bestuur vragen komen uit het IBO/LBO/MAVO-veld over intercultureel onderwijs. Mevrouw Van der Leeuw, werkzaam op een school met veel etnische minderheden, en de heer Donk hebben samen met KPC een stuk ontwikkeld.

De heer Peek vraagt of er een stuk kan komen voor de ALV. Het bestuur kan stellingen poneren in *Kleio*, vervolgens leden uitnodigen om te reageren. Daarna kan er een officieel VGN-standpunt geformuleerd worden.

De heer Schulp vindt een inventarisatie van denkbeelden beter. In de zaal zit een homogeen gezelschap van de VGN, all leaders, no followers. Het wordt tijd om de leden aan de oren te trekken. Hij ziet graag een discussie in de sfeer van 'laat honderd bloemen bloeien'. Mevrouw Veldhuis merkt op dat men in China daarop terug is gekomen.

De heer Otten vindt discussie met stellingen prima. Op de conferentie 'Kleio in de Markt'-II kwam in een workshop de internationale schakelklas ter sprake, met Nederlands als tweede taal en Nederlandkunde. Uit een discussie bleek dat historici het best Nederlandkunde konden geven.

De heer Donk zegt dat het bestuur de zaak zal uitwerken.

De heer Otten merkt op dat de VGN de Nederlandkunde-gevers moet steunen.

De heer Maarsen wil dat de VGN met een gefundeerd beleid komt over onderwijs aan minderheden. Hij wenst geen korte opportunistische standpunten. Als het er is moet een eensluidend standpunt bekend gemaakt worden.

De mevrouw Perdeck suggereert een commissie waarin de heer Maarsen plaats kan nemen. Deze suggestie wordt door deze als een slimme bestuurstruc, waaraan hij zich vroeger als voorzitter ook bezondigde, weggeglimalicht.

De heer Peek merkt op dat bij de discussie de inhouden expliciet betokken moeten worden, er moet niet te abstract, te beleidsmatig te werk gegaan worden.

De heer Elsinga wijst op contact met de hogescholen die in de didaktiekopleidingen het rapport-Hanselman gebruiken over intercultureel onderwijs.

De heer Bouwman wil eerst een goede definitie van het begrip 'intercultureel onderwijs'. Mevrouw Perdeck sluit hierna de discussie.

3.4 Begroting 1992

De heer Schopman neemt het woord over het lustrumcongres. Hij vraagt de ALV toestemming om op de begroting 1993 geld te mogen uittrekken voor het lustrumcongres waaraan het ministerie al een bijdrage heeft geleverd. Bedragen wil hij niet noemen uit angst voor

hogere instanties die de VGN te rijk zouden inschatten.

Een ongedekte cheque mag van de heer Peek ook niet.

De heer Schulp ziet wel wat in sponsoring. Mevrouw Budé meldt dat mevrouw Van der Leeuw net heeft opgebeld uit Straatsburg over nieuw aangeboorde Europese fondsen. Verder is de commissie ook al bezig met het zoeken van sponsors voor het congres. Het ministerie betaalde al f 75.000,--.

De heer Grevers oppert een bijeenkomst over de grens. De heer Kat meldt dat het congres zeker in Nederland zal plaatsvinden.

Mevrouw Budé meldt de oprichting van een Europese Geschiedenislerarenorganisatie waarop de heer Schulp congressen in Moskou zag opdoemen.

De heer Peek brengt iedereen met beide voeten op de grond door te vragen of de vergadering met de reservering van gelden voor het lustrumcongres akkoord gaat.

Mevrouw Budé noemt een bedrag waarop de heer Peek zich ongerust toont. Gelden overgespaard door het zuinige beleid met name van *Kleio* hieraan uitgeven?

De heer Schopman en mevrouw Budé stellen de heer Peek gerust: er komt geen vermenging van VGN en congres, daar er een stichting wordt opgericht, die zelf haar eigen fondsen zal moeten verwerven.

De heer Schulp merkt op dat het congres wel ten laste van het vermogen dat een kwart miljoen bedraagt mag gaan. De heer Schopman geeft aan dat de vereniging op deze manier eigenlijk al voor het congres gespaard heeft. Tevens wordt er een dag georganiseerd waarbij alle leden betrokken worden.

INTERRUPTIE

Mevrouw Verhagen waarschuwt voor vermenging van VGN-belangen met die van andere instellingen.

Het voorzitterschap van de WIEG en van de VGN zijn niet verenigbaar in haar ogen, er moet een scheiding van functies zijn. De heer Donk geeft aan dat hij namens zijn hogeschool en niet als bestuurslid in de WIEG zit.

Mevrouw Karreman vraagt namens mevrouw Biezen wie er in de ad-hoc opgerichte Commissie Bavo zit. Volgens de heer Donk zitten de heer Van Ginkel en mevrouw Biezen erin namens de Commissie Havo/Vwo. De bedoeling is dat deze nieuwe commissie zich over vragen uit het veld, urenverdeling enz. gaat buigen.

3.3. Jaarverslagen van de commissies

Mevrouw Perdeck roept alle commissies op om de juiste leden met de juiste adressen te melden zodat alles precies in *Kleio* komt te staan.

• Commissie PABO

De heer Donk meldt de studiedag van de PABO.

Mevrouw Verhagen vraagt of de Commissie PABO de heer C. van der Kooij tot erelid mag benoemen? Volgens het huishoudelijk reglement kan dit niet. De heer Donk merkt op dat het hier woordsymboliek betreft.

• Commissie Havo/Vwo

De heer Schulp staat stil bij het vak in de bovenbouw. Verplicht of keuze? Zou het niet raadzaam zijn twee uur tout court verplicht na te streven.

Mevrouw Budé meldt dat de staatssecretaris geschiedenis en staatsinrichting in slechts één module verplicht stelde. Vandaar het hameren op keuze en verplicht. Overigens is men de doorstroomprofielen aan het herschrijven. Mevrouw Veldhuis merkt op dat de intercie NHG/VGN de vinger bij de pols houdt bij de ontwikkelingen op het ministerie. Mevrouw Verhagen raadt aan om de vakgroepen van universiteiten ook nog eens te benaderen over de nota *Zonder geschiedenis geen toekomst*, zodat deze nog eens het ministerie kunnen bestoken.

De heer Roest meldt dat de Commissie Havo/Vwo momenteel met de stofeenheden voor de bovenbouw bezig is.

• COMIGO

De heer Otten merkt op dat er te weinig mensen zijn voor het werk. Hij doet een oproep voor nieuwe leden.

De heer Bogaerts roept de vergadering op om de door de commissie zelf voorgestelde décharge te accepteren vooral daar er nu ook geen enkele vertegenwoordiger van COMIGO aanwezig is. Hij adviseert het bestuur een totaal nieuwe commissie te benoemen. De heer Maarsen sluit zich aan. Hij wil verder het recenseren van software terug brengen naar de plaats waar zij hoort, de Didaktiek en activiteitencommissie.

De heer Schulp ziet wel een plaats voor een knutselclub met computers. De heer Bouwman wijst op het onvermogen van COMIGO om subsidies binnen te halen.

De heer Bogaerts vraagt nog eens om décharge. Mevrouw Perdeck brengt het voorstel in stemming. De meerderheid stemt voor.

Alle overige commissieverslagen worden goedgekeurd.

3.4. Financiële verslag

De heer Maarsen vraagt naar de reservering van f 10.000,- voor een CE-reader.

De heer Schopman wijst op het vergeefs zoeken naar sponsors. Hij onderstreept de service aan de leden. Mevrouw Bogaerts legt uit dat het hier gaat om een garantiesubsidie in verband met mogelijk nog komende kosten.

Wanneer die kostenpost blijft zoals nu voorzien en leraren die eindexamenklassen hebben de bundel aanschaffen voor zichzelf of voor hun sectie, zal de subsidie niet nodig zijn. Dan is de bundel kostendekkend.

De penningmeester vraagt toestemming om voor de Commissie Bavo een post op te voeren van f3000,-. De vergadering gaat akkoord.

3.5 Verslag kascommissie

Vervolgens is het woord aan mevrouw Verhagen die namens de kascommissie de penningmeester voor het jaar 1991 décharge verleent.

Zij wijst op de vele activiteiten van de VGN. Een zorgvuldige omgang door elk lid met haar/zijn kosten zal de vereniging ten goede komen en meer activiteiten mogelijk maken. De heer Pleijzant die vele jaren deel uitmaakte van de kascommissie wordt met een fles wijn beloond.

4. VGN statuten

De heer Maarsen wil een concurrerend voorstel betreffende het aspirant-lidmaatschap indienen. Hij stelt voor het partnerlidmaatschap waarbij leraren met een deeltijdbaan samen een lidmaatschap kunnen vullen. Het voorstel is gebaseerd op het partnerlidmaatschap zoals dat al bestaat.

De heer Schopman ziet het samen delen van een lidmaatschap met één *Kleio* niet zitten. Hij wijst op het bestaan van het sectie-abonnement.

Mevrouw Verhagen vindt aspirant-lid en donateur teveel op elkaar lijken. De heer Schopman wijst erop dat deze twee categorieën op advies van de verenigingsraad zijn ontstaan.

Van alle kanten wordt nu gediscussieerd over verschillende uiteenlopende tarieven, bevoegdheden. Uiteindelijk komen twee voorstellen ter tafel.

Aan donateurs zullen per jaar drie nummers van *Kleio* toegezonden worden. De heer Maarsen neemt geen enkele verantwoordelijkheid voor de financiële gevolgen van dit voorstel. Het voorstel van de heer Bogaerts wordt met 20 stemmen aangenomen, 8 tegen, 4 onthoudingen.

De categorie donateur/aspirant-lid zal uit elkaar worden getrokken; 23 voor, tegen 2, onthouding 8. De nieuwe tekst over deze zaken komt bij de bestuursmedelingen. Hierover kan dan een schriftelijke reactie naar de eerste secretaris worden gezonden.

Op de aanmerkingen van de heer Bouwman over artikel 7 doet mevrouw Budé de toezegging hierover met de notaris contact op te nemen.

Vervolgens komt de vertrouwenscie ter sprake.

De heer Schulp ziet veel voordelen in een ad-hoc-commissie. Mevrouw Budé wijst op het sneller werken van een vaste commissie. De heer Peek wijst op de onverenigbaarheid van punt 6 met 1.3. De uiteindelijke verantwoordelijkheid voor *Kleio* hoort bij het bestuur te liggen. Mevrouw Verhagen wil bij punt 6 individuele leden weglaten. De heer Bogaerts wil artikel 39 herschreven zien, er moet een beroepsmogelijkheid zijn.

Hierover volgt een stemming; uitslag 39 voor, tegen 1, onthouden 1.

De heer Bogaerts vindt dat er voor elke commissie goede werkafspraken moeten zijn. Deze eerste werkafspraken betreffen de Kleio-redactie. De rest moet hierna volgen.

De heer Otten merkt op dat de redactie niet met andere commissies mag worden vergeleken. Bij deze commissie moet helderheid.

De heer Bogaerts betoogt dat de bestaande helderheid op papier ook niet altijd gevolgen heeft. Men hoeft alleen maar te kijken naar alle leden die langer dan statutair mogelijk in commissies zitten.

Mevrouw Budé stelt voor om voor elke commissie afspraken in het reglement te maken. Er moet een richtlijn voor andere commissies in een soort koepelartikel komen.

De heer Peek wil in de werkafspraken met *Kleio* het Nota Bene ontraden. Hierover volgt stemming; voor: 10, tegen: 1, onthouden: 6. De tekst boven Nota Bene blijft wel staan.

Besluiten van de ALV op 9 maart 1992 t.a.v. de Statuten en het Huishoudelijk Reglement.

Artikel 4:

4. *Donateurs kunnen zijn zij die geen gewoon of buitengewoon lid van de vereniging willen of kunnen zijn.*
5. *Adspirant-leden kunnen zijn zij die (nog) geen gewoon of buitengewoon lid van de vereniging willen zijn.*
6. *het in de voorstellen onder 5 staande.*

Artikel 15, lid 3:

Waar staat artikel 5 lid 5 moet worden 5 lid 6.

Huishoudelijk Reglement, artikel 1, lid 2:

2. *Donateurs en aspirant-leden ontvangen drie maal per jaar het verenigingsorgaan kosteloos.*

Artikel 40:

Vanaf N.B. is niet aangenomen, d.w.z. de beroepsmogelijkheid blijft volgens het "oude voorstel".

Opmerking: gezien het in de Statuten bij artikel 19 en in het Huishoudelijk Reglement onder artikel 33 t/m 38 vermeld, lijkt het niet nodig nog een taakomschrijving van de vertrouwenscommissie op te nemen.

Tegen het einde van de vergadering

5. Bestuurswisseling

Er geen zijn tegenkandidaten binnengekomen voor de post van secretaris II.

6. Benoeming nieuwe kascommissie

Benoemd worden mevrouw Verhagen, mevrouw Van Bekkum en de heer Grevers.

7. Rondvraag

Mevrouw Budé biedt mevrouw Perdeck bloemen aan voor het leiden van de dag.

De heer Grevers biedt oude KLEIO's aan. Hem wordt aangeraden een annonce in *Kleio* te plaatsen.

De heer Elsinga vraagt om nauwere samenwerking tussen de didaktiviteitencommissie en de hogescholen.

Om 16.10 uur, nadat inmiddels langzamerhand zo'n driekwart van de oorsponkelijk aanwezigen was vertrokken, sluit mevrouw Perdeck de vergadering.

Jaarverslag van het Bestuur

Hierbij heeft het bestuur van de VGN het genoegen u het verslag over het verenigingsjaar 1992 aan te bieden.

1. De samenstelling van het bestuur

In 1992 deden zich geen bestuurswijzigingen voor.

Het rooster van aftreden is als volgt:

1993: R. Donk

1994: F.R. Kat, T. Perdeck-Schimmel, J. van der Leeuw-Roord, niet herkiesbaar; H. Budé-Janssens, M. Otten, J. Schopman, herkiesbaar

1995: H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, niet herkiesbaar

2. Vergaderingen

Totaal kwam het bestuur dertien keer bijeen.

Op 11 september werd er een studiedag gehouden waar over ICO, donateurs, basisvorming, zittingsduur commissie's/bestuur gesproken werd.

3. Portefeuilleverdeling

Daar R. Donk uit het bestuur treedt zal een wijziging in de verdeling van de portefeuilles te verwachten zijn. Deze wijziging zal te zijner tijd in *Kleio* aangegeven worden.

De bestuursleden bezoeken zoveel mogelijk de hun toevertrouwde commissies.

4. Externe contacten in Nederland

In het kader van contacten met historische verenigingen en het bezoeken van congressen waren er bestuursleden aanwezig bij de volgende activiteiten:

- de voorjaarsconferentie van Film en Wetenschap
- het symposium van de Vereniging van Sociale geschiedenis
- de uitreiking van het zevende 'Tipje van de Sluier'
- de uitreiking van de Jan Romeinprijs en van de Johanna Naberprijs
- het symposium 'De groene golf in de geschiedenis' van het Historisch Platform
- de dag over de Amerikaanse presidentsverkiezingen in de Amerikaanse Ambassade.

Hoewel door de bestuursmededelingen in de KLEIO-krant al vele zaken als bekend mo-

gen worden verondersteld volgt hier nog een selectie uit de vele externe contacten die er in het afgelopen jaar zijn geweest:

- Volkskrant, NRC Handelsblad afdeling promotie
 - redactie Spiegel Historiae, Bijdragen en Mededelingen van het NHG, HP/De Tijd, Europa Speciaal Reizen te Bilthoven, United States Information Service
 - brieven naar alle kamerleden in verband met de bedreiging van het vak door de "voorbeeldtabellen" van het PMB voor geschiedenis en staatsinrichting in de onderbouw, met als resultaat de adviestabellen onderbouw, waarin geschiedenis en staatsinrichting er niet slecht afkomt
 - Tevens wordt nu in de beleidsbrief over vakkencombinaties duidelijk gesteld dat geschiedenis en staatsinrichting één vak is.
 - intensieve contacten in het Omega-overleg met de SLO om te komen tot een gezamenlijke veldaanvraag voor de MenM vakken
 - gesprekken met de SLO over een veldaanvraag door de VGN
 - aanwezigheid bij de in gebruikname van het nieuwe Malmberggebouw en daar tevens gesproken over de actie met het prijsboek *Geschiedenis van Europa*
 - deelname aan de onderwijs-debatten van de NRC
 - deelname aan een studie-bijeenkomst op verzoek van de HBO-Raad over de instroomprofielen voor het HBO
 - met de notaris de afhandeling verzorgd van de statuten-wijziging
 - aanwezigheid bij de 4-5 meiviering
 - bijwonen van diverse bijeenkomsten georganiseerd door de Europese Beweging afdeling Den Haag, het Europees Platform, de voorlichtingsdienst van het Europees Parlement en de Europese Commissie
 - verzoeken aan de vakgroepen geschiedenis van universiteiten en hogescholen om onderwerpen aan te dragen voor de CE's van 1994 en 1995
 - brief naar de Commissie van Es over de positie van de docent en de te geringe carrièremogelijkheden, met als gevolg burn-out verschijnselen
 - contacten met het NHG over het opzetten en inrichten van zg. geschiedenisdagen in samenwerking met de universiteiten.
- De eerste geschiedenisdagen zijn in Amsterdam aan de UvA op 10 en 11 november 1994

- Joke van der Leeuw-Roord hield een lezing over het examen vrouwengeschiedenis op het NHG-colloquium over vrouwengeschiedenis
- er zijn contacten met de ambassades van Duitsland en de VS over gezamenlijke projecten
- Frits Kat maakte op persoonlijke titel deel uit van de stofomschrijvingscommissie Duitsland 1871-1990
- medewerking aan de organisatie van de AOC-conferentie in Woudschoten

5. De buitenlandse contacten

In maart maakten enige leden van de VGN een studiereis naar het in de vroegere DDR gelegen Gera. Dit was een vervolg op een studiereis in 1990 naar dezelfde plaats.

In maart bezocht Joke van der Leeuw-Roord Straatsburg om de eerste afspraken te maken met de Raad van Europa over het VGN congres "Grenzen Verleggen, Europa sinds 1815" en de Europese Geschiedenisdocenten organisatie.

In maart maakte Joke van der Leeuw-Roord een studiereis naar Barcelona. Het onderwerp van de daar gehouden conferentie was 'De Europese dimensie in het onderwijs'.

In mei woonden Joke van der Leeuw-Roord en Hélène Budé-Janssens een symposium bij in Villemomble (Parijs) over de Europese onderwijssystemen met het oog op de situatie na 1992.

In juni voerden Joke en Hélène gesprekken in Brussel over de statuten voor de op te richten Europese Associatie.

In juni werd door Joke en Hélène, in aanwezigheid van een vertegenwoordiger van het ministerie, onderhandeld met de heer Maitland Stobart, Deputy Director of Education, Culture and Sport van de Raad van Europa, over het Leeuwarder Congres en de oprichtingsvergadering van de Europese Associatie.

Frits Kat woonde in oktober een internationale conferentie bij in Praag over vrede- en veiligheidsvraagstukken.

In oktober had Joke een meerdaags werkoverleg in Lille over de Europese dimensie in het geschiedenisonderwijs.

Tineke Perdeck-Schimmel vertegenwoordigde de VGN op de jaarvergadering van de afdeling Nordrhein-Westfalen van het Verband der Geschichtslehrer Deutschlands.

In november vond in Straatsburg, georganiseerd door en onder leiding van de VGN de constituerende vergadering plaats van de Permanente Europese Conferentie van Verenigingen van Geschiedenisleraren.

In december woonde Joke van der Leeuw op uitnodiging van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen in Londen een bijeenkomst van de OESO bij over de positie van 'humanities' in het curriculum. De aandacht ging speciaal uit naar geschiedenis. De resultaten van het overleg worden verwerkt in een basisdocument voor een OESO conferentie over het onderwijs in de eenentwintigste eeuw.

6. De Verenigingsraad

3 oktober 1992 kwam in het Jaarbeurscongrescentrum de Verenigingsraad bijeen.

De voorzitter meldde een aantal activiteiten, conferenties en akties t.o.v. de overheid. Marko Otten meldde de oprichting van de Commissie Cliomatica.

De heer Houweling gaf de cijfers betreffende de groei van de VGN, op één na de grootste vakinhoudelijke organisatie.

Hélène Budé meldde de oprichting van de Stichting.

Over de 2e fase-problematiek werd uitgebreid gediscussieerd, niet te veel laten vastleggen is de mening. Zittingsduur in het bestuur en in commissies tot zes jaar beperken vindt menigeen positief. Uitzonderingen moeten mogelijk blijven. Ook externe commissies moeten aan regels voldoen.

Over het lustrumcongres en de ledendag doen Joke van der Leeuw en Hélène Budé verslag. Voor de VGN zit het belang in profilering naar buiten toe. Sommige aanwezigen vragen zich af of zij wel vrij kunnen krijgen hiervoor. Er wordt misschien nog een brief hierover naar schoolleidingen geschreven.

Hoewel het aantal aanwezigen tegenviel, slechts 20, werd de bijeenkomst door allen als zeer nuttig ervaren.

7. Het nieuwe examen

In de loop van januari zette staatssecretaris Wallage zijn handtekening onder de nieuwe examenregeling voor geschiedenis en staatsinrichting. Door het persbericht dat de WIEG hierna uitbracht werd geschiedenis even voropaginanieuws. Vooral de positie van de Nederlandse geschiedenis en het vervallen van de cesuur was nieuws.

Dat het vernieuwende van het examenprogramma de structuurbegrippen en vaardigheden waren ontging de media in het geheel.

Na de aanvaarding van het programma werd de taak van de WIEG verlegd naar de voorlichting over het nieuwe examenprogramma

aan het veld. Met het ministerie van onderwijs werd overeen gekomen dat de docenten gedurende een werkdag tegen een gesubsidieerde vergoeding voorlichting over de examenregeling mochten bijwonen.

De WIEG stelde een voorlichtingsplan op. Een tweede WIEG-katern werd toegezonden aan alle docenten in samenwerking met uitgeverij Wolters Noordhoff. In samenwerking met uitgeverij Nijgh en van Ditmar kwam de bundel *Geschiedenis wat is dat?*, een introductie op het nieuwe examen, tot stand. De redactie onder leiding van Leo Dalhuizen heeft bijzonder hard gewerkt om de zeer uitgebreide bundel met voorbeeldmateriaal voor het werken met structuurbegrippen en vaardigheden op tijd klaar te krijgen.

De WIEG verzorgde in 1992 voorlichting voor de bij het examen betrokken instanties en voor diegenen die tijdens de bijeenkomsten in de winter van 1993 het werk zouden moeten gaan doen. Het KPC nam de organisatie van de voorlichtingsbijeenkomsten van winter 1993 voor zijn rekening. Eind december hadden zich 800 mensen opgegeven.

8. Contacten met het ministerie

Er gingen dit jaar weer een aantal brieven en telefoontjes naar het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

Wij protesteerden tegen de voorgenomen bevoegdheidsverruiming. Verder schreef het bestuur brieven over het beschikbaar stellen van tijd en geld voor activiteiten m.b.t. het geschiedenisonderwijs, over de CITO-vacature, over de Basisvorming, over de Tweede Fase, over de veldadvisering en de scheiding van LBO/MAVO en HAVO/VWO Centraal Examen.

Voortdurend is overleg gaande over de financiering van activiteiten en projecten.

9. Het CE

In januari is door de VGN weer een commissie samengesteld die het eindexamenonderwerp voor 1995 aan staatssecretaris Wallage moest voordragen. De staatssecretaris heeft de voordracht van de commissie 'Het begin van de opstand 1555-1588' overgenomen.

De VGN heeft de leden voor twee stofomschrijvingscommissies voorgedragen. Bij het CITO draait een proef voor een dubbele stofomschrijving. Één stofomschrijving zal voor HAVO en VWO gaan gelden. Voor het MAVO/LBO wordt dit jaar een eigen stofomschrijving gemaakt.

Eind oktober vond het jaarlijks overleg plaats met vertegenwoordigers van het CITO, de CEVO, de Inspectie, de Commissie LBO/Mavo, de Commissie Havo/Vwo, de OAC en leden van het bestuur over de examens van 1992.

Afgesproken is o.a.:

- om te trachten het voorzittersoverleg voor de normvergaderingen op één centrale plaats te organiseren;
- om de evaluatie van het examen jaarlijks te doen plaatsvinden in september en hiervoor ook de voorzitters van de normvergaderingen uit te nodigen. (De bespreking van het LBO/MAVO examen zal gehouden worden op dinsdag 21 september 1993 en van het HAVO/VWO examen op 28 september 1993.).

Het bestuur van de VGN heeft zich sterk gemaakt om te voorkomen dat de functie van de CITO-medewerker voor de H/V examens tot een S-9 functie werd afgewaardeerd en met succes.

In augustus verscheen de CE-bundel 'Vertrouwde patronen, nieuwe dromen', onder redactie van Hélène Vossen, Marjan Schwegman en Peter Wester

10. Het Platform VVVO

In het afgelopen jaar kreeg het Platform VVVO meer structuur. Het Platform kwam zes maal bijeen. Aan de orde kwamen zaken als de VALO, examenproblematiek, bevoegdheden in de basisvorming, nota Tweede Fase, nascholing, concept Inrichtingsbesluit en vakkencombinaties.

Er werd enkele malen door een delegatie van het Platform VVVO overleg gevoerd met

vertegenwoordigers van het College van Bestuur van de SLO in verband met de ontwikkelingen rond de veldadvisering. Tweemaal werd er een consulterend overleg gevoerd met vertegenwoordigers van O en W.

Het bestuur van het Platform VVVO denkt en overlegt mee in DION/VO (= project Discussie en Informatie inzake Overheveling van Nascholingsgelden Voortgezet Onderwijs). Herhaaldelijk werd er schriftelijk dan wel telefonisch over allerlei zaken van gedachte gewisseld met vertegenwoordigers van het Ministerie. Brieven werden verzonden naar de Vaste Kamercommissie voor Onderwijs.

11. De Internationale Vereniging

Al een aantal jaren werden van verschillende kanten pogingen ondernomen om te komen tot een Europese associatie van geschiedenisdocenten, maar het bleef bij pogingen. Joke van der Leeuw-Roord nam op de conferentie in Brugge, georganiseerd door de Raad van Europa, de uitdaging aan. Samen met Hélène Budé-Janssens zijn in 1992 alle activiteiten ontwikkeld, die nodig waren om deze Europese organisatie van de grond te brengen. Op 9 en 10 november zijn in Straatsburg afgevaardigden van meer dan 20 associaties met een gemeenschappelijk ledenbestand van 40.000 bijeen geweest voor de constituerende vergadering. Tijdens deze bijeenkomst, in samenwerking met de Raad van Europa, zijn de statuten van Euroclio, The European Standing Conference of History Teachers Associations besproken, afspraken gemaakt over een voorlopig bestuur, contributie en doelen op korte termijn.

Deze vereniging zal officieel worden opgericht op 21 april 1993 tijdens de conferentie Grenzen Verleggen, Europa sinds 1815 te Leeuwarden.

12. Conferentie Starters

Het afgelopen jaar is een oude VGN-traditie in ere hersteld: een conferentie, bestemd voor beginnende geschiedenisdocenten.

In het sfeervolle Huize Bergen in Vught verdiepten 17 jongere collega's zich in: "Vertellen kun je leren", "Orde of wanorde in de klas", "Geschiedenis en allochtone leerlingen", "Hoe kies je je lesmateriaal" en "Actualiteit in de geschiedenisles". Naast deze workshops bleek ook het informele contact met elkaar en met enkele ervaren collega's door de deelnemers gewaardeerd te worden.

13. Congres 'Grenzen Verleggen'

Zeer veel energie is door de congrescommissie in 1992 gestoken in het organiseren van de conferentie 'Grenzen verleggen, Europa sinds 1815'. De congrescommissie bestaat uit 12 personen, praktisch allemaal leden van de VGN en werkzaam bij Hogescholen, Universiteiten, Europees Platform, KPC, SLO, Ministerie en in het VO. Uiteraard maken tevens een aantal leden van het VGN-bestuur deel uit van de commissie.

Door de subsidiegelden die naast de bijdragen van het ministerie en de Raad van Europa door de dienst Arbeidsvoorziening Friesland, de provincie Friesland en de gemeente Leeuwarden beschikbaar gesteld werden, was het kiezen van de plaats van de conferentie erg eenvoudig: Leeuwarden.

Verscheidene reizen naar Friesland waren nodig om allerlei zaken te regelen en om met de heer Wiegel te spreken 'de tandenborstel ging mee'. Tijdens de besprekingen in Friesland bleek de medewerking van de verschillende instanties bijzonder groot.

Steeds weer waren er financiële mee- en tegenvallers, maar de begroting lijkt nu sluitend. Bij het zoeken van sponsors bleek overigens duidelijk dat wij daarvoor niet het 'goede vak' hebben!

In de loop van het jaar reageerden de meeste mensen die als eersten gevraagd waren om lezingen te houden of workshops te leiden positief op de uitnodiging. Het belooft een goed congres te worden.

14. Het vak in de Tweede Fase

In de loop van 1992 werden met enige vertraging de beleidsadviseurs tweede fase, mevrouw Visser 't Hooft en de heer Markensteen, benoemd. Een delegatie van het bestuur heeft in oktober een gesprek van ruim twee uur met de beleidsadviseurs gevoerd en de ideeën van bestuur en commissies van de VGN uiteengezet.

Sterk hebben wij benadrukt dat we van mening zijn dat geschiedenis/staatsinrichting in elk der voorgestelde profielen in het algemene deel thuis hoort en in de profielen economie en maatschappij en cultuur en maatschappij, ook in het verplichte deel. Tevens hebben wij onze verontwaardiging uitgesproken over het gebruik van de term 'pretpakketten' in de profielennota. De door de bestuursdelegatie aangeboden stukken zijn ook naar de Vaste Kamercommissie gezonden.

(Inmiddels is duidelijk dat de bespreking in de Vaste Kamercommissie pas begin februari op zijn vroegst zal plaatsvinden).

In overleg met het NHG zal begin 1993 weer actie gevoerd worden om het belang van ons vak onder de aandacht te brengen van politici en maatschappij.

15. PR-activiteiten

In de loop van 1992 zijn er door het bestuur van de VGN opnieuw folders geproduceerd gericht op ledenwerving onder (aspirant) collega-docenten. Met een positief resultaat.

Nieuw was in dit jaar de activiteit gericht op de verbetering van het imago van het vak geschiedenis en staatsinrichting binnen en buiten de scholen. De verschillende publicaties gebruiken steeds hetzelfde motto dat in samenwerking met het bekende reclamebureau "LOESJE" is ontwikkeld.

Ook in 1993 zal het nog gebruikt worden. 'Er zit toekomst in het verleden'. Iedere collega kent ondertussen de affiche die met steun van de firma Malmberg in Den Bosch is verspreid.

Ook is inmiddels een actie gericht op het werven van donateurs van start gegaan onder hetzelfde motto. In diverse media zijn ingezonden mededelingen verschenen, waarin sympathisanten van ons vak en ons verenigingswerk worden opgeroepen hun sympathie in daden om te zetten. Een donateurenfolder ondersteunt deze actie. De bedoeling is niet alleen om op deze wijze meer geld in het latje te krijgen maar ook om een bredere groep mensen aan de VGN te binden.

Omdat veel van deze activiteiten weliswaar in 1992 op gang gebracht zijn maar pas in 1993 hun volle omvang zullen bereiken, kan de evaluatie pas plaats vinden tegen het einde van 1993.

Tenslotte moet zeker worden vermeld de plezierige samenwerking met de firma Malmberg te Den Bosch. Genoemd is al de hulp en financiële ondersteuning bij de verspreiding van de affiches. Maar een even groot succes vormde ongetwijfeld de Europaboeken-actie. Door Malmberg zijn een fors aantal exemplaren beschikbaar gesteld van het fraaie boek *Geschiedenis van Europa*. Vele secties geschiedenis en staatsinrichting in den lande hebben een aanvraag ingediend om een exemplaar te kunnen uitreiken aan hun best geprofileerde examenkandidaat.

Het nieuwe examen

De voorlichting aan het veld is de hoofdmoot van de WIEG activiteiten in het begin van 1993. De WIEG heeft nadien nog een taak; de werkgroep moet de gang van zaken en het centraal examen van 1994 evalueren en eventuele aanbevelingen doen.

De werkgroep wordt eind 1994 opgeheven.

Examenproblematiek

Het bestuur van de VGN blijft de ontwikkelingen rond het examen op de voet volgen. Het bestuur zal er opnieuw op aandringen dat leden van een stofomschrijvingscommissie worden uitbetaald in tijd in plaats van geld en dat docenten op hun waarde worden geschat in deze commissies.

Het bestuur zal het ministerie trachten te overtuigen dat er voortaan altijd verschillende stofomschrijvingscommissies voor LBO/MAVO en VWO/HAVO moeten zijn.

Van belang is ook het erkennen van een MAVO-C niveau op het VBO en de aanpassing van de exameneisen op C en D niveau aan de kerndoelen van de basisvorming. Uiteraard is de gang van zaken rond het centraal examen een blijvend aandachtspunt. Gedacht wordt voortaan een centrale voorbereiding voor de normvergaderingen te houden. In de toekomst zullen de examenbesprekingen door de invoering van structuurbe-grippen en vaardigheden een nog groter belang krijgen.

Commissies

Het bestuur van de VGN wil de komende tijd de activiteiten van de leden van de VGN zo veel mogelijk via de commissies laten lopen. De afdelingen leiden vaak een sluimerend bestaan, maar het blijkt dat commissies met een duidelijke taakomschrijving een levendig bestaansrecht hebben. Vandaar dat het instellen van al dan niet Ad-hoc commissies de voorkeur verdient.

Voor het komende jaar wil het bestuur onderzoeken of een commissie met als taak de positie van staatsinrichting in basisvorming en bovenbouw moet worden ingesteld.

Erkenning van de vakexpertise

Het bestuur van de VGN blijft er bij de verschillende instanties als ministerie en parle-

ment voortdurend op aandringen de experti-se van docenten, VGN leden en vakinhoude-lijke verenigingen meer serieus te nemen. Vandaar dat wij elke gelegenheid zullen blij-ven aangrijpen om dit aspect te benadrukken.

Basisvorming

In het afgelopen cursusjaar heeft het bestuur zich vooral beziggehouden met de publicaties van het Ministerie van Onderwijs en de SLO (zie het jaarverslag van de Commissie Basisvorming). Per 1 augustus 1993 gaat de basisvorming op alle scholen voor voortgezet onderwijs van start. De periode van inlichtingen inwinnen, commentaar geven op wetsvoorstellen, belan-genbehartiging van het aantal te geven uren geschiedenis en staatsinrichting is nu voorbij. Het bestuur zal vooral via *Kleio* de leden blij-ven informeren over de komende ontwikke-lingen rondom de toetsing.

Daarnaast wil het bestuur in verband met de herstructurering van de eerste drie jaar van het voortgezet onderwijs tot een herkaveling komen van de bestaande commissies. De commissies Basisvorming, Mavo/Lbo en Havo/Vwo kunnen in het komende school-jaar omgevormd worden tot twee commissies. Voor de eerste drie jaar van het voortgezet onderwijs denkt het bestuur aan een breed samengestelde commissie eerste fase voortge-zet onderwijs, de Commissie VO1, waarin leden uit verschillende streams van de basisvor-ming zitting zullen nemen. Deze commissie zal zich vooral bezig moeten houden met ont-wikkelingen in de onderbouw en zaken als het peilen van de scholingsbehoeften van do-centen, vakwerkplanontwikkeling, het voor-lichten van docenten via *Kleio* over het leren trainen van vaardigheden, het beoordelen van nieuwe methode's en de voorbereiding op de centrale toetsing.

Tweede fase

Voor de klassen vier, vijf en zes denkt het be-stuur aan een commissie VO2 die het onder-wijsveld in de bovenbouw vertegenwoordigt. Deze commissie zal zich vooral concentreren op de voorbereiding van het nieuwe eindexa-men, dat 1 augustus 1993 ingaat.

Verder zal deze commissie speciale aandacht moeten geven aan geschiedenis als verplicht onderdeel in de tweede fase, de overgang van de eerste naar de tweede fase, de nieuwe wij-ze van werken in de bovenbouw, het beoor-

delen van nieuwe lesmethoden en advisering van de commissies stofomschrijving eindexamens.

Het vak verplicht in de bovenbouw

Het bestuur zal actief pleiten voor de verplichting voor iedere bovenbouwleerling om een aantal uren geschiedenis te volgen. In het begin van het jaar zal het bestuur trachten een soort kerncurriculum te ontwerpen, zodat, indien erom gevraagd wordt, aangegeven kan worden welke stofonderdelen onmisbaar zijn.

Professionaliteit geschiedenisdocenten

Het bestuur richt zich de laatste tijd ook op de positie van de docent geschiedenis en staatsinrichting. Zowel de uurbelasting, het gebrek aan carrière mogelijkheden, de nascholing in eigen tijd als het gebrek aan honoreren van andere werkzaamheden hebben onze aandacht. Het bestuur zal het komende jaar zowel bij politici als media en elke andere betreffende organisatie en commissie dit punt onder de aandacht brengen.

Intercultureel onderwijs

Naar aanleiding van de vragen op de jaarvergadering van 1992 heeft het bestuur tijdens een studiedag uitvoerig stilgestaan bij de betekenis, inhoud en uitvoering van intercultureel onderwijs. Het bestuur staat achter de landelijke ontwikkelingen waarbij de omschrijving van intercultureel onderwijs niet beperkt wordt tot onderwijs aan allochtone leerlingen, maar gezien wordt als een inhoudelijke invulling en inkleuring van het onderwijs voor alle leerlingen die maatschappelijk moeten functioneren in de zich ontwikkelende multiculturele en multi-etnische samenleving in dit land. Het bestuur zal op advies van de OAC geen voortrekkersrol op dit gebied vervullen. In de kerndoelen en de eisen van het nieuwe eindexamen staan genoeg aanknopingspunten die het belang van intercultureel onderwijs waarborgen. In de uitwerking van de vakwerkplannen zullen schoolboekschrijver en secties met deze eisen rekening moeten houden.

Wel zal het bestuur bij het LPC en de opleidingen blijven aandringen op voorlichtings- en nascholingscursussen op het gebied van intercultureel onderwijs, maar als onderdeel van een geïntegreerde aanpak in het veranderende onderwijs.

Lerarenopleiding basisonderwijs

In samenwerking met de Commissie PABO zal het bestuur in het komende jaar de reeds opgestarte ontwikkelingen van het vorige jaar blijven aanmoedigen. Uit de door de commissie gehouden enquête en studiedag blijkt dat er onder docenten van de pedagogische academies na een fusieperiode grote behoefte bestaat aan het uitwisselen van gedachten over het onderwijs, van lesmateriaal, het opzetten van modules etc. Zulke studiedagen voorzien in een behoefte en moeten voortgezet worden.

Vanuit het bestuur bestaat het voornemen om in de komende jaren meer duidelijkheid te krijgen over de doorgaande lijn van basisnaar voortgezet onderwijs. Nu beide typen van onderwijs kerndoelen als uitgangspunt hebben, is het van het allergrootste belang dat docenten in het basisonderwijs weten wat hun leerlingen bij het 'nieuwe' vak geschiedenis en staatsinrichting in de eerste fase van het voortgezet onderwijs krijgen. Docenten in het voortgezet onderwijs moeten geïnformeerd worden over de historische bagage (vaardigheden en inhouden) van hun toekomstige leerlingen aan het begin van de eerste fase. De Commissie PABO zal zich in samenwerking met de Commissie VO1 in de komende twee jaar over deze vraag moeten buigen en het bestuur moeten voorlichten.

Nascholing

De komende jaren zullen de gelden voor de nascholing van de opleidingsinstituten naar de scholen overgeheveld worden. Dit betekent dat secties en individuele geschiedenisdocenten scholingswensen in het kader van het schoolbeleid zullen moeten formuleren. Leden van de VGN hebben er belang bij om kwalitatief hoogstaande scholingscursussen te volgen. Het bestuur verwacht van de aanbodsijde, dus van alle potentiële nascholers, een meer klantgerichte aanpak. Van de vraagzijde kan het bestuur via de VGN-commissies nagaan welke scholings-wensen docenten zowel in de eerste als tweede fase hebben. In overleg met de opleidingen en het LPC kan het bestuur deze wensen kenbaar maken.

Voorts wil het bestuur nog meer dan voorheen opleidingen de gelegenheid geven hun cursussen via *Kleio* aan te bieden.

In het kader van het project DION/VO wordt in 1993 een deelproject 'nascholingskaart' gestart, dat antwoord moet geven op een aantal vragen over vaknascholing.

Op 6 april zal een besloten conferentie worden gehouden voor vertegenwoordigers van de verschillende doelgroepen. Deze eerste

conferentie zou, mede ter voorbereiding van een tweede conferentie met open inschrijving in het najaar van 1993, in elk geval de volgende uitkomsten moeten uitleveren:

- een (nadere) precisering van de problematiek;
- de instelling van een werkgroep normen/keurmerk vaknascholing, onder auspiciën van HBO-raad, vakbonden vakinhoudelijke verenigingen, AVS, etc.;

De VGN is nauw betrokken bij de gedachte-wisselingen rond de nascholingsproblematiek, ook al omdat de eerste secretaris van de VGN ook secretaris is van het Platform van Vakinhoudelijke Verenigingen in het Voortgezet Onderwijs. Goede vakinhoudelijke nascholing is van groot belang.

Ledenwerving en fondsenwerving

Het bestuur gaat door met de verspreiding van de folders, waarin informatie over de VGN gegeven wordt aan die geschiedenisdocenten, die nog geen lid zijn. In 1993 zal ook een campagne gevoerd worden om donateurs te werven, vrienden van het geschiedenisonderwijs, die zelf geen geschiedenisdocent zijn, maar ons vak en de VGN een warm hart toedragen. De actie zal gevoerd worden door middel van folders en advertenties.

De inspanningen om sponsors te interesseren voor VGN-activiteiten, worden voortgezet.

Leden, die in 1991 en 1992 opgezegd hebben, krijgen een brief, waarin hun zal worden gevraagd hun besluit te heroverwegen. Tevens zal geïnformeerd worden naar hun motieven om op te zeggen.

Conferentie Starters

Het bestuur wil ook het komende jaar zo'n bijeenkomst realiseren. Enkele van de thema's van het afgelopen jaar zullen opnieuw besproken worden; daarnaast komen nieuwe onderwerpen aan bod.

Euroclio

Euroclio is de naam van de in april op te richten Europese vereniging van geschiedenisleraren. Deze vereniging heeft zich tot doel gesteld in de nabije toekomst te proberen zoveel mogelijk verenigingen van geschiedenisleraren lid te maken van Euroclio. De centraal- en Oosteuropese landen zullen ook bij de internationale organisatie betrokken worden, al zullen deze landen in de eerstkomende jaren nog financieel gesteund moeten wor-

den. Daarnaast zullen de aangesloten organisaties elkaar informeren over de activiteiten in de verschillende landen. Ook zal tenminste eenmaal per jaar een bulletin worden gepubliceerd. Er zal naar gestreefd worden erkenning te vinden voor het werk van de vakinhoudelijke verenigingen in de aangesloten landen.

Jaarlijks zal er een general meeting plaatsvinden en er wordt naar gestreefd om de twee jaar een conferentie te organiseren in één van de aangesloten landen rond een bepaald thema.

Jaarverslagen 1992 en plannen voor 1993

Commissie PA-BO

De Commissie PA-BO begon het vergaderjaar 1992 met vijf leden, die de functies als volgt hadden verdeeld:

voorzitter - Frie Kolen, secretaris - Sjef Schmiermann, penningmeester - Aad van Zeyl, leden - Marjolein du Jour en Theo Beker. Twee leden van de commissie waren uit het basisonderwijs afkomstig en twee werkten er op een Pabo, één commissielid was verbonden aan de Open Universiteit.

Tevens zijn er in de maand november contacten gelegd met Francien van der Meer, inspectrice in Rotterdam, die te kennen heeft gegeven tot de commissie te willen toetreden.

• Activiteiten

We hebben dit jaar vergaderd op 8 januari, 19 februari, 11 maart, 1 april, 20 mei, 3 juni, 30 september en 18 november.

Tijdens de vergaderingen en daarbuiten waren de volgende zaken aan de orde.

1. Er werd in nauwe samenwerking met bestuurslid Ronald Donk een enquête opgesteld, die ons inzicht moest geven in de behoefte bij Pabo-docenten aan een studiedag. Tevens poogden we door middel van de enquête een aantal zaken in kaart te brengen met betrekking tot het geschiedenisonderwijs aan de verschillende Pabo's. Er werden 38 hogescholen aangeschreven en de meeste Pabo-docenten hebben de enquête ingevuld en teruggestuurd.
2. Er werd een datum vastgelegd voor de studiedag en er werd een draaiboek gemaakt.
3. Er werd contact gezocht met een aantal sprekers/inleiders die een lezing of workshop zouden verzorgen op de studiedag. Tevens werd in samenspraak met de inleiders een keuze voor het programma gemaakt.
4. Een groot deel van de vergadertijd tot 3 juni werd besteed aan de verdere organisatie van de studiedag en het verwerken van de enquêtegegevens.
5. Na de studiedag werd er gewerkt aan de verslaglegging van het geheel.
6. In het afgelopen jaar zijn er weer contacten geweest met het CITO en werden de ontwikkelingen ten aanzien van de eindtoets wereldoriëntatie gevolgd. Ook werd er door de voorzitter van de Commissie

PA-BO een bijdrage geleverd aan het geschiedenisgedeelte van deze toets.

7. Enkele commissieleden hebben contact gehad met uitgeverijen, zodat we goed op de hoogte gebleven zijn van de nieuwe ontwikkelingen ten aanzien van geplande geschiedenismethodes op de basisschool.
8. De contacten tussen het VGN-bestuur en onze commissie zijn ook dit jaar weer uitstekend verlopen. Ronald Donk, die naast zijn bestuursstaak vrijwel als permanent commissielid fungeerde, heeft de commissie geïnspireerd met zijn uiterst waardevolle bijdragen.

• Plannen voor het vergaderjaar 1993

Een groot gedeelte van de tijd zal worden besteed aan de opzet van een gebruikersnetwerk voor Pabodocenten en anderen die vakmatig bij het geschiedenisonderwijs op de basisschool betrokken zijn. Dit idee is nog niet uitgewerkt, maar de commissie wil komen tot een regelmatige uitwisseling van gedachten tussen de Pabodocenten, leerkrachten uit het basisonderwijs en vakdeskundigen uit de uitgeverijwereld, de onderwijsondersteunende instituten en de inspectie.

Verder zal het weer tot onze taak behoren om allerlei ontwikkelingen ten aanzien van het geschiedenisonderwijs op de basisschool op de voet te volgen en indien nodig daarvan verslag te doen.

Frie Kolen,
voorzitter Commissie PA-BO

Commissie LBO/MAVO

Ook dit jaar heeft de commissie geprobeerd de belangen van het geschiedenisonderwijs in het Mavo en Lbo veld te behartigen. Wij zijn maandelijks bijeengekomen in het gebouw van De Witte Raaf in Utrecht, de school van commissielid Jan de Vries, en danken hem hartelijk voor de gastvrijheid.

De commissie is in de loop van 1992 versterkt met twee nieuwe leden, Peter Stuart en Ton Hendriks.

• De activiteiten in 1992

1. Wij hebben advies gegeven aan het VGN-bestuur inzake het Mavo/Lbo veld.
2. Tom Kampen heeft namens de commissie deel uitgemaakt van de stofomschrijvings-

commissie 'Duitsland 1871-1990'. De hele Commissie Mavo/Lbo heeft zich overigens met de groeistadia van die stofomschrijving bezig gehouden. We vonden dit een uiterst belangrijke taak. De stofomschrijving van het CE brengt over het algemeen voor ons type leerlingen grote moeilijkheden met zich mee. Zie daarvoor ook onze bijdrage elders in dit nummer van *Kleio*.

3. Jopie Daalmans verleende haar medewerking aan de organisatie en het evalueren van de CE-nabesprekingen voor Mavo. Ondanks de vele uren van voorbereiding was de opkomst helaas zeer gering.
4. De commissieleden Peter Stuart en Jan de Vries hebben plaats genomen in de Ad hoc Commissie Bavo. Met name de positie van geschiedenis en staatsinrichting in het Lbo zal daar voor ons een punt van zorg zijn.
5. De commissie heeft medewerking verleend aan de WIEG en de invoering van het nieuwe examen.
6. De commissie heeft de katernen gerecenseerd die verschenen zijn over het eindexamenonderwerp in 1993 en 1994 'Nederland op weg naar een modern-industriële samenleving 1948-1973'. Wij zullen de bespreking publiceren in *Kleio*.

• Hoofdactiviteiten

1. De resultaten van onze enquête zullen wij publiceren en de reacties erop zullen verwerkt worden.
2. De commissie zal opnieuw energie steken in zaken die in verband staan met de invoering van de basisvorming.
3. De commissie zal de normbesprekingen van het CE ook dit jaar weer organiseren.
4. De commissie zal de uitgave van nieuwe/aangepaste geschiedismethoden met oog op de basisvorming kritisch volgen en de publicaties indien nodig recenseren.
5. De commissie zal haar studie met betrekking tot het opzetten van een plan van actie om meer bekendheid te krijgen bij onze doelgroep afronden en dat omzetten in beleid.
6. Wij zullen het hele jaar 1993 reageren en anticiperen op ontwikkelingen in het Mavo/Lbo veld.

Gerard Twickler,
voorzitter Commissie Mavo/Lbo

Ad hoc Commissie Bavo

Vanaf maart 1992 is de commissie maandelijks bijeengekomen om allereerst het bestuur te adviseren over ministeriële publicaties en

de nota's van de SLO. Vooral de totstandkoming van deze laatste heeft nogal wat aandacht vereist, omdat docenten in het onderwijsveld bij de uitwerking van de doelstellingen van de basisvorming en de specifieke kerndoelen voor geschiedenis en staatsinrichting soms een meer pragmatische benadering hebben.

In goed overleg met de medewerkers van de SLO zijn de adviezen van de commissie en het bestuur gehonoreerd.

In oktober heeft de commissie een activiteitenplan gemaakt met betrekking tot de voorlichting aan de leden over de voorbereiding op de basisvorming. Via *Kleio* wordt zakelijke informatie gegeven over urentabellen, de ontwikkeling van een vakwerkplan en het werken met vaardigheden. Tot augustus 1993 zal de commissie deze taak voortzetten.

De commissie is door het bestuur in het leven geroepen tot de invoering van de basisvorming. Daarom hebben we een advies uitgebracht over de voortzetting van de bavo-taken na 1 augustus 1993.

Door de samenstelling van de commissie waren verschillende leden 'overbelast'. Ook bleek in de praktijk dat meerdere commissies zich deels met dezelfde problematiek bezighielden. Samenvoegen van een aantal commissies die met de eerste fase van het voortgezet onderwijs te maken hebben, lijkt dan ook voor de hand te liggen.

Ronald Donk
Lodewijk Severein
Peter Stuart
Jan de Vries
Kerstin Wamelink

Commissie Havo/Vwo

Dit jaar is de commissie zesmaal in vergadering bijeen geweest. De volgende leden namen aan die vergaderingen deel: Peter Wester (voorzitter), Leo Dalhuisen, Nico Stam, Annie Biezen-Hurkmans, Elbert Roest, Jet van Herwaarden (VGN-bestuur), Theun Dankert, Kerstin Wamelink en Jos van Ginkel (secretaris). Er werd altijd vergaderd in de Pepperbox in Utrecht.

Vanwege andere werkzaamheden heeft Peter Wester besloten zich terug te trekken uit de commissie. Annie Biezen is heeft hem opgevolgd als voorzitter. Elbert Roest is vanwege zijn nieuwe werkkring (CITO-vakmedewerker voor de examens Havo/Vwo) in feite adviseur geworden. Nico Stam heeft zich teruggetrokken uit de commissie.

• Werkzaamheden

a. Organisatie bespreking CE

De organisatie van de besprekingen is dit jaar weer een hele opgave geweest, met name voor Annie Biezen, die de personele bezetting van de vergaderingen slechts met heel veel moeite heeft kunnen rondkrijgen.

Na afloop van de besprekingen bleek er enige onvrede te bestaan met de uitkomsten. In overleg met het bestuur van de VGN heeft de commissie een nieuw voorstel voor de besprekingen gedaan om discrepanties zoveel mogelijk tegen te gaan.

De VGN gaat er nu toe over om eerst één centrale bespreking van het examen te organiseren voor de voorzitters van de besprekingen in de afdelingen. Tijdens deze bijeenkomst wordt het schriftelijk deel van het eindexamen besproken en het verslag van de vergadering, waarin de voorgestelde aanpassingen van de norm worden opgenomen, wordt aan de voorzitters toegezonden. Via koeriersdiensten kan dat verslag de volgende dag bij de voorzitters zijn. Het gevolg van het een en ander is dat er tussen het overleg van de voorzitters en de afdelingsbijeenkomsten meer tijd moet zitten. In ieder geval een dag. De Commissie Havo/Vwo hoopt dat de voorzitters van de afdelingsvergaderingen aan deze nieuwe opzet willen meewerken.

Er is elk jaar weer een grote inspanning nodig om voldoende voorzitters te vinden. Wij roepen belangstellenden op hun naam door te geven aan de voorzitter van de commissie: Annie Biezen, tel. 04970-13578.

b. Basisvorming

Vanuit de commissie heeft Kerstin Wamelink zitting genomen in de Ad hoc Commissie Bavo van de VGN, waarin onder andere ook leden van de Commissie Mavo/Lbo zitting hebben genomen.

Daarnaast heeft de commissie zelf ook een aanzet tot ontwikkeling van plannen rond de basisvorming gegeven. In de loop van het voorjaar van 1993 moet daar iets concreets uit voortkomen.

c. Het CE 1994

De commissie is in de gelegenheid gesteld de stofomschrijving van het nieuwe onderwerp voor 1994 van commentaar te voorzien.

d. Overige werkzaamheden

Naast bovengenoemde agendapunten heeft de commissie ook verder nagedacht over de stofkeuze voor het vak geschiedenis in de bovenbouw, hebben leden van de commissie meegewerkt aan een studiedag over de basisvorming voor OMO-scholen en een bijeenkomst bijgewoond over het eindexamen met

vertegenwoordigers van CEVO, CITO, VGN en inspectie.

• Plannen

Het denken over de basisvorming, de doorstroomprofielen, en daarin de inhoud van het vak geschiedenis alsmede de nieuwe organisatie van de eindexamenbesprekingen zullen veel tijd vergen van de commissie. Daarnaast zal er tijd en ruimte gevraagd worden voor het beantwoorden van vragen uit het bestuur van de VGN en uit het 'veld'.

Jos van Ginkel,
secretaris Commissie Havo/Vwo

Didactiviteitencommissie

Het begin van het jaar werd voor de commissie een teleurstelling omdat de geplande didactiekconferentie 'De politieke prent in het onderwijs' door een aantal oorzaken, waaronder een te klein aanmeldingsaantal, geen doorgang kon vinden. Omdat wij ons vanaf 1992 meer met de didactiek van ons vak wilden bezighouden hebben wij dan ook een conferentie voorbereid voor maart 1993 over structuurbegrippen en vaardigheden in het geschiedenisonderwijs (zie voor het programma dit nummer van *Kleio* blz. 28).

De 'bemanning' van ons didactiekschip heeft dit jaar wel wat stormen moeten doorstaan. Allereerst verloren wij in het aftreden van Iris Rutgers een bekwame kracht; Hans Kummerer nam haar functie van secretaris over. Ruud Soeter moest wegens ziekte vanaf augustus verstek laten gaan, maar hij zal onze geleerden weer zo spoedig mogelijk versterken. Zijn waardevolle inbreng hebben wij terdege gemist.

In december vernamen wij dat Henk van Duijsen na de didactiekconferentie dus rond 1 april onze commissie gaat verlaten door drukke andere werkzaamheden.

Wij hebben een advertentie in *Kleio* geplaatst in de hoop reacties te krijgen om onze geleerden te versterken.

• Activiteiten

De reizen door de commissie of in overleg daarmee georganiseerd hebben voldoende belangstelling, ook de Mexico-reis in 1993. De 'kleine' conferentie in samenwerking met de Amerikaanse ambassade mocht zich in een grote opkomst verheugen. De dag was een succes.

Wij hebben ons natuurlijk zeer intensief bezig gehouden met de organisatie van onze didactiekconferentie op 26 en 27 maart 1993.

Ook hebben we niet vergeten een feestelijke

jaarvergadering voor het komende jaar te organiseren.

Ook de nascholing heeft onze volledige aandacht en in samenwerking met de redactie van *Kleio* worden binnen gekomen berichten daarover geplaatst. Ieder jaar ontvangen de instituten een mailing in de hoop dat ze ons de benodigde gegevens zullen sturen.

• Plannen

Voor de maand januari staat de voorbereiding van de conferentie in Woudschoten op 26 en 27 maart a.s. als headline op het programma. Indien alle workshopleiders zich aan de data willen en kunnen houden, zullen door de secretaris op 30 januari alle bronnensetjes gebundeld worden en verstuurd naar de workshopleiders. Op 5 februari vergaderen wij dan over de conferentie en wordt alles definitief. Op 1 maart moet de definitieve bronnenset klaar zijn voor gebruik, zodat deze ter conferentie kan worden uitgereikt.

Daarnaast zijn wij ook bezig voor de feestelijke jaarvergadering die op 16 mei in Den Haag gehouden wordt.

Voor de activiteitenpoot van onze commissie staat ook nog de reis naar Mexico op de 'line' en zullen er zeker dit jaar weer nieuwe suggesties loskomen voor andere reisdoelen.

Voor de nascholing zullen wij ook dit jaar de nodige contacten onderhouden met de diverse instituten.

Onze grootste zorg zal dit jaar echter zijn de commissie naar behoren te bemannen. Op de advertentie in *Kleio* is tot nu toe nog niet gereageerd en wij zullen dan ook moeten gaan lobbyen om een volledig bezet te blijven.

Natuurlijk zal het tweede deel van het jaar in het kader staan van een nieuw te organiseren didactiekconferentie in 1994.

Als commissie zullen wij ook nauwlettend de perikelen omtrent de invoering van het nieuwe examen alsmede de basisvorming in de gaten houden.

Wij hopen in het nieuwe jaar met versterkte geleerden onze bezigheden te kunnen continueren om als commissie een bijdrage te kunnen leveren aan de VGN in zijn geheel en om de individuele leden te helpen een grotere vaardigheid in ons vak te bereiken.

Hans Kummerer,
secretaris Didactiviteitencommissie

Onderwijs Advies Commissie (OAC)

In de OAC zijn er het afgelopen jaar enige mutaties geweest, maar wij kunnen met trots meedelen dat alle lege plaatsen direct weer opgevuld werden, zodat alle vergaderingen

op volledige sterkte gehouden konden worden. Deze bijeenkomsten, altijd in Arnhem, waren eens in de maand, behalve in juli en augustus.

Helaas moesten we afscheid nemen van Jolanda Reitsma en Thea Roodhuyzen-van Breda Vriesman. Deze laatste hanteerde het afgelopen jaar op voortreffelijke wijze de voorzittershamer en moest dus opgevolgd worden door een nieuwe voorzitter.

Op het ogenblik bestaat de OAC uit de volgende leden:

Paul van Leeuwen (voorzitter), Wim van Waardhuizen (secretaris), Will Bouwman, Nelleke van Aken-Rens, Iris Rutgers en Kees Weltevrede.

De leden zijn afkomstig uit diverse sectoren van het onderwijs.

• Activiteiten

Op 16 november is de OAC op bezoek geweest bij het bestuur. Tijdens deze vergadering werd er van gedachten gewisseld over diverse zaken die de afgelopen periode door ons werden behandeld of die voor de volgende periode op de agenda staan.

Daarbij werd ook gesproken over de mogelijkheid nog efficiënter en sneller met elkaar te communiceren.

De afgelopen periode heeft de OAC zich uiteraard bezig gehouden met de basisvorming. Zeker vijf vergaderingen werden aan dit onderwerp gewijd.

De commissie heeft zich door de SLO laten voorlichten om een duidelijk advies aan het bestuur te kunnen geven. Uiteindelijk werd er positief op onze reacties gereageerd en werd er in latere publicaties veel minder nadruk gelegd op de 'maatschappijleer-achtige' interpretatie van het vak geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming.

Verder werd de laatste hand gelegd aan een enquête die in het streefjaar 1993 gehouden zal worden. Ook het onderwijs in de tweede fase heeft diverse keren op de agenda gestaan.

Binnen de OAC werd ook gesproken over de mogelijkheid om jonge collega's via conferenties iets beter voor te bereiden op het leraarschap en in het bijzonder dat van geschiedenisleraar. Een conferentie 'Starters' heeft inmiddels plaats gevonden en is door de deelnemers als zeer zinvol ervaren.

Tenslotte vinden de eerste gesprekken plaats over het ICO.

• Plannen voor 1993

De OAC hoopt op volle sterkte weer adviezen betreffende zaken van algemeen belang en ontwikkelingen die op korte termijn wijzi-

gingen in het (geschiedenis)onderwijs met zich meebrengen aan het VGN-bestuur te kunnen uitbrengen.

Dit jaar zal de enquête gehouden worden en de problematiek ten aanzien van geschiedenisonderwijs aan een multi-culturele samenwerking zal verder onderzocht worden.

Wim van Waardhuizen,
secretaris OAC

Commissie Cliomatica

Op de jaarvergadering van de VGN is besloten de activiteiten ten aanzien van computertoepassingen voor het vak geschiedenis en staatsinrichting opnieuw vorm te geven.

Daar is ook alle aanleiding toe omdat op het grensvlak van de informatica en het onderwijs, met name het geschiedenisonderwijs, bijzonder veel ontwikkelingen te zien waren. Daarbij werd gedacht aan de computer als gereedschapenkit bij de lesvoorbereiding, bij het maken van toetsen alsook aan kant en klare toetsenbanken voor de examens en allerlei historische onderzoekprogramma's. Ook bleek dat in de sfeer van het decanaat de software een grote rol gaat spelen. Wij moeten ons vak dus promoten door middel van computertoepassingen. In een verder verschiet liggen CD-I en andere beeldplaattoepassingen.

De COMIGO, de vroegere commissie informatica en geschiedenisonderwijs, is conform het besluit van de ledenvergadering opgeheven. Het bestuur van de VGN heeft een nieuwe commissie in het leven geroepen en er is een nieuw takenpakket geformuleerd. De nieuwe commissie telt acht leden.

De werkzaamheden zijn opgepakt op basis van een door het bestuur geformuleerde richtlijn.

- * Het volgen van ontwikkelingen in het raakvlak van het vak geschiedenis en staatsinrichting met de informatica: het bijhouden van de cliomatica.
- * Het signaleren en beoordelen van (nieuwe) software op ons vakgebied uit binnen- en eventueel ook buitenland: de signaalfunctie.
- * Het informeren en adviseren van collega's over computertoepassingen in de les en bij de lesvoorbereiding: de vraagbaakfunctie.
- * Het onderhouden van contacten met rarenopleidingen van hogescholen en universiteiten op het punt van de cliomatica: de contactfunctie.

* Het cliomatisch ondersteunen van de public relations voor ons vak: de computer-voorlichting over geschiedenis en staatsinrichting.

De commissieleden hebben daar nog hun belangstelling voor vertaaltwerk en inventarisatie aan toe gevoegd. Het laatste punt is om praktische redenen vooreerst even in de ijskast geplaatst.

In KLEIO zal met enige regelmaat over de activiteiten van de Commissie Cliomatica gepubliceerd worden.

Commissie Vrouwengeschiedenis

De commissie bestond uit: José Eijt (voorzitter), Renée Schreuder (penningmeester), Ellen Marrenga, Bregje Pel, Marianne Zewald, Zonneke Matthee en Janneke Riksen (secretaris). Joke van der Leeuw-Roord vertegenwoordigt het bestuur in de commissie. In september is Riemke Leusink als nieuw lid toegetreden; zij versterkt de commissie vanuit het Lbo.

Op de laatste vergadering is er afscheid genomen van José Eijt. Bregje Pel zal met ingang van het kalenderjaar 1993 de taak van voorzitter op zich nemen. Vanuit de universitaire wereld wordt José opgevolgd door Anneke Ribberink.

De commissie is achtmaal bij elkaar gekomen, op 17-1, 21-2, 3-4, 5-6, 4-9, 9-10, 13-11 en 11-12.

De commissie was betrokken bij de organisatie en inhoud van het voorjaarscolloquium van het NHG. De bedoeling van deze dag was een ontmoeting plaats te laten vinden tussen vrouwengeschiedenis en de gevestigde wetenschap. In het middagdeel kwamen verschillende aspecten van het centraal schriftelijk examen aan bod.

Op verzoek van de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) heeft de commissie een advies gegeven over het concept van de inhoudelijke uitwerking van de kerndoelen. In dit advies lag het accent op de haalbaarheid van de uitwerking en op de aandacht voor verschillende aspecten van de vrouwengeschiedenis. Ook op verzoek van de stofomschrijvingscommissie 'De ontwikkeling van de parlementaire democratie in Duitsland 1871-1990' heeft de commissie een rapport opgesteld.

Door middel van het artikel en het ontwikkelde lesmateriaal van Marianne Zewald rond het thema vrouwenemancipatie in een niet-westerse cultuur heeft de commissie haar

bijdrage aan de rubriek 'Ideetje misschien...?' in *Kleio* gecontinueerd.

Bovendien schreef Mies Monster op verzoek van de commissie een artikel met betrekking tot het CE-onderdeel 'Europa'. Dit artikel 'De helft van de onderdanen. Schrijft de EG ook vrouwengeschiedenis?' werd in het mei-nummer geplaatst.

Ellen Marrenga heeft namens de commissie plaats genomen in een begeleidingscommissie van het Sociaal Geografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam. De commissie begeleidt het project van het instituut dat als doel heeft de vertaling van geografische vrouwenstudies naar enkele schoolonderwerpen. Tevens wil de projectgroep een aanzet geven voor geïntegreerde opname in het hele aardrijkskundeonderwijs.

Naast de activiteiten die direct te plaatsen zijn in de taakstelling van de commissie vrouwengeschiedenis, zijn verschillende leden van de commissie benaderd door andere VGN-commissies of het bestuur voor deelname aan activiteiten die indirect te maken hebben met de taken van de commissie.

Bregje Pel maakte deel uit van de stofomschrijvingscommissie voor het CE-onderwerp voor 1994 en 1995 'De Nederlandse Opstand 1555-1588' voor Vwo en Havo. Renée Schreuder had aanvankelijk zitting in de responsgroep die de stofomschrijvingscommissie ondersteunde. Later is zij echter ook getreden tot de stofomschrijvingscommissie. Voor Riemke Leusink geldt dat zij betrokken was bij de stofomschrijving van hetzelfde onderwerp, maar dan voor VBO en Mavo. Ondergetekende heeft deel uitgemaakt van een ad hoc-commissie die een conferentie voor beginnende docenten heeft georganiseerd in november.

De commissie heeft in 1992 haar contacten met verschillende instellingen en verenigingen gecontinueerd. Met name zijn te noemen het NHG, De Vereniging voor Vrouwen Geschiedenis en de Stichting Vrouwen Kontakt.

In 1993 zal de commissie bovengenoemde zaken verder continueren en aan de slag gaan met activiteiten rondom de basisvorming en het centraal eindexamen.

Janneke Riksen,
secretaris Commissie Vrouwengeschiedenis

Commissie Volwassenen Educatie

Nog wat nabijgend van de groots opgezette activiteit 'Kleio en de markt 2' zijn we het

jaar 1992 begonnen met een evaluatievergadering. Resultaat: het was een zeer gewaardeerd seminar dat zeker een vervolg zal krijgen.

De invulling laat zich vaak uit de praktijk aandienen. De commissieleden schuwen het extra werk zeker niet! Maar een jaarlijks terugkerende activiteit zit er toch niet in.

Onze commissie heeft zich uitgebreid:

mw. I. Mentink is als vast lid toegetreden en mw. J. v.d. Meer zal als adviserend lid de vergaderingen bijwonen. Zij is tevens lid van de Intercommissie NHG/VGN en nauw verbonden aan het volwassenenonderwijs. Zij zal proberen als dwarsverbinding tussen de twee commissies te fungeren.

Het volwassenenonderwijs verzorgt in het kader van de NT2 (=Nederlands als tweede taal) een groot deel van de opleiding aan allochtonen. Binnen de NT2 wordt het vak Nederlandkunde vaak aangeboden in het kader van oriëntatie en schakeling. Onderdeel van dat vak is vaak het vak geschiedenis.

In de loop van 1992 heeft er na vele jaren een bestuurswisseling plaatsgevonden. Marko Otten is afgetreden als voorzitter, mede vanwege zijn activiteiten in het VGN-bestuur. Ans van Bakkum is hem opgevolgd. Margriet Vencken heeft het secretariaat en het penningmeesterschap voor haar rekening genomen.

Wij danken Marko voor de voortreffelijke leiding als voorzitter van de commissie.

• Beleidsvoornemens voor 1993

Voor de commissie toch nog onverwacht ligt er alweer een activiteit in het verschiet: deelname aan het Jubileumcongres van de VGN in Leeuwarden in april 1993.

De commissie zal gedurende een dagdeel de deelnemers op de hoogte brengen van het volwassenenonderwijs zoals dat in Nederland is georganiseerd, en met name hoe het vak geschiedenis en staatsinrichting daarin een rol speelt.

Wij stellen ons voor om de deelnemers te helpen aan materiaal en aansprekende voorbeelden. Hoe de verdere invulling precies zal plaatsvinden is op dit moment nog niet helemaal duidelijk.

Andere zaken die voor ons belangrijk zijn en die wij zeker op de voet zullen volgen zijn:

- de invoering van de VaVo per 1 augustus 1993;
- de invoering van het gemoduleerd onderwijs;
- de invoering van de nieuwe eindtermen.

Al deze veranderingen zullen zeker grote consequenties hebben voor het volwassenenonderwijs.

Wat deze gevolgen precies zullen zijn, kunnen wij nu nog niet helemaal overzien, maar wij zullen zeker de vinger aan de pols houden.

Ans van Bakkum,
voorzitter CVE

Redactie KLEIO

In 1992 hebben we afscheid genomen van onze voorzitter Guus Peek.

Guus heeft vele jaren, achtereenvolgens als lid, secretaris en voorzitter van de redactie, het gezicht van *Kleio* (mede)bepaald. Wij zijn hem dankbaar voor wat hij voor het blad betekende en zullen zijn plezierige en inspirerende manier van samenwerken in de redactie missen.

In het vorige jaarverslag werd aangekondigd dat de redactie aandacht wilde gaan besteden aan de invoering van de basisvorming en de gevolgen daarvan voor het vak geschiedenis en staatsinrichting. Hoe belangrijk dit onderwerp is en hoeveel behoefte er is aan informatie hierover, bleek uit de vele reacties op de geplaatste artikelen.

Ook dit jaar heeft de redactie er in eerste instantie naar gestreefd een blad te maken dat gericht is op de leden van de VGN. De artikelen moeten zo mogelijk geschikt zijn voor gebruik door docenten, hetzij bij de lesvoorbereiding, hetzij als lesmateriaal. Het uitgebreide 'Ideetje misschien...?' over de ontwikkelingen in Oost-Europa, het bronnenkatern over het Midden-oosten, de artikelen over de eindexamenonderwerpen en de serie 'Europese levens' zijn een uiting van dit streven.

Het beleid van de redactie blijft onveranderd. Komend jaar zal er dus bijvoorbeeld aandacht geschonken worden aan het nieuwe examenonderwerp Duitsland. Verder zal *Kleio* natuurlijk boekbesprekingen, rubrieken als 'Boek van de maand', 'Kleio-gesprek' en 'In 't kort' en de veelgelezen en geprezen Kleiokrante bevatten.

De redactie streeft ernaar in 1993 een themanummer en een (mini)didactica samen te stellen. Dat is er in 1992 helaas niet van gekomen.

Een in alle opzichten gevarieerde, informatieve en aantrekkelijke jaargang 1993, die de leden aanzet tot bijdragen en reacties, dat is kortom ons streven.

Wim Rongen,
voorzitter van de redactie

Commissie Internationalisering

• Beleidsplan

Op de valreep van 1992 is door het bestuur van de VGN een Commissie Internationalisering opgericht. Deze commissie wil zich op de hoogte stellen van ontwikkelingen op het gebied van internationalisering, die voor historici van belang kunnen zijn. Zij zal daarbij functioneren als doorgeefluik naar de leden en het bestuur van de VGN en gaat uit van de volgende (voorlopige) taakomschrijving:

- * het verzamelen, bekijken, samenvatten en doorgeven van informatie over de in binnen- en buitenlandse kranten en tijdschriften verschijnende artikelen op het gebied van internationalisering, die voor Nederlandse historici van belang zijn;
- * het adviseren van het bestuur over zaken betreffende internationalisering en geschiedenis(onderwijs);
- * de voor de in Euroclio verenigde associaties relevante informatie over Nederland (congressen, artikelen, na- en bijscholing etcetera) bijeenbrengen.

Tot nu toe heeft de commissie eenmaal, in kleine samenstelling, vergaderd. De samenstelling is nog niet definitief, er kunnen zich dus nog nieuwe leden aanmelden.

Marja Kaptein

Intercommissie Onderwijs NHG/VGN

De Intercommissie is in het verslagjaar versterkt met twee nieuwe leden, mw. J. van der Meer en mw. C. Rieter-Michelotti en had derhalve de volgende samenstelling:

J.C.H. Blom, voorzitter; E. Boerhout, secretaris en leden H.M. Beliën, J.C.M. Greep, mw. J. van der Meer, mw. C. Rieter-Michelotti, mw. C.E.M. Veldhuis-Meester.

Voorts is in de loop van het jaar afgesproken dat namens het bestuur van de VGN mw. J. van der Leeuw-Roord voortaan de vergaderingen van de Intercommissie zal bijwonen.

De hoofdaandacht van de commissie is gaan naar de voorbereidende activiteiten voor de tweede fase van het Voortgezet Onderwijs. De zogenaamde Profielennota van de staatssecretaris en de vervolgnota daarop kennen geschiedenis geen plaats toe in het voorgestelde algemene voor alle leerlingen van Vwo en Havo verplichte deel. Slechts in één van de vier voorgestelde profielfelden is geschiedenis opgenomen. Voor verreweg de meeste leerlingen zal geschiede-

nis dus uitsluitend opgenomen kunnen worden in het resterende vrije deel van het curriculum (dat vermoedelijk beperkt van omvang zal zijn). Daarmee is in deze voorstellen de positie van het vak geschiedenis (en staatsinrichting) in feite nog verder verslechterd voor wat betreft de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Na het op zichzelf bevredigende resultaat van het verplichten van 'geschiedenis en staatsinrichting' in de basisvorming is dat een ernstige teleurstelling.

De commissie heeft gesprekken gevoerd met politici over deze problematiek zonder dat die op die momenten aktueel was. Voorts is een nieuw document opgesteld onder de titel *Geschiedenis in de Tweede Fase van het voortgezet Onderwijs. Een inhoudelijk Pleidooi*. Dit document probeert ten behoeve van het publieke (politiek) debat de noodzaak van opnemings van geschiedenis in het algemene verplichte deel aan te tonen. Over de inhoud van het onderwijs spreekt het zich nog nauwelijks uit. Nu de parlementaire voorbereiding van de besluitvorming nabij lijkt, is dit document aan de Tweede Kamer aangeboden. Leden van de commissie zullen voorts trachten via de pers aandacht voor deze kwestie te vragen. Zij hopen dat dit tot instemmende reacties zal leiden, van historici en vooral ook van anderen. Wanneer daaraan behoefte lijkt zal opnieuw met politici en beleidsambtenaren contact gezocht worden.

Voor het overige heeft de commissie zich korter of langer gebogen over enkele andere kwesties, die zij op haar terrein vond liggen:

- * de roostering in de basisvorming (die zorgt baart wat betreft de aantallen uren voor geschiedenis en staatsinrichting uitgetrokken),
- * de positie van geschiedenis op de opleidingen voor onderwijzers (die abominabel is, terwijl het hier gaat om diegenen, die kinderen voor het eerst met geschiedenis in aanraking moeten brengen);
- * hetzelfde vraagstuk voor wat betreft het volwassenenonderwijs en de vorming die behoort bij de cursussen Nederlands voor buitenlanders (waar geschiedenis dikwijls ontbreekt).

In deze gevallen heeft de commissie adviezen gegeven aan de besturen van NHG en/of VGN of beraadt zich nog op te ondernemen stappen.

De Intercommissie spreekt de hoop uit, dat in het volgende jaarverslag resultaat van de het komende jaar te ondernemen actie te melden zal zijn.

J.C.H. Blom,
voorzitter van de Intercommissie

Atlantische Onderwijscommissie

Goede tradities dient men in ere te houden. Ook dit jaar organiseerde de AOC weer haar jaarlijkse conferentie. Er werd in Utrecht op 7 februari geconfereerd over het thema 'Europa en de Verenigde Staten; 500 jaar na Columbus'. Sprekers waren R. Kroes, W.H. Roobol, C. Wittebrood en B.A.G.M. Tromp. Zeer veel docenten wisten de weg naar het centraal gelegen Utrecht te vinden!

Tevens verschenen ten behoeve van het onderwijs de studiebriefen 22 - *Defensie op een nieuwe leest* - en 23 - *Living apart together? Amerika en Europa op een kruispunt van wegen*. Deze laatste studiebrief was voorzien van opdrachten.

Binnenkort zal voor Lbo en Mavo verschijnen lesplan II, geschreven door AOC-lid J. Bos met als titel *Nieuwe landen en ouwe koeien*. Dit is een lessenreeks over het herlevend nationalisme in Europa met vragen en opdrachten en voorzien van een docentenhandleiding.

Ook internationaal was de AOC actief. Sa-

men met de Atlantische Commissie en haar nieuwe Atlantische zusterverenigingen in Polen, Tsjechoslowakije en Hongarije werd begin oktober een driedaagse, zeer geslaagde, conferentie gehouden in Praag over het thema 'Public scrutiny of defence politics and the armed forces in parliamentary democracies'.

Ten einde leraren in kort bestek te informeren over ingewikkelde aktuele kwesties heeft de AOC een nieuw hulpmiddel het licht doen zien, het factsheet. Het eerste, over het voormalige Joegoslavië, verscheen nog in 1992.

Frits Kat,
vertegenwoordiger VGN in de AOC

Financieel Jaarverslag

Alvorens met het eigenlijke financiële jaarverslag te beginnen, kan ik een heuglijke mededeling doen: in het jaar 1992 is het aantal VGN-leden en Kleio-abonnees voor het eerst sinds jaren toegenomen. In totaal meldden zich 150 nieuwe leden en abonnees aan; 125 leden en abonnees moesten worden uitgeschreven. Dit betekent een netto-aanwas van 25.

Eveneens verheugend is, dat de financiële positie van de VGN nog steeds goed is. De vereniging beschikt over een behoorlijke reserve, waarop we het afgelopen jaar geen beroep hebben hoeven te doen; het boekjaar 1992 is met een klein batig saldo afgesloten. Een volledig overzicht van de cijfers vindt U elders in deze Kleio. Hieronder volgt een toelichting.

De baten in 1992

De inkomsten uit contributies en abonnementen waren door de groei iets hoger dan begroot. De advertentie-opbrengsten uit Kleio en de verkoop van Kleio-Didactica's brachten eveneens meer geld in het laatje dan op de begroting voorzien was.

Doordat onze administrateur de VGN-gelden zorgvuldig beheert en op zo gunstig mogelijke spaarrekeningen plaatst, hadden we ook het afgelopen jaar weer aanzienlijke inkomsten uit rente.

De lasten in 1992

In het algemeen weken de uitgaven niet veel af van de door de Jaarvergadering 1992 goedgekeurde begroting. Een tegenvaller werd ons bezorgd door het ministerie van O en W: het was niet langer bereid, de CE-normbeprekingen te subsidiëren. Het bestuur legt zich hier niet bij neer en onderneemt stappen in deze zaak.

De overschrijding bij de PABO-commissie heeft als oorzaak, dat de PABO-studiedag met een bedrag van ruim f. 2.000,- gesubsidieerd is. Het bestuur is van mening, dat dergelijke activiteiten van zodanig belang zijn, dat een bijdrage uit de algemene middelen op zijn plaats is. Dit geldt ook voor de conferentie "Starters"; de financiële bijdrage hieraan valt onder de begrotingspost Nascholingsactiviteiten.

Toenemende activiteit vertaalt zich in stijgende uitgaven. Dat is te zien bij de Onderwijs Advies Commissie en bij de Intercommissie NHG/VGN. Een nieuwe uitgavenpost was die voor de commissie Cliomatica.

De studiedag op de Amerikaanse ambassade heeft de VGN niets gekost, zoals U kunt zien, als U baten en lasten met elkaar vergelijkt.

Tenslotte: Bij de post Reader "Vertrouwde Patronen" moet U bedenken, dat het begrote

bedrag een schatting van het tekort was; het bij de lasten vermelde bedrag betreft de reële uitgaven 1992. We hopen, dat er uiteindelijk geen tekort zal zijn. Van de totale oplage van 1500 exemplaren was op 1 januari 1993 ruim de helft verkocht.

Onvoorzien waren de notariskosten voor het wijzigen van de VGN-statuten: niet minder dan f. 3.000,-.

De begroting voor 1993

Deze vertoont aan de batenkant geen grote verschillen met die voor 1992. Het begrote bedrag bij de post Reader is gebaseerd op een voorzichtige schatting van de verkoop in het komende jaar. Omdat de rente een dalende trend vertoont, hebben we deze post enigszins voorzichtig begroot.

De uitgavenkant vertoont bij de post Administratie een lichte stijging. De toename van de VGN-activiteiten heeft geleid tot een aanzienlijke stijging van de werkdruk voor onze administrateur.

Voor de nieuwe loten aan de VGN-stam, de commissies Cliomatica en Internationalisering, zijn de voor commissies gebruikelijke bedragen begroot.

De organisatie Omega zal waarschijnlijk worden opgeheven; de activiteiten worden voortgezet in het kader van het Platform VVVO.

Ook het komende jaar wil het bestuur weer aanzienlijk veel werk maken van ledenwerving en PR: voortgaande verspreiding van posters en folders; het werven van donateurs; het aanschrijven van ex-leden.

De post Nascholingsactiviteiten is bijna geheel bedoeld voor de financiële ondersteuning van de "Starters"-conferentie en de Didactiekconferentie (respektievelijk f. 5.500,- en f. 3.000,-).

Volgens besluit van de Jaarvergadering 1992 is voor het lustrum f. 25.000,- begroot. Vanaf 1994 wil het bestuur f. 5.000,- per jaar reserveren voor volgende lustrumvieringen.

Tenslotte

Het werk van het VGN-bestuur en in het bijzonder dat van de penningmeester zouden ook in het jaar 1992 onmogelijk zijn geweest zonder degelijke administratieve bijstand. De heer Houweling heeft zijn werk weer met de gebruikelijke inzet en het vertrouwde enthousiasme verricht, hierin dagelijks terzijde gestaan door mevrouw Houweling voor de ledenadministratie en "bij afroep" door de heer Leenman voor het computerwerk. Mijn hartelijke dank aan deze drie getrouwen.

Jan Schopman,
penningmeester VGN.

**Balans per 31 december 1992
met vergelijkende cijfers
per 31 december 1991**

	31-12-1992	31-12-1991		31-12-1992	31-12-1991
Liquide middelen	373.554,43	406.547,29	Crediteuren	158.445,25	164.760,09
Debiteuren	53.705,01	21.464,75	Vermogen	270.814,19	270.251,95
Inventaris	2.000,--	7.000,--			
	<u>429.259,44</u>	<u>435.012,04</u>		<u>429.259,44</u>	<u>435.012,04</u>

**Rekening van baten en lasten 1992
met begroting 1993**

Baten	Begroting 1992	Werkelijk 1992	Begroting 1993
Contributies	160.000,--	162.391,50	160.000,--
Abonnementen	21.000,--	21.901,25	21.000,--
Advertenties Kleio	10.000,--	13.203,80	10.000,--
Verkoop VGN-uitgaven:			
Kleio-Didactica 6 tm 17	500,--	630,70	
Kleio-Didactica 18	1.000,--	2.364,10	(6 tm 18)600,--
Kleio, losse nrs.	500,--	426,85	400,--
Reader "Vertrouwde Patronen"	---	24.138,--	11.000,-
Studiedag Am. ambassade	---	1.175,--	---
Onvoorziene baten	---	3.058,30	---
Intrest	32.000,--	36.138,13	30.000,--
Nadelig saldo	<u>32.650,--</u>	<u>---</u>	<u>43.000,--</u>
	248.650,--	265.427,63	276.000,--
 Lasten	 Begroting 1992	 Werkelijk 1992	 Begroting 1993
Kleio	110.000,--	110.552,27	110.000,--
Verzendkosten Kleio	15.000,--	11.228,63	15.000,--
KD 18	---	2.038,38	---
Bestuur	25.000,--	23.015,47	25.000,--
Administratie	25.000,--	25.748,54	26.000,--
Algemene vergaderingen	6.000,--	4.273,71	5.000,--
Afdelingen/reg. aktiv.	1.000,--	---	1.000,--
Normbesprekingen CE	2.500,--	2.473,20	2.500,--
Commissies:			
PABO	2.500,--	4.636,99	3.200,--
MAVO/LBO	2.500,--	2.237,96	2.500,--
HAVO/VWO	3.500,--	2.914,50	3.500,--
Redactie Kleio	8.000,--	10.171,09	8.000,--
Didactiviteitencomm.	3.500,--	3.259,95	3.500,--
Onderwijs Advies Cie.	2.500,--	3.460,80	3.500,--
Intercommissie NHG/VGN	750,--	1.413,39	1.500,--
Volwasseneneducatie	3.000,--	2.839,05	3.000,--
Cliomatica	---	1.412,45	3.000,--
Vrouwengeschiedenis	3.000,--	2.705,44	3.000,--
Basisvorming	3.000,--	1.001,85	3.000,--
Internationalisering	---	---	2.500,--
Huib de Ruyterprijs	1.000,--	1.000,--	1.000,--
Contributies	300,--	228,90	300,--
Omega	300,--	400,38	---
Platform VVVO	300,--	125,27	500,--
Ledenwerving/PR	5.000,--	5.539,94	5.000,--
Afschrijving inventaris	5.000,--	5.000,--	2.000,--
Studiedag Am. ambassade	---	1.175,--	---
Onvoorziene kosten	2.000,--	6.192,42	2.000,--
Nascholingsactiviteiten	8.000,--	6.340,72	9.000,--
Reader ("Vertr. Patronen")	10.000,--	23.479,09	6.500,--
Lustrum 1993	---	---	25.000,--
Batig saldo	<u>---</u>	<u>562,24</u>	<u>---</u>
	248.650,--	265.427,63	276.000,--

Het Zevende lustrum van de VGN

Grenzen verleggen, Europa sinds 1815

Van dinsdag 20 april tot en met vrijdag 23 april vindt te Leeuwarden een internationaal congres plaats over de geschiedenis van Europa sinds 1815 en het geschiedenisonderwijs in Europa. Het congres wordt georganiseerd door de VGN ter gelegenheid van het zevende lustrum, met steun van de Raad van Europa en het Ministerie van O&W. Tevens wordt tijdens het congres de

Internationale Organisatie voor Geschiedenisdocenten opgericht.

Een groot aantal deelnemers zal afkomstig zijn uit de lidstaten van de Raad van Europa. VGN-leden die het congres wensen bij te wonen moeten contact opnemen met de voorzitter van de VGN, Joke van der Leeuw-Roord. Er is, zoals eerder in Kleio vermeld, een

beperkt aantal plaatsen beschikbaar. U heeft dan ook een hotelkamer. Er zal geloot worden wanneer zich teveel leden hebben opgegeven. Wanneer u zelf voor onderdak kunt zorgen, of bijvoorbeeld één dag wilt komen, zijn er meer mogelijkheden. Maar ook dan dient u contact op te nemen met Mw. van der Leeuw.

PROGRAMMA

Maandag 19 april

Vanaf 16.00 uur arriveren de gasten in Leeuwarden in het Oranje Hotel. Per bus wordt u vervoerd naar het hotel waar u een kamer heeft.

20.00 uur Diner in de hotels

Dinsdag 20 april

8.30 uur Met de bus naar de Hogere Hotelschool
9.30 uur Opening van het congres door Mr. H. Wiegel, Commissaris van de Koningin in Friesland
10.00 uur Rede door Mr. Maitland Stobart (Raad van Europa)

10.30 uur Koffie
11.00 uur Lezing door prof.dr. H.W. van der Dunk 'Europa, werkelijkheid of mythe?'
12.30 uur Lunch
14.30 uur Workshops
15.30 uur Thee
16.00 uur Lezing door prof.dr. M. Ferro 'Geschiedenisonderwijs en nationale identiteit'
17.30 uur Plenaire vergadering
18.30 uur Borrel en diner in de Hotelschool

Woensdag 21 april

8.00 uur Vertrek naar de Hotelschool
9.00 uur Lezing door prof.dr. Rothschild 'Nationalisme en staatsvorming in de moderne Europese geschiedenis'
10.00 uur Workshops
11.00 uur Koffie
11.30 uur Lezing door dr. J. Rupnik

'Midden-Europa: de spilfunctie van Duitsland'

12.30 uur Lunch
14.30 uur Workshops
15.30 uur Oprichting van de Europese Vereniging van Geschiedenisdocenten door de minister van O&W prof.dr. J. Ritzen
16.00 uur Thee
16.30 uur Lezing door prof.dr. Peter Hanak 'De modernisering van Centraal Europa'
18.00 uur Vertrek naar de hotels
19.45 uur Diner in het Oranje Hotel

Donderdag 22 april

8.00 uur Vertrek naar de Hotelschool
9.00 uur Lezing door prof. dr. J. Havranek 'Het beeld van Europa in Midden Europa'
10.30 uur koffie
11.00 uur Workshops
12.00 uur Lunch
13.00 uur Lezing over de Friese geschiedenis in de Statenzaal en historische stadswandeling.
17.00 uur Plenaire zitting in de Hotelschool
18.30 uur Vervoer naar de hotels
20.00 uur Slotdiner

Vrijdag 24 april - VGN-ledendag Voor de congresgangers:

8.30 uur Vertrek uit Leeuwarden met bus
10.00 uur Bezoek aan de Batavia in Lelystad

13.00 uur Aankomst in Den Haag

Voor de VGN-leden:

9.30 uur Ontvangst in de Nieuwe Kerk (Spui 175) te Den Haag, koffie
10.00 uur Lezing door prof.dr. J. Rothschild 'Nationalisme en staatsvorming'
10.45 uur discussie met Amerikaanse Oost-Europa deskundigen
11.15 uur Lezing door prof. J. Havranek over 'Het Europebeeld in Midden en Oost Europa'
13.00 uur Gezamenlijke lunch in de Grote Kerk

Vervolgens is er een middagprogramma voor iedereen, VGN-leden en buitenlandse gasten, waarbij in twee groepen het nieuwe gebouw van de Tweede Kamer wordt bezocht. Tevens staan lezingen op het programma, door ofwel Vaclav Havel en/of niet J. Rupnik. Er wordt nog aan gewerkt.

Na de rondleidingen en de lezingen wordt deze lustrum-leden-dag afgesloten met een borrel in de Nieuwe Kerk. De leden die gastvrijheid hebben aangeboden aan buitenlandse collega's zullen dan ook vernemen wie hun gasten zijn. Het is nu nog niet duidelijk hoeveel buitenlanders van deze mogelijkheid gebruik willen maken.

Mocht u zich nog niet opgegeven hebben voor deze interessante gratis lustrumdag, die de VGN u aanbiedt, dan kunt u dat doen tot uiterlijk 1 maart a.s. bij Frits Kat, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.

BIJ PUNT 4 VAN DE AGENDA **Statutenwijziging in verband met het Nieuw** **Burgerlijk Wetboek**

- * Artikel 8 lid 1: 'door' komt in de plaats van 'namens'.
- * Artikel 8 lid 2: 'Een lid kan voorts zijn lidmaatschap met onmiddellijke ingang opzeggen binnen een maand nadat een besluit waarbij zijn rechten zijn beperkt of zijn verplichtingen zijn verzwaard, hem is bekend geworden of medegedeeld; het besluit is alsdan niet op hem van toepassing', komt in de plaats van de zin: 'Nochtans ... uitsluiten'.
- * Artikel 8 lid 3: 'door' komt in plaats van 'namens'.
- * Artikel 9 lid 1: na 'leden' toevoegen 'bijdragen van de donateurs'.
- * Artikel 11: 'verkrijgen' komt in plaats van 'kopen'.
- * Artikel 13 lid 1: 'Het bestuur vertegenwoordigt de vereniging in en buiten rechte. De vertegenwoordigingsbevoegdheid komt mede toe aan twee gezamenlijk handelende leden van het bestuur' komt in plaats van de oude tekst.

NB: ook mogelijk blijft vanaf 'toe' de handhaving van de bestaande tekst met verwijdering van het woord 'dagelijks'.

- * Artikel 17 lid 2: 'omtrent de uitslag van een stemming' komt in de plaats van 'dat door de vergadering een besluit is genomen'.
- * Artikel 17 lid 2: 'overeenkomstig het in de wet bepaalde' toevoegen na 'vindt' en het woord 'wanneer' na 'plaats' vervangen door 'indien'.
- * Artikel 18 lid 3: 'bedraagt' komt in plaats van 'is'.
- * Artikel 21 lid 1: 'legt de balans en de staat van baten en lasten met een toelichting ter goedkeuring aan de vergadering over. Deze stukken worden ondertekend door de bestuurders; ontbreekt de ondertekening van een of meer hunner, dan wordt daarvan onder opgaaf van redenen melding gemaakt' komt in plaats van 'doet, onder ... bestuur'.
- * Artikel 21 lid 2: 'de stukken zoals bedoeld in lid 1' komt in plaats van 'de rekening en verantwoording van het bestuur'.
- * Artikel 21 lid 3: 'de stukken zoals bedoeld in lid 1' komt in plaats van 'de rekening en verantwoording'.

- * Artikel 24 lid 2 toevoegen en de tekst moet luiden: 'De bestuurders zijn verplicht een authentiek afschrift van de wijziging en de gewijzigde statuten neder te leggen ten kantore van het door de Kamer van Koophandel en Fabrieken gehouden verenigenregister'.
- * Artikel 26 lid 4: 'overschot na vereffening' komt in de plaats van 'batig saldo'.

**Europees Platform
voor het
Nederlandse Onderwijs**

P/a CEVNO, Nassauplein 8, 1815 GM Alkmaar, 072-118502

Examenonderwerp 'Europese integratie 1945-1990'

LEIDRAAD BIJ DE GESCHIEDENIS VAN DE EUROPESE INTEGRATIE

De leidraad is samengesteld door de commissie die de stofomschrijving voor het CSE-examen heeft verzorgd.

Deze uitgave bestaat uit twee onderdelen:

- 1 Een serie achtergrondartikelen, geschreven door mensen die deskundig zijn op het betrokken deel terrein, over de in de stofomschrijving genoemde onderwerpen; samen 146 bladzijden.
- 2 Een onderwijskundig gedeelte met een verklarende begrippenlijst, chronologie, bronnen, schema's, biografieën, adressen, aanvullend materiaal, krantenartikelen met cartoons en bijlagen, w.o. de stofomschrijving; samen 60 bladzijden.

De leidraad is een uitgave van het Europees Platform in samenwerking met de VGN en Hogeschool Gelderland onder redactie van Jules Hermans, Wiel Lenders e.a.

Prijs: f35,00, VGN-leden betalen f32,50, CEVNO/Platformleden betalen f26,25.

'zwakke wil' heeft, werkt Proust gestaag en uiterst gedisciplineerd aan zijn literaire productie. Hij publiceert artikelen en korte verhalen en waagt zich aan een autobiografische roman, *Jean Santeuil*. Als jongeman verkeert Proust in mondaine en aristocratische kringen en is hij een graag geziene gast in literaire salons.

In 1896 begint hij zijn dagindeling om te gooien: overdag slapen, 's nachts werken en soms uitgaan. Zijn gezondheid wordt steeds slechter en zijn astma-aanvallen duren soms een etmaal of langer. In 1917 doorbreekt hij zijn jarenlange isolement. Hij stort zich weer in het uitgaansleven. Zijn uiterlijk is steeds sjofeler en onverzorgd, maar zijn conversatie is geestig en onderhoudend. In 1922 sterft hij aan bronchitis en longontsteking.

Romans als *A l'Ombre Des Jeunes Filles En Fleurs* en *Sodome Et Gomorrhe* zijn dan al verschenen. Postuum wordt onder andere *Le Temps Retrouvé* gepubliceerd.

De minibiografie over Proust is prettig leesbaar. De auteur legt zich erop toe de mens te schilderen, meer nog dan de schrijver. Hij bespreekt zijn leven als een overgevoelige snob uit het Franse fin de siècle. Om Proust als schrijver te leren kennen zullen wij zijn boeken moeten lezen.

C.P.-M.

Lord Byron van L. Panhuysen

Lord Byron heeft het in zijn korte leven wel bont gemaakt. Hij onderzocht de menselijke driften zowel in leven als in geschrift tot in de donkerste uithoeken. De Londense aristocratie probeerde er Byronesk uit te zien: bleek en droevig. Maar op zijn begrafenis was men niet aanwezig.

Byrons vader, kapitein John Byron, is een rokkenjager en gokt graag. Hij trouwt enkele malen. De bruidsschat vloeit telkens naar de schuldeisers. Uit één van deze huwelijken wordt in 1788 George Gordon Byron geboren, jammer genoeg met een horrelvoet. Zijn vader sterft drie jaar later en laat lusten en lasten na aan zijn zoon. Als Byron tien jaar is, krijgt hij als erfgenaam de titel Lord. Het familiekaasteel is een ruïne, maar Byron is buitengewoon trots op zijn voorvaders.

Hij wordt verliefd op een buurmeisje en schrijft op zijn achttiende zijn eerste bundel gedichten, *Fugitive Pieces*. Afgewezen door zijn buurmeisje zoekt hij troost in de Londense bordelen en schrijft daar aanstootgevend over. De hele oplage van *Fugitive*

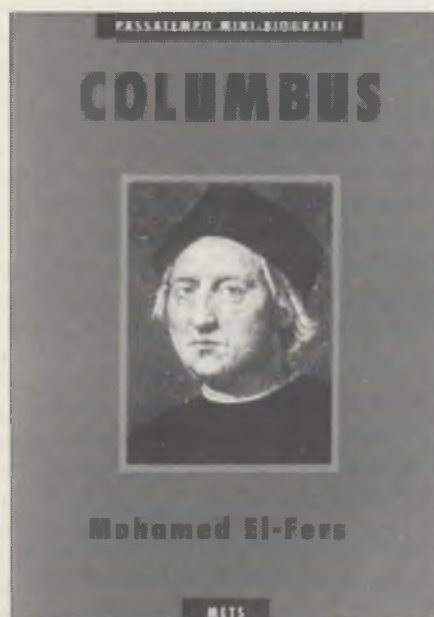
Pieces wordt vernietigd.

Byron gaat studeren in Cambridge. In 1807 wordt een tweede dichtbundel gepubliceerd, *Hours Of Idleness*. De recensies zijn slecht en Byron denkt aan zelfmoord. In plaats daarvan besluit hij een 'Grand Tour' te maken met zijn vriend Hobhouse. Omdat hij door de gang naar het bordeel en de speeltafels veel schulden heeft, moet hij het benodigde geld voor de 'Grand Tour' lenen.

De reis zal resulteren in een bestseller: *Child Harold's Pilgrimage*, het epos van de verdoemde jongeling die door het noodlot is veroordeeld tot een odyssee van liefde en gevaar. Als zijn geld op is, keert hij terug naar Engeland. Door zijn succes wordt hij hysterisch vereerd. Hij leeft intens en schrijft 's nachts: een lord bedrijft geen serieuze arbeid die zichtbaar is voor de wereld. Hij krijgt een lijkleek uiterlijk met glanzende ogen. Plotseling wil Byron echter geen dwaasheden meer begaan en besluit te trouwen. Dit huwelijk is geen succes. Na een jaar verlaat zijn vrouw hem samen met een dochtertje van enkele maanden.

Byron geldt in Londen als duivelszondaar, maar tegelijkertijd is hij de meest gelezen auteur van zijn tijd. Hij verkoopt zijn kasteel om aan zijn schulden te voldoen en ontvlucht Engeland. Hij belandt in Venetië, waar hij hij de luchtige toon vindt voor zijn meesterwerk *Don Juan*. Enige tijd later wordt hij ziek. Hij sterft in 1824 in Missolonghi.

Het boekje over Byron is een vlot geschreven biografie en geeft een goed beeld geeft van de losse zeden tijdens de Romantiek. Er was nog geen sprake van de Victoriaanse fat-

soensgolf, die het land een halve eeuw later zou overspoelen.

C.P.-M.

Columbus van M. El-Fers

De biografie over Columbus kan worden gesplitst in twee delen. In het eerste deel neemt de auteur ruimschoots de gelegenheid om aan te tonen dat Columbus naar alle waarschijnlijkheid een Jood of Arabier is geweest. Concrete bewijzen hiervoor worden niet gegeven, maar via een indirecte bewijsvoering probeert de schrijver het toch aannemelijk te maken. Hij stelt de vraag: Is het eigenlijk niet vreemd dat we geen enkel document kunnen vinden waarin de geboorteplaats van Columbus vermeld staat of waarin Columbus zelf iets vertelt over zijn achtergronden?

Hieruit leidt de schrijver af dat Columbus zelf heel bewust zijn geboorteplaats en zijn verleden verborgen heeft gehouden met de kennelijke bedoeling op die manier niet in ongenade te vallen.

In het tweede deel worden de reizen van Columbus behandeld aan de hand van zijn reisverslagen. Alle reizen worden keurig op een rij gezet en er wordt rijkelijk geciteerd uit de scheepsjournaals. Dus zoals het gebruikelijk is in de biografieën over Columbus.

De auteur is een boeiend verteller. Het eerste deel leest als een trein. De tekst over de ontdekkingen wekt de indruk minder betrokken geschreven te zijn en is ook beslist minder prettig leesbaar. In de meeste schoolbibliotheken zullen reeds boeken over Columbus aanwezig zijn. Deze mini-biografie is te beperkt van opzet om de overige boeken overbodig te maken. Toch zal iedere leerling die een werkstuk over de wereldreiziger maakt, deze uitgave gelezen moeten hebben.

Het doorbreekt de traditionele kijk van het Europese cultuurtriomfalisme en het zal de leerling dwingen genuanceerder over Columbus te denken.

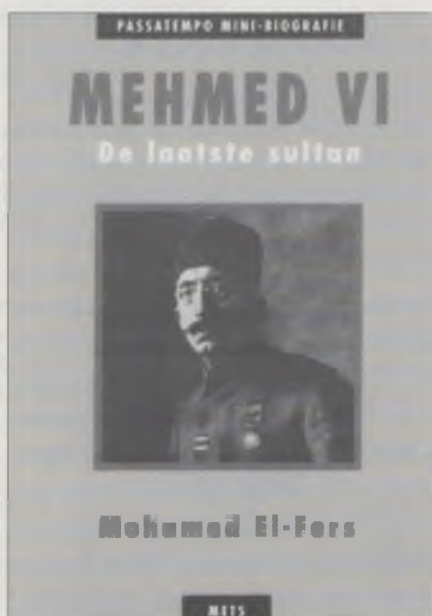
B.E.

Rousseau van L. Panhuyzen

Jean Jacques Rousseau (1712-1778) beschouwde zichzelf als de nieuwe Jezus Christus. Volgens zijn eigen opvatting was hij "de ongelukkigste aller stervelingen", die in eenzaamheid een lijdensweg moest voltooien

om de mensheid voor te gaan naar de nieuwe tijd. De auteur beklemtoont niet zonder reden dat zelfrelativering niet Rousseaus voornaamste eigenschap was, maar inderdaad valt hem een zekere tragiek niet te ontzeggen.

Als telg van het strenge, calvinistische Genève wil Rousseau een leven leiden van arbeid en eenvoud, maar hij is een onhandige intellectueel voor wie dat niet is weggelegd. Bij gebrek aan andere mogelijkheden komt hij terecht in het wufte Parijs. Daar figureert hij in de salons van de adellijke dames onder de woordkramers, die hun dodelijk verveelde gastvrouwen moeten amuseren en intellectuele status moeten verlenen.

Aanvankelijk gaat hem dat slecht af. De toberige Rousseau voelt zich doodongelukkig bij de kwinkslagen en kokette maniertjes van de kirrende dames en hun galante begeleiders. Doorgaans zit hij temidden van de gecultiveerde vrolijkheid met een somber gezicht te zwijgen. Maar in 1750 verandert dat ineens, als hij een essaywedstrijd wint over de vraag of de kunsten en wetenschappen bijgedragen hebben aan de verheffing van de moraal. Rousseau laat in zijn essay zijn walging van de salons de vrije loop. Volgens hem zijn wetenschap en kunsten niets dan ijdeluiterij, speeltjes voor een nutteloze kaste, die ver verwijderd is van een natuurlijk leven.

Anders dan hij verwacht heeft, vindt de aangevallen kaste het essay prachtig. Wat een amusant standpunt! Van de ene dag op de andere mag Rousseau in de beste salons zijn meningen ten beste geven. Zelfs de koning gaat bij een smid in de leer om kennis te maken met de natuurlijke rijkdom van het door Rousseau aangeprezen eenvoudige leven.

Rousseau reageert ambivalent op alle adoratie. Hij laat die zich wel graag aanleunen en blijft de salons bezoeken, maar weigert financiële beloning. "*Mijn deugdzaamheid is niet te koop*", zo schrijft hij Lodewijk XV. als deze hem een jaarsalaris aanbiedt.

Om het hofleven te ontvluchten, vestigt Rousseau zich in 1755 als calvinist in Genève. Maar ook daar is hij niet thuis. De stad haalt hem binnen als de verloren zoon, maar zijn betoog over 'de edele wilde' wekt nog datzelfde jaar de woede van de vroede vaderen. Die kunnen zijn stelling dat de mens slechter wordt, naarmate hij meer ontwikkeling krijgt, wel onderschrijven. Maar het wekt hun woede dat Rousseau schrijft dat de goede en gelukkige mens zich slechts tot het andere geslacht wendt, wanneer de geslachtsdrift zulks gebiedt. Dat is des te erger, daar Rousseau dit met zijn ongeletterde concubine in praktijk brengt!

Rousseau vlucht weer naar Parijs, maar houdt het ook daar niet uit, en schrijft in 1756 op een landgoed zijn brievenroman *Julie Ou La Nouvelle Heloise*. Deze pathetische liefdesroman brengt hem ook in de provincie roem. "*De grootste bestseller aller tijden*" levert hem de bewondering van ontelbare zwijmelende dames op. Maar korte tijd later wordt hij met zijn *Emile Ou De l'Education* de Rushdie van de achttiende eeuw. In dit boek over de natuurlijke opvoeding geeft hij uiting aan zijn minachting voor de kerk. "*De beste manier om een kind gek te maken zou zijn van hem te eisen dat hij uitlegt wat hij precies uitkraamt als hij de catechismus opdreunt*", zo schrijft hij. De reactie is furieus. Zijn boeken worden verbrand, hij wordt in

de ban gedaan en vlucht uit angst voor de godsdienstige fanatici naar Engeland. Enkele jaren later sterft hij, oud, eenzaam en vervuld van zelfmedelijden.

Daarna wordt hij de hoogste god in het pantheon van de Franse revolutie. Zijn warrige, en tijdens zijn leven vrijwel onopgemerkte, vertoog over democratie wordt bij miljoenen verspreid onder de Franse soldaten.

De auteur zet Rousseau treffend neer als kind van zijn tijd. Mijn bezwaar is dat hij wel heel erg schrijft alsof hij in een Franse salon zit te vertellen. De amusante aspecten van Rousseaus leven, zoals zijn incontinentie, krijgen ruim aandacht, en Rousseau wordt neergezet als humorloze zeurkous. Dat is een vermakelijk, maar al te eenzijdige opvatting van zijn persoon.

D.V.

Kortom

De mini-biografieën zijn vlot en goed leesbaar geschreven. Mede gezien het beperkte aantal pagina's zijn ze dan ook geschikt voor leerlingen die snel iets willen weten van een markant figuur uit de geschiedenis. Leuk is dat het niet bij traditionele personen als Columbus blijft, maar dat ook bekende mensen uit de muziek en literatuur worden behandeld. Daarnaast schrikt de uitgeverij niet terug voor opvallende onderwerpen als Jezus van Nazareth.

Voor de hand liggende kritiek is dat de biografieën niet erg uitgebreid zijn. Ze zijn niet meer dan een korte introductie, waarbij, uitzonderingen daargelaten, vooral het leven en niet het werk van de hoofdpersoon centraal staat. Bedenkelijker is dat een aantal auteurs via een wel zeer merkwaardige bewijsvoering tot een beeld van zijn hoofdpersoon komt. Dat levert in sommige gevallen uitdagende, maar tevens weinig plausibele conclusies op. Gelukkig zijn deze deeltjes in de minderheid, zodat gezegd kan worden dat de reeks mini-biografieën een geslaagd initiatief is.

kleio

nummer 1/93
pagina's 18 en 19

Boek van de Maand

Guus Peek bespreekt:

Rudy Kousbroek, *Het Oostindisch Kampsyndroom*
(Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam 1992) Anathema's 6, 494 blz.,
illustraties, personenregister, prijs f 49.95.

Het voorwoord waarmee Rudy Kousbroek *Het Oostindisch Kampsyndroom* opent heeft de vreemde titel 'Sneeuw over Sumatra'. Kousbroek schrijft dat hij bij het zien van *The Dead*, de laatste film van John Huston naar een verhaal van James Joyce, werd 'overvallen door een ongewoon gevoel van heimwee en verdriet'. Herlezing van het verhaal bevestigde hem in dat ongewone gevoel. Hij gaat vervolgens in op de inhoud van *The Dead*. Hij vertelt het verhaal in eigen woorden kort na. En zo slaagt Kousbroek er binnen een pagina in, zowel de grote lijn van het verhaal glashelder te schetsen als een groot aantal details te beschrijven. Die detaillering voert de lezer binnen in de sfeer die het verhaal oproept. De sneeuw die

over Ierland is gevallen is zo'n sfeerbepalend bestanddeel. Belangrijke thema's in het verhaal (en de film) zijn *'de wanhopige en vergeefse liefde, en de onstuitbare nadering van de dood'*.

Kousbroek citeert zijn sleutelpassage uit het verhaal:

'One by one, they were all becoming shades. [...] His soul had approached that region where dwell the vast hosts of the dead. He was conscious of, but could not apprehend, their wayward and flickering existence. His own identity was fading out in a grey, impalpable world: the solid world itself, which these dead had one time reared and lived in, was dissolving and dwindling...'

Sneeuw over Ierland. De universele, poëtische kracht van dit beeld maakt het Kousbroek mogelijk voor Ierland Sumatra te lezen, te zien. Het land van zijn geboorte, het eiland, de mensen van zijn jeugd... *'allemaal sinds lang achter de horizon verdwenen. Dezelfde vergeefsheid, datzelfde gevoel dat over alles sneeuw is neergedaald.'* Sneeuw over Sumatra.

Heimwee en verlangen

Het Oostindisch Kampsyndroom is vanuit deze gevoelswereld geschreven, zegt Kousbroek. Het zijn gevoelens van heimwee en van verlangen, zo sterk, dat ze letterlijk voelbaar zijn. Er lopen hem 'rillingen over de rug'. En hij verwijst naar een gedicht van de Indonesiër Muhammad Yamin:

*Ik voel de roep in mijn lichaam,
In mijn borst, zij grift zich in mijn hart:
Om snel weer te keren naar huis.*

Kousbroek wil terug naar huis. Maar dat is natuurlijk onmogelijk. Het is zelfs in meer

dan een opzicht onmogelijk. Tijd is meedogenloos. Onafwendbaar verwijderen we ons van onze jeugd, van vroeger.

Maar er is meer. De wereld die Indië was voor de Nederlanders die er woonden, is onherstelbaar veranderd tijdens de Japanse bezetting. Die heeft hen de toegang definitief ontnomen. En om de onbereikbaarheid te vervolmaken vraagt Kousbroek zich af of de Nederlanders eigenlijk wel ooit echt door die toen dichtgesmeten deur zijn gegaan.

Maar waarom gaat hij toch op weg naar huis in dit boek? Het antwoord is simpel: zijn treurnis over het verlies dat hij leed en het raadsel van de binding die hij nog zo intens voelt, jagen hem, in het volle besef van de onmogelijkheid van zijn zelfgekozen opgave, voort.

Het resultaat is een fascinerend boek. Want Kousbroek slaagt er in niet alleen de gesloten deur van de geschiedenis en de voor goed verloren wereld telkens even te openen, het is hem mijns inziens ook gelukt bij lezers die geen eigen ervaringen met Indië hebben, een gevoel van treurnis naderbij te brengen. Treurnis om het Indië zoals het was, maar nog meer om een Indië wat had kunnen zijn.

Ondergang van Nederlands-Indië

Het Oostindisch Kampsyndroom is geen roman. Het is een verzameling van 58 stukken die voor een deel gedurende de afgelopen tientallen jaren verschenen zijn in kranten, tijdschriften en eerdere bundels en voor een deel hier voor het eerst gepubliceerd zijn. Het gaat over de ondergang van Nederlands-Indië. Hij noemt zijn boek zelf een soort pak van Sjaalman (p.487) en verwijst daarmee naar *Max Havelaar*. Dat duidt niet alleen op een verwantschap van de vorm. Kousbroek is een gepassioneerd criticus van de koloniale verhoudingen. Hij bestrijdt te vuur en te zwaard opvattingen die, om welke redenen ook, die verhoudingen trachten goed te praten, onschuldiger te doen lijken dan ze wa-

ren, te verdoezelen, te vervalsen of te vergeten. Dat hij zich daarmee niet geliefd heeft gemaakt bij grote delen van de zogenoemde Indische gemeenschap in Nederland is bekend en ook na te lezen in de soms fel polemische stukken die in het derde deel van het boek bijeen gezet zijn.

Liefhebbers van dat genre kunnen hun hart ophalen. En zijn tegenstanders kunnen er hun tanden in zetten (of er krachtig mee knarsen, want Kousbroek deelt rake klappen uit).

'Lieve mensen, het is niet waar!'

Hij deinst er niet voor terug om alom geliefde Nederlanders fel te attaqueren. In 'Het psychodrama van Wim Kan' en enkele stukken die daarop volgen (uit het begin van de jaren zeventig) demonteert Kousbroek op een genadeloze wijze de campagne die de cabaretier was gestart om het bezoek van Hirohito aan Nederland te voorkomen. Kan zette zijn schier onaantastbare populariteit en al zijn kunde in het emotioneren van de publieke opinie via ondermeer de televisie in om een beeld te scheppen van de Japanse keizer als evenknie van Adolf Hitler. Ik herinner me zelf heel goed de enorme impact die zijn oproep toen had. Kousbroek is een van de weinigen geweest die de tegenaanval inzette. Niet uit meelijden met de verantwoordelijke politici, maar omdat de waarheid geweld aangedaan werd. De waarheid over de Japanse bezetting, de situatie in de kampen, de waarheid over Indië.

'Is er werkelijk niemand in Nederland die weigert om opportunisme voor principes te laten gelden? In wat voor gekkenhuis is het mogelijk om ongestoord via een machtig massamedium de mensen aan te zetten tot demonstren tegen iemand die zich de vooroordelen van een populaire cabaretier op de hals heeft gehaald, en tussen neus en lippen nog even een beroep doet op de politie om een andere kant uit te kijken?' (p.410)

Kousbroek verzet zich tegen de redenering: Hirohito is gelijk aan Hitler, Japanse kampen waren gelijk aan Duitse vernietigingskampen, Nederlandse geïnterneerden vergelijkbaar met de joden.

'Lieve mensen, het is niet waar! De gedragingen van de Japanners staan in geen verhouding tot wat de Duitsers gedaan hebben.' (p.412)

Slachtofferschap

Een weerlegging van een foute voorstelling van zaken is op zich al interessant en belangrijk genoeg. Maar Kousbroek gaat veel verder. In deze polemieken en in veel andere stukken zoekt hij naar verklaringen voor de hardnekkige pogingen uit vooral de Indische gemeenschap om hun lijden onder de Japanse bezetting achteraf zo veel groter te maken dan het was. En dat het groot was, dat ontkent Kousbroek niet.

Waar komt die vreemde hang naar slachtofferschap vandaan? Waarom wordt Ballard's bewering dat zijn van wreedheden doortrokken roman *Empire of the Sun*, gesitueerd in een interneringskamp op het Chinese vasteland, naar het leven getekend is, wel door Britse ooggetuigen gelogenstraft en waarom is iets vergelijkbaars zo zeldzaam in Nederland? Waarom blijft Jeroen Brouwers van zijn roman *Bezonden Rood* zo onwrikbaar volhouden dat de daarin beschreven wreedheden in het Japanse interneringskamp echt zo gebeurd zijn?

Het laatste stuk van *Het Oostindisch Kampsyndroom* is vervuld van een kille woede jegens Brouwers, die aanvankelijk niet reageerde op Kousbroek's weerleggingen, maar jaren later in een bloedspuwend stuk alle oude beweringen doodleuk herhaalde. Kousbroek: *'Het is een polemieken met een lijk, die man is niet buiten kennis, hij is gewoon dood.'* (p.486)

Voor Kousbroek ligt het antwoord op de vraag naar de hang naar slachtofferschap in de geschiedenis van de kolonisatie en de kolonisatie van Nederlands-Indië en bovendien in de eigenaardige positie van de groep Indische Nederlanders na terugkeer in het vaderland.

Deze groep werd niet bepaald hartelijk welkom geheten na het echec van de dekolonisatie. Het gevoel van miskennen moet sterk zijn gevoeld door de preoccupatie van de Nederlanders met het eigen doorstane leed. En toen na jaren het verhaal van de vernietiging van de Nederlandse joden doordrong in het collectieve bewustzijn, zocht deze miskennen een uitweg in overdrijving van eigen leed en verdringing van de verschrikkelijke verliezen aan Indonesische kant.

Als een groep zo'n punt heeft bereikt wordt kritische nauwkeurigheid niet meer op prijs gesteld. En al helemaal niet als, zoals in Kousbroek's geval, die kritische nauwkeurigheid als het ware uit eigen gelederen stamt. Zo iemand wordt uitgestoten en verdoemd, een mechanisme dat vaak optreedt bij in het nauw gebrachte groepen.

‘Een Japans overhemd?’

Men hoeft het niet in alles met Kousbroek eens te zijn om toch bewondering te krijgen voor de onafhankelijkheid van zijn oordeel.

Het Oostindisch Kampsyndroom is geen geschiedschrijving in de klassieke betekenis. Het is een hoogst persoonlijk boek met een heel eigen toon. Het bijzondere eraan is, dat je al lezend over van alles en nog wat, gaandeweg samenhang gaat zien. Om het beeld van de deur uit het voorwoord hier opnieuw te gebruiken, Kousbroek doet deze telkens even open, laat iedere keer iets anders van de Indische werkelijkheid zien, laat zijn onderzoekend oog op steeds wisselende panorama's en kleinigheden vallen.

Het zijn vaak details, soms ogenschijnlijk triviale vragen die Kousbroek bezig houden. Een voorbeeld: op weg naar Nederland, na de Japanse bezetting, verwisselden de tienduizenden vluchtelingen uit Nederlands-Indië ergens in de buurt van het Suezkanaal van kleding, de winterkleden werden uitgedeeld. Ook de jonge Rudy Kousbroek is dat overkomen. Hij probeert zich ruim 35 jaar later zo precies mogelijk te herinneren waar dat gebeurde, hoe dat in zijn werk ging, welke kleden er werden verstrekt.

‘... het was goed beschouwd het laatste tableau uit onze koloniale geschiedenis - we kregen twee stel ondergoed en een scheerkwast, het Italiaans strikje speelde een vrolijke mars, en dat was het eind. [...] De Ataka kleden kan ik me vrij goed herinneren, maar wat ik mij met geen mogelijkheid meer te binnen kan brengen is wat ik aan had voor ik ze kreeg. Een Japans overhemd en dito soldatenbroek? Droeg ik schoenen? Waar had ik die vandaan?’ (p.15).

Natuurlijk, het is een heel effectieve manier om in te zoomen op een kantelpunt in je persoonlijke geschiedenis. Maar het dramatisch effect wordt nog groter als dat moment samen valt met grote historische keerpunten, het einde van Nederland als koloniale grootmacht. *‘Het heeft iets van de ondergang van de Titanic.’*

Nederlands-Indische cultuur

Deze methode, het vertrekpunt van een beschouwing kiezen in detailvragen, past Kousbroek veelvuldig toe. Hij leest alles wat los en vast zit over Nederlands-Indië (en Japan). En als hem iets treft, schrijft hij erover. Vaak zo

aanstekelijk dat je zin krijgt die boeken zelf te gaan lezen. De veelkantige werkelijkheid van de geschiedenis, de wisselwerking tussen persoonlijke belevenissen en grote historische ontwikkelingen, worden op deze wijze weer-spiegelt in de opzet van het boek.

Kousbroek paart nieuwsgierigheid aan analytisch vermogen en een grote kennis van zaken. Maar het is toch vooral de bijna kinderlijke nieuwsgierigheid die mij zo aanspreekt. Hij durft de wat-zou-er-gebeurd-zijn-als vraag te stellen. In een prachtig stuk over Soetan Sjahir (p.189 e.v.) bijvoorbeeld:

‘Ik heb in een zwak ogenblik wel eens geschreven dat het in bepaalde opzichte tragisch is dat het Nederlandse koloniale bewind niet een generatie langer heeft geduurd. Wat ik bedoelde is dat iemand als Sjahir een idee geeft van wat een werkelijk Nederlands-Indische cultuur had kunnen zijn. Niet dat ik echt de illusie heb dat die mogelijkheid zich ooit zou hebben voorgedaan, maar de droom is soms onweerstaanbaar. [...] Maar het ging niet door. Het Nederlands-Indisch gouvernement stuurde mensen als Sjahir naar Boven-Digoel.’ (p.198)

Het is in stukken als dit en in bijvoorbeeld *‘De aarde van Deli’* (p.153 e.v.), over de wrede en harteloze behandeling van contractarbeiders, dat Kousbroek's teleurstelling en woede door mij gedeeld worden. De combinatie van een heldere stijl, persoonlijke betrokkenheid en kennis van zaken levert grote overtuigingskracht op.

De koloniale verhoudingen in Nederlands-Indië waren gekenmerkt door ongelijkheid, racisme, paternalisme, uitbuiting, onbegrip, onvermogen en domheid en ze bestonden ondanks een ruime aanwezigheid van goede wil, inzet, energie, bestuurskracht en ondernemerszin. Deze verhoudingen waren volgens Kousbroek tragisch omdat daardoor zoveel onmogelijk bleef dat zo weldadig had kunnen werken.

Die tragiek speelt in veel stukken een rol. Dat maakt dat het boek uitstijgt boven een apologie of een een-dimensionale aanklacht.

Folteren van dieren

Kousbroek schrijft in *‘Aanstelleritis’* (p.85 e.v.) over een rampoc makan, het op wrede wijze ritueel ombrengen van een tijger of panter. (Vraag voor de leerling: welke term uit de vorige zin geeft een mening en geen feit weer? Antwoord: *‘wrede’*.) Mogen Nederlandse ooggetuigen dit schouwspel *‘wreed’* noemen? Kousbroek gaat in op het

zijn inziens unieke vermogen van de westerse cultuur nieuwsgierig te zijn naar andere culturen en er equivalenties met de eigen cultuur in te ontdekken. Maar dat impliceert volgens hem niet dat westerse mensen, zodra ze begripvol tegenover een vreemd en akelig verschijnsel (zoals de rampoc makan) staan, ook neutraal zouden moeten zijn en het zouden moeten aanvaarden. Laat staan dat we het aanvaarden van zulke verschijnselen als een soort lakmoesproef zouden mogen gebruiken om aan te geven wie er nu eigenlijk wel of niet in is geslaagd de *‘typisch Europese gedachtengang’* van zich af te schudden. Voor Kousbroek blijft overeind dat, na het hele verschijnsel geïnteresseerd en met inleving te hebben benaderd, hij een volgens zijn westerse waardenschaal wreed ritueel, wreed moet blijven noemen.

Dit is een niet onbelangrijk inzicht bij het benaderen van de vraag hoe we bijvoorbeeld in Nederland multi-cultureel (geschiedenis-jonderwijs moeten vormgeven. Welke rol spelen westerse, Nederlandse waarden daarin? Blijven we steken in het neutraal naast elkaar zetten van allerlei cultuuruitingen en opvattingen? Of zal er in een veelkleurig Nederland een nieuwe cultuur tot stand komen, analoog aan een *‘werkelijke Nederlands-Indische cultuur’* waar mensen als Sjahir een voorbode van leken? Of blijft ook dat een droom?

Echte nieuwsgierigheid

Bij het lezen van *Het Oostindisch Kampsyndroom* beкроop me af en toe het spijtige gevoel dat onze geschiedenis-schoonboeken wel wat van de kwaliteiten van het boek zouden kunnen gebruiken. Teksten gevoed door en aansluitend bij echte nieuwsgierigheid, aanstekelijk en prikkelend. Waarin stellingen betrokken worden en personen en gebeurtenissen en detail worden bevraagd worden en beoordeeld.

Waarom kan dat eigenlijk niet? Waarom niet wat meer wat-zou-er-gebeurd-zijn-als vragen? Waarom niet wat gevoel voor het tragische of het spannende in onze schoolboeken? Niet genoeg leestijd? Klopt. Maar dat zou wel eens een dodelijk juist argument kunnen zijn.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

Bij uitgeverij Europese Bibliotheek verscheen *Landvoogd Leicester, Robert Dudley 1533-1588* door Jacqueline Doorn. Dit fraai uitgegeven boekje van ruim 180 pagina's schetst in vier hoofdstukken het leven van Dudley, die in onze geschiedenisboeken bekend is geworden als de graaf van Leicester. Er is vooral gebruik gemaakt van Engelstalige publikaties. Noten ontbreken, illustraties en namenregister zijn aanwezig. De prijs is f34.90.

Het FNV heeft als onderdeel van haar 'Onderwijsproject' een drietal boekjes uitgegeven *Lessen over de vakbeweging*. Deeltje 1, 'economie', heeft als invalshoek het inkomen, in deeltje 2, 'maatschappijleer' krijgt de vakbeweging als belangengroep de aandacht en in 3, 'geschiedenis' staat het thema 'arbeidsomstandigheden' centraal. In elk deeltje zijn per paragraaf een aantal opdrachten opgenomen. Scholen kunnen de serie bestellen bij John Willemse, afdeling publiciteit, tel. 020-5816300. De prijs is f12,- incl. porto.

In de info reeks *Open leren* zijn twee deeltjes verschenen, respectievelijk 'toetsing en toetsservicesystemen voor individuele leertrajecten in open leersituaties' en 'begeleiding in open leren'.

De auteurs zijn verbonden aan de Open Universiteit te Heerlen. De prijs van een deeltje is f15.60 en te bestellen bij SMD te Leiden.

Geschiedenis van de Contraceptie van Ernst W. Hoonakker behandelt de geboortebeperving van de oudheid tot nu. Hoonakker schreef dertig jaar artikelen voor de farmaceutische industrie. De paperback van 160 pagina's, uitgegeven bij BZZToH, is voorzien van namenlijst, register en illustraties. De prijs is f29.50.

Dr. Adelaïde van Reeth heeft een encyclopedie van de *Mythologie* samengesteld. De meer dan 2000 trefwoorden slaan niet alleen op de Klassieke Oudheid, maar ook op de oosterse wereld. Zo is het boek, 288 bladzijden, voor meerdere doeleinden (museumbezoek) geschikt. Uitgegeven bij Tirion kost dit werk f39.50.

Eveneens bij Tirion verscheen *Bonifatius, grondlegger van Europa* door Willy-Paul Romain. De naam van deze in 754 in Dokkum vermoorde monnik is in Nederland niet onbekend. Maar wie was deze Brit en waarom wordt hij als grondlegger van Europa beschouwd? Aan de hand van kronieken en geschriften van ooggetuigen tracht de Franse historicus Romain deze en andere vragen te beantwoorden. Het boek, in mooie band uitgegeven, is ingeleid door Georges Duby. De 358 pagina's voorzien van illustraties en register kosten f59.50.

Tenslotte van Tirion *Het Griekse Vuur* waarin Oliver Taplin de hedendaagse invloed van de Griekse beschaving aantoonst. Dit boek is zeer fraai geïllustreerd en is eerder als cursusboek verschenen bij de gelijknamige teleaccursus over de zoektocht van de moderne mens naar zichzelf. Het boek heeft bijna 300 bladzijden en is verder o.a. voorzien van een uitgebreid register. De prijs is f59.50.

Jan Breman heeft een uitvoerige studie geschreven over het arbeidsregime op de grootlandbouwondernemingen aan de oostkust van Sumatra. *Koelies, planters en koloniale politiek* is de titel van deze pil van 550 bladzijden, uitgegeven bij KITLV, Leiden.

Breman is hoogleraar comparatieve sociologie en bovendien directeur van het Centrum voor Azië Studies in Amsterdam. Het betreft hier een derde herziene druk. Al in 1987 verscheen het boek en leidde toen tot een felle polemiek over de aard van het Nederlandse koloniale bestuur. De vondst van een niet eerder bekend gemaakt officieel rapport over koelieschandalen op Sumatra rond 1900 waren de aanleiding voor herziening en deze heruitgave. Het boek is fraai geïllustreerd en zeer gedocumenteerd, inclusief persoons- en zaakregister. De prijs is f45.00.

Vrede in vakken is een praktijk-gericht handboek voor het onderwijs, onder redactie van Daan Verbaan. De auteurs hebben het boek vooral bestemd voor het mavo, havo, atheneum onderwijs vanaf klas drie. Zij willen bij leerlingen de bewustwording over de vragen van oorlog en vrede stimuleren. Met concreet lesmateriaal wordt aangegeven hoe vredesonderwijs in de diverse vakken op school gestalte kan krijgen. En dan niet alleen in de geschiedenis- en maatschappijleerles, maar ook bij natuur- en scheikunde en de talen.

Het boek is uitgekomen onder auspiciën van het Centrum Onderwijs over Interna-

kleio

nummer 1/93
pagina's 22 en 23

tionale Vraagstukken te Groningen (tel. 050-635655/635640, fax 050-635650).

Een machtig middel tot volksontwikkeling is de titel van het door P.D. 't Hart geschreven jubileumboek, dat verscheen ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Openbare Bibliotheken in de stad Utrecht. In 1892 wilden de stichters van de Openbare Bibliotheek de arbeiders met behulp van leeszaal uit de kroeg houden en in 1917 was het doel van de stichters van de rooms-katholieke openbare(!) leeszaal 'het belang van godsdienst en zedelijkheid' behartigen. In 1969 werd het bibliotheekwezen ontzield, maar ondanks fusie bleven de bibliotheken geldproblemen houden. Ook de toelaatbaarheid van bepaalde lectuur leidde soms tot boeiende discussie en zeer recentelijk de vraag of de bibliotheek ook op zondag opengesteld dient te zijn.

Het is een met veel zorg en mooi geïllustreerd boek geworden van ruim 164 pagina's bij Catena uitgegeven. De prijs is f...

Over het familiebedrijf H.P. Gelderman & Zonen is een boek verschenen van de hand van Fischer, Van Gerwen en Winkelman.

In *Bestemming Semarang* vertellen zij de geschiedenis van de textielfabrikanten Gelderman in Oldenzaal over de periode 1817-1970. Het is een gezamenlijke uitgave van het NEHA en de Gelderman Stichting, het boek is luxe uitgegeven en kost toch slechts f39.50. Het telt 375 pagina's die zeer fraai zijn geïllustreerd, ook in kleur, en een aantal bijlagen geven een reeks van kwantitatieve gegevens. Het boek beperkt zich niet tot de bedrijfs-economische geschiedenis van de firma, maar ook de sociaal-historische component krijgt ruim de aandacht. Het boek is behoudens in de boekhandel ook te bestellen bij de NEHA, Cruquiusweg 31, 1019 AT Amsterdam, 020-6685866.

Ingrid en Klaus Brandenburg schreven *De Hugenoten*, een prachtig, bij de Bataafsche Leeuw uitgegeven boek, waar leerlingen in de bovenbouw bij het maken van bijvoorbeeld een werkstuk, veel plezier mee kunnen hebben. De studie werd in 1990 voor het eerst uitgegeven in het toen in de DDR liggende Leipzig. De vertaling is van mevr.dr. C.J.L. Kloos (hfd.1t/m3) en J. Palm (hfd.4 en 5).

Het boek, 187 bladzijden, heeft een uitgebreide literaturopgave en is voorzien van een personenregister. De prijs is f69,90. *Tussen verbeelding en macht* is een bundel

opstellen over 25 jaar nieuwe sociale beweging in Nederland.

Onder redactie van J.W. Duyvendak, H-A. van der Heijden, R. Koopmans en L. Wijmans is getracht in tien opstellen een volledig overzicht te geven van alle nieuwe sociale bewegingen. Dat zijn dan de vredes-, milieu-, vrouwen-, homo/lesbo-, gekken-, krakers- en solidariteitsbeweging. Ruud Koopmans en Jan Willem Duyvendak geven in het eerste opstel een overzicht van het debat over nieuwe sociale bewegingen en schetsen het theoretisch kader dat aan de bundel ten grondslag ligt. Het boek is voorzien van bijlagen met tabellen en grafieken, heeft 284 bladzijden, is uitgegeven door SUA en kost f45,00.

Jan de Ruiter

TWEEDE WERELDOORLOG

Madelon de Keizer, *Het Parool 1940-1945. Verzetsblad in oorlogstijd* (Otto Cramwinckel, Amsterdam 1991) 655 blz.

Het mag dan lang geduurd hebben sinds in 1955 de eerste serieuze poging tot geschiedschrijving over de lotgevallen van *Het Parool* werd ondernomen, het eindresultaat mag er zijn. En daarmee is tegelijkertijd een mijlpaal bereikt, want met deze forse Leidse? dissertatie heeft een van de belangrijkste Nederlandse verzetsorganisaties als eerste de wetenschappelijke geschiedschrijving gekregen die zij verdient.

'Wat valt er dan nog te ontdekken na het grote werk van De Jong?', zo hoor ik in gedachten velen zuchten; 'de Nederlandse bezettingsgeschiedenis is nu toch onderhand wel uitputtend beschreven!'. Welnu, het boek van De Keizer bewijst dat dat niet zo is en toont aan hoe lonend het kan zijn om, als de bronnen situatie dat toelaat uiteraard, diepgravend onderzoek te doen naar het ontstaan en de ontwikkeling van een grote illegale organisatie. Zij behandelt namelijk niet alleen de geschiedenis van het illegale blad *Het Parool*, van de *Parool*-organisatie en haar voormannen als Frans Goedhart, Vorrink, Wiardi Beckman en Van Heuven Goedhart, maar ook die van haar relaties met de SDAP, met andere illegale bladen als *Vrij Nederland*, *Trouw* en *Je Maintiendrai* en niet te vergeten met de andere illegale organisaties en met de Nederlandse regering in Londen.

De Keizer biedt niet, zoals De Jong, een breed algemeen overzicht gebaseerd op literatuur en wat aanvullend archiefonderzoek, maar behandelt de geschiedenis van één

hoofddrolspeler uit de bezetting nagenoeg uitputtend, te weten op basis van alle beschikbare schriftelijke en mondelinge informatie. De 59 bladzijden noten in dit boek maken althans begrijpelijk waarom De Jong in zijn werk zo summier was met het vermelden van bronnen.

Toch hebben de wetenschappelijke inspanningen van de auteur in dit geval de totstandkoming van een boeiend en heel vlot leesbaar boek niet in de weg gestaan. Ze vertelt een helder verhaal en verlevendigt dat nog met treffende citaten, foto's en documenten, typerende persoonsbeschrijvingen en goede analyses. De auteur gaat recht op haar doel af, argumenteert kritisch en komt tot afgewogen scherpe conclusies, die, waar dat nodig is, de betrokkenen niet sparen. Ze vult de kennis die we bij De Jong opdeden, vooral in de diepte aan. En vanuit die verdiepte kennis over *Het Parool* en zijn organisatie, komt ze tot antwoorden en tot nieuwe onderzoeksvragen die haar eigenlijke onderwerp te boven gaan.

Henk Termeer

JELTSIN

Boris Jeltsin, *Het Alternatief. Onze weg naar de democratie* (Uitg. Jan Mets, Amsterdam 1991), 159 blz.

Dé held van 1991 was zonder twijfel Boris Jeltsin. Zijn optreden tijdens de coup van augustus getuigde van moed en was een voorname factor in het mislukken van die coup. Vervolgens zette Jeltsin de teruggekeerde Gorbatsjov op zijn nummer en verbood hij de communistische partij. Sinds eind 1991 bestaat er geen Sovjet-Unie meer en zoeken de republieken tastend en botsend een weg naar de toekomst. Boris Jeltsin was in juni 1991 tot eerste president van de Russische federatie gekozen. In 1992 ervaart hij wat Gorbatsjov in de voorafgaande periode steeds meer opbrak: een steeds verder aftakelende economie en uit de pan rijzende etnische conflicten.

Onmiddellijk na de augustusdagen ontstond behoefte aan meer informatie over de recalcitrante, boerse Jeltsin. Al te lang waren de westerse schijnwerpers op Gorbatsjov gericht. Jeltsin alleen figureerde als stoorzender. Het boekje *Het Alternatief* poogde als een van de eerste in die behoefte aan informatie te voorzien. Het verscheen al in 1990 in Moskou en bestond uit een verzameling redevoeringen van en vraaggesprekken met Jeltsin, uit de periode 1987 - 1990. Haastig werd een vertaling gemaakt. Ruslandkenner Huib Hendrikse schreef een inleiding van een

bladzijde of vijftientig. Die inleiding bevat weliswaar een rake typering van de populaire volksleider, maar is eigenlijk te beknopt om te dienen als betrouwbaar overzicht van de jaren van instorting van het sovjet-communisme. De teksten waarin Jeltsin zelf aan het woord komt, bevatten telkens terugkerende thema's zoals zijn strijd tegen de corrupte bureaucratie, zijn ongezouten kritiek op Gorbatsjov en diens kring van apparatsjiks, zijn direct appèl op het volk, en zijn pleidooi voor decentralisatie. In het begin citeert hij Lenin nog wel eens; maar al lang vóór zijn uittrede uit de partij (zomer 1990) houdt hij daarmee op.

Wat is nu de waarde van dit boekje? Niet bijzonder hoog. Jeltsin lag in de jaren 1987 tot 1990 in de clinch met de partijtop en dat geeft aan zijn woorden die verongelijkte toon die vanuit het perspectief van 1992 wat kleinzielig en kleinzerig aandoet. Zoals: hoe hij van de brug in het water werd gegooid, waarom hij in een auto rijdt, en of hij zich tijdens zijn reis naar de VS niet teveel heeft laten inpakken.

Mij dunkt dat de gigantische problematiek van het huidige Rusland een diepgaandere analyse vraagt van knelpunten en mogelijke oplossingen. De titel *Het Alternatief* suggereert zo'n mogelijke oplossing, maar het boek biedt niet meer dan een compilatie van opmerkelijke en gedateerde uitspraken. Inmiddels ligt Jeltsins politiek dermate zwaar onder vuur van de verbeten oud-communisten, verenigd in het Front voor Nationale Redding, dat zijn problemen in 1987-1990 haast 'peanuts' lijken.

Jan van Oudheusden

HITLER

P.F.M. Fontaine, *De onbekende Hitler* (Uitg. Ambo, Baarn 1992), 332 blz., prijs f 49,50.

Met enig recht kunnen we Piet Fontaine de veelzijdige nestor van de vaderlandse geschiedenis-didactiek noemen. Hij schrijft even gemakkelijk over Herodotus en Thucydides (zie *Kleio* 1992 no. 4 en 8) als over historische antropologie (zijn boek uit 1985).

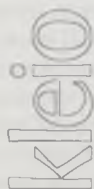
Voor de oud-leraar Fontaine, die zijn sporen heeft verdiend in VGN en *Kleio*, vormde de persoon van Hitler jarenlang een obsessie. Het schrijven van *De Onbekende Hitler* voorzag in een persoonlijke behoefte. Niet dat hij - na de bekende Hitlerwelle van de jaren zeventig - de zoveelste Hitlerbiografie heeft willen toevoegen aan de imposante stapel die

al zestigduizend titels hoog is. Maar volgens Fontaine zijn veel persoonlijke aspecten van de duivelse dictator in de grote werken van Bullock, Fest, Maser e.a. onderbelicht gebleven. Met name in de vuistdikke biografie van Joachim Fest, waarvoor Fontaine overigens veel waardering heeft, blijft het mythische, irrationele, tragische in het leven van Hitler achterwege.

Fontaine vult de hiaten op in onze standaardkennis van Hitler. Hij gaat daarbij thematisch, en volstrekt niet chronologisch te werk. Hij schrikt niet terug voor verbanden en parallellen met de bevindingen van de psychoanalyse of met thema's uit de westerse literatuur. De 'ziekte' van historici is volgens Fontaine, dat zij alles rationeel willen begrijpen en in oorzaak-gevolg-schema's willen plaatsen. Ook wat in een gevoelsmens als Adolf Hitler is omgegaan. Maar, zo vraagt hij zich af op blz. 171: "*Zijn de historici, die om het hardst roepen om 'demythologisering' en 'ontdemonisering', eigenlijk wel de meest capabele mensen om deze dingen te begrijpen? Ik zelf meen dat literair en esthetisch ingestelde mensen als romanschrijvers en filmregisseurs vaak heel wat dieper peilen.*"

Volgens Fontaine berust bijvoorbeeld het idee, dat Hitler al in zijn jaren als zwerver te Wenen de joden is gaan haten, op een constructie achteraf (ontleend aan *Mein Kampf*); als we aannemen dat Hitler pas in 1919 antisemit werd, vallen evenwel veel meer stukken van de puzzel op de juiste plaats.

Trouwe *Kleio*-lezers hebben de afgelopen jaren in hun lijfblad al voorproefjes kunnen aantreffen van hoofdstukken waarin Fontaine deze methodiek toepaste, o.m. in dat over het probleem van Hitlers afstamming (Had Hitler nu wel of niet een joodse grootvader?). Uitvoerig gaat Fontaine in op de relatie van de jonge Adolf tot zijn tyrannieke vader en vooral die tot zijn verwennende moeder Clara. Met haar had Hitler een soort 'sympiotische' verhouding. Via een wel wat erg lange speurtocht door het labirint van Hitlers ziektes, diens erotische ervaringen en diens vele woonplaatsen en huizen tracht Fontaine de sleutel tot de persoonlijkheidsstructuur van zijn onderwerp te vinden. Hitlers frontervaringen in Frankrijk en Vlaanderen in de Eerste Wereldoorlog waren van essentieel belang voor zijn gedachtenwereld. Hij kwam niet alleen harder en meedogenlozer uit de strijd, maar hield er - omdat hij overleefde - ook het besef van uitverkorenheid aan over, alsmede een 'antikosmisch' wereldbeeld. Hitler wordt vervolgens beschreven als de 'killer', niet alleen van joden, ook van het Duitse volk. In het lange slot-hoofdstuk 'Wie was hij?' komen lijnen uit de

eerdere hoofdstukken bij elkaar en loopt Fontaine nog eens aan alle kanten om het beeld van zijn hoofdfiguur heen. Was Hitler gek? Een goed kunstenaar? Een dromer? Wat betekende zijn katholicisme voor hem? Wat de germaanse mystiek?

Tot de laatste bladzijde blijft Fontaine zichzelf en de lezer met vragen en hypothesen bestoken, waarbij hij naar mijn smaak wel wat al te lang stilstaat bij Hitlers Parsifal-religie en diens esoterische leermeesters. Dat daarbij uitvoerig op de herkomst van de nazisymboliek van hakenkruis en Hitlergroet wordt ingegaan vind ik als geschiedenisleraar daarentegen weer heel handig.

Voor lezers die zich het prettigst voelen bij een strenge chronologie geldt als bezwaar tegen Fontaines aanpak, dat zij telkens heen en weer worden geslingerd tussen 1889 en 1945. Af en toe wordt verwezen naar niet-opgenomen foto's. Ook vond ik het boek in zoverre onevenwichtig van opbouw, dat bepaalde episodes uiterst gedetailleerd staan beschreven (zoals de Nacht van de Lange Messen en de afrekening met de complotteurs van de twintigste juli) terwijl aan andere belangrijke gebeurtenissen totaal wordt voorbijgegaan (bijvoorbeeld de conferentie van München). Je moet dus naast je Fontaine ook nog je Fest paraat hebben voor het complete Hitler-beeld.

Deze bezwaren vallen in het niet bij de bewondering die ik heb voor de onconventionele en gedurfde aanpak van Fontaine. Hij hanteert bovendien een zeer leesbare stijl, die mij voor 'rijpere' leerlingen toegankelijk lijkt. Fontaines boek verdient een brede lezerskring, zeker onder geschiedenisdocenten die in 1994 en 1995 het CSE-onderwerp Duitsland in de eindexamenklas zullen behandelen.

Jo Tollebeek en Tom Verschaffel, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse* (Wereldbibliotheek, Amsterdam 1992), 132 blz., prijs f 24,50.

Wie als archiefbezoeker wel eens genoten heeft van het opsnuiven van de geuren van het verleden, die uit stoffige archiefdozen tevoorschijn komen, heeft een vergelijkbare ervaring gehad als Henri Houssaye. Deze Franse geschiedbeoefenaar schreef zo'n honderd jaar geleden ongegeneerd over soortgelijke genoegens en wordt om die reden door twee Belgische historici van de jongste lichting, Tollebeek (1960) en Verschaffel (1964) in een prikkelend essay aan ons ten voorbeeld gesteld.

In *De vreugden van Houssaye* motiveren de auteurs het bestuderen van de geschiedenis

nu eens niet vanuit de behoeften van de maatschappij, maar vanuit het verschijnsel 'historische interesse'. Die interesse (om niet te spreken van 'sensatie'), die bijvoorbeeld kan opwellen door confrontatie met authenticiteit overblijfselen uit het verleden (de papegaai van Flaubert, de pen van Proust) is volgens hen tot op heden niet genoegzaam als legitieme 'motor' van het historisch bedrijf erkend. De auteurs nemen dan ook krachtig stelling tegen diegenen, die de zin van geschiedbeoefening eenzijdig in de actualiteit zoeken of die aandringen op maatschappelijke relevantie. Tegelijk waarschuwen zij voor steriel antiquariseren. Geschiedenis mag immers geen rareiteitenkabinet opleveren. Geschiedbeoefenaren moeten juist van de veelvormige en grillige historische werkelijkheid abstraheren en er een betekenis aan geven.

Er bestaan volgens de auteurs drie 'clusters' van beweegredenen voor geschiedbeoefening, die stevast naar voren worden gebracht. Ten eerste de maatschappij-wetenschappelijke motivatie, die primair het hedendaagse bestaan wil verhelderen; ten tweede de 'identiteits-presentatie', ofwel geschiedschrijving in dienst van eigen natie, klasse of confessie; en ten derde de 'maatschappijkritiek', ofwel emancipatorische geschiedschrijving (zoals o.a. de politieke exponenten van vrouwengeschiedenis die voorstaan), die geschiedenis wil gebruiken om hedendaags onrecht aan te tonen. Tegen alle lessentrekkerij die aan elk van deze drie tendenzen eigen is, nemen Tollebeek en Verschaffel krachtig stelling: "*Het is niet de taak van de historicus het heden te verhelderen, te legitimeren of te veranderen*".

Daarbij bestrijden zij de finalistische opvatting als zou de hele geschiedenis alleen maar als een voorgeschiedenis van het heden op te vatten zijn.

De moraal van het essay luidt vrij vertaald: wij historici moeten niet steeds allerlei verwrongen en potsierlijke redeneringen lopen te verzinnen om tegenover derden aan te tonen hoe nuttig ons vak wel niet is. Geschiedenis heeft immers geen direct nut; zij maakt de mensen niet slimmer. Maar geschiedenis heeft toch wel degelijk waarde, namelijk als bron van wijsheid. Zij geeft stof tot nadenken. Geschiedenis is geen werktuig voor het heden, maar komt tegemoet aan historische interesse, is veelvormig, bevredigt een culturele behoefte, zoals poëzie, kunst of wijsbegeerte dat ook doen.

Kortom: geschiedenis is gewoon leuk, en dat feit alleen al vormt reden genoeg om je er in te verdiepen!

De historicus-van-harte kan enerzijds wel instemmen met de these van Tollebeek en Verschaffel. Het vreemde in de geschiedenis intrigeert immers: kijk maar naar hoe leerlingen hun keuze voor exotische scriptie-onderwerpen motiveren. Geschiedvorsing verschaft een intrinsiek genoegen: kijk maar naar het plezier waarmee genealogen hun hobby bedrijven. Historische interesse leeft: kijk maar naar de aftrek van veel interessante documentaires op tv en boeken in de winkel.

Het essay voegt dus een fris en vrolijk geluid toe aan de veelal zorgelijke, verbeterd redeneringen waarmee de voorvechters van ons vak zich gewoonlijk verdedigen tegen de sceptici en belagers. Geschiedenislessen in de onderbouw hoeven heus niet primair ons hedendaagse bestaan te verhelderen, maar moeten toch vooral onze leerlingen van de eerste tot de laatste minuut boeien en in de ban brengen van de veelvormigheid, de kleurrijke aspecten, de grootse prestaties van mensen in het verleden.

Maar anderzijds vraagt diezelfde historicus (nu als leraar) zich bezorgd af, of de redenering van Tollebeek en Verschaffel niet teveel is uitgedroogd in de ivoren toren van de pure wetenschap. Wij bevinden ons als geschiedenisleraren namelijk wel degelijk (en wel bijna dagelijks) op de bres, om de maatschappelijke relevantie van ons vak aan te tonen; anders worden we namelijk weggesaneerd. Kapers op de kust zijn er immers genoeg: je komt ze tegen op universitair niveau en op het ministerie, in de docentenkamer en in de schoolbanken. Bovendien geeft actualiteit wel degelijk 'zin' aan een goede geschiedenisles: zou ik wel een goede docent zijn als ik bij de behandeling van de Reichskristallnacht niet zou wijzen op de racistische furie die in 1992 over Duitsland raast?

Het boek verdient een brede lezerskring. Het biedt enige argumentatie voor de redenering dat de kerndoelen basisvorming voor het vak geschiedenis niet sacrosanct zijn. Die zijn namelijk sterk geënt op het streven naar bestaansverheldering en maatschappelijke relevantie. Daarom zou ik graag de auteurs eens in een openbaar VGN-debat zien treden met de opstellers van de kerndoelen rond het thema:

"Bestaansverheldering of historische interesse als leidraad voor onze lessen?"

Mij lijkt zo'n debat een prima impuls voor het denkproces omtrent de plaats van geschiedenis in de toekomst.

Jan van Oudheusden

Continuïteit en verandering zijn gewaarborgd in onze geschiedenismethoden!

Sprekend verleden

Dé geschiedenismethode voor het havo en vwo die geschiedenis kleurrijk presenteert.

Sprekend verleden is een methode die door het naast elkaar zetten van verschillende standpunten en gerichte opdrachten uw leerlingen kritisch en methodisch leert denken en onderzoeken. Over de opzet van **Sprekend verleden** is goed nagedacht. Het resultaat is een consequent opgebouwde methode die helder, overzichtelijk en aantrekkelijk is voor u en uw leerlingen. Er ligt een geheel vernieuwde onderbouw-editie voor u klaar, compleet met werkboeken. In 1993 verschijnt het eerste deel van de vernieuwde bovenbouw-editie. Uiteraard aangepast aan het nieuwe examenprogramma.

Toen voor Straks

Toen voor Straks is een geheel nieuwe driedelige methode voor de basisvorming, die geschiedenis plaatst in de tijd en de leefwereld van de leerling. De methode brengt geschiedenis dichterbij door gebruik te maken van eigentijdse thema's. Aan de hand van boeken, kranten, films en historische objecten - zowel binnen als buiten musea - zien uw leerlingen dat het verleden overal rondom hen aanwezig is. Alle kerndoelen die gelden voor de basisvorming zijn verwerkt. De delen 1 en 2 (leer- en werkboeken) zijn verschenen. Deel 3 verschijnt in 1993. **Toen voor Straks** sluit prima aan bij Sprekend verleden. Een pluspunt voor de brede scholengemeenschappen!

Nederlanders en hun staat

Vanaf nu is staatsinrichting niet meer saai! In **Nederlanders en hun staat** wordt de staatsinrichting zodanig gepresenteerd dat uw leerlingen worden gestimuleerd tot meedenken over en het kritisch volgen van het reilen en zeilen van de Nederlandse democratie. **Nederlanders en hun staat** bevat naast leertekst diverse rubrieken - krantenvisies, meningsverschillen en vaardig worden - met veel oefenmateriaal. **Nederlanders en hun staat** voldoet geheel aan de doelstellingen van de basisvorming en onderscheidt zich door ruime aandacht voor vaardigheden van alle andere uitgaven op dit gebied.

Bij alle uitgaven zijn gratis **kerndoelenkaarten** verkrijgbaar. Heeft u vragen of wilt u meer informatie? Neem dan contact op met onze afdeling Voorlichting & Verkoop, telefoon 070 - 3952324.

Ook verkrijgbaar bij de erkende boekhandel.

Nijgh & Van Ditmar Educatief

Postbus 3075 2280 GB Rijswijk telefoon 070 - 3952324

KLEIO KRANT

VGN Bestuur

In dit nummer van KLEIO vindt u de jaarverslagen, ook van het bestuur en de plannen voor 1993, zodat dit maandelijks bestuursbericht kort kan zijn. We hopen op een goede opkomst op 13 maart!

Wetenschap

Half december verscheen een stuk door prof. Blom, de voorzitter van de Intercommissie NHG/VGN, over het onderwijs in de Tweede Fase en de positie van geschiedenis in de NRC. Onze contacten met de wetenschap blijven - gezien de komende ontwikkelingen - van groot belang en daarom is het verheugend dat de organisatie van 'historicidagen' nu rond is. In november 1994 zal de eerste van deze tweedaagse conferenties gehouden worden in de Universiteit van Amsterdam, Utrecht en Nijmegen zijn in 1996 en 1998 aan de beurt.

SPOED!

**Conferentie in Lüneburg
22-2 tot en met 26-2**

Over het CE-thema 'Duitsland 1871-1990' wordt in de krokusvakantie een conferentie gehouden in Lüneburg georganiseerd door het Ost-Kolleg en de VGN. Duitse sprekers zullen de lezingen verzorgen.

Voor het programma en informatie over de kosten/opgave kunt u contact opnemen met bestuurslid Frits Kat. Er wordt gewerkt aan het verwerven van subsidie (vorig jaar was de conferentie uitgesproken goedkoop!). Deelname is beperkt tot 25 personen.

Onderwijs

Het is van groot belang dat de VGN goed op de hoogte blijft van het door de SLO te ontwikkelen materiaal en inspraak heeft bij de evaluatie. Het bestuur had daarover een gesprek met twee medewerkers van de SLO.

Varia

Er wordt gewerkt aan een 'prijslijst' van accommodatie voor vergaderingen en conferenties. Hopelijk kunnen de diverse commissies hier hun voordeel mee doen.

De wervingsposter zal inmiddels wel opgehangen zijn in de scholen. Extra exemplaren zijn verkrijgbaar bij bestuurslid Jan Schopman.

Tenslotte: wij hebben als VGN toch zo langzamerhand een zekere bekendheid opgebouwd bij diverse instellingen. In december werd ons om informatie gevraagd door de VPRO, die een programma wilde maken over vrouwengeschiedenis in hun radioserie OVT. Het mondde uit in een interessant studiegesprek met o.a. Maria Grever.

Tineke Perdeck-Schimmel

Studium Generale RU Utrecht

De Oude Culturen

In een aantal lezingen door deskundigen wordt een algemene inleiding gegeven op allerlei oude culturen. Voor pasen zijn dat achtereenvolgens de cultuur van de Hethieten, Egyptenaren, Grieken en de Indische cultuur, na pasen komen de Meden en Perzen, China, Midden- en Zuid-Amerika, de Scythen en de Romeinen aan de beurt. Tijd: maandagavond om 20.00 uur precies; voor pasen op 8, 15, 22 en 29 maart en na pasen op 19 en 26 april en 3, 10 en 17 mei. Plaats: Academiegebouw, Domplein 29, Utrecht (Senaatszaal).

De lezingen zijn gratis en vrij toegankelijk.

KOPIJ VOOR DE KLEIOKRANT

De Kleiokrانت is een rubriek voor mededelingen en nieuwtjes. Berichten van het VGN-bestuur en van de commissies, aankondigingen van conferenties en tentoonstellingen speciaal voor docenten, nieuw lesmateriaal en ingezonden brieven vinden daar hun plaats.

In verband met de beschikbare plaatsruimte en het aanbod kan het een en ander enigszins ingekort worden.

Stuur de berichten naar de eindredacteur, Tineke Bogaerts, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.

De uiterste inleverdata zijn voor:

nummer 3, april, 15 maart;

nummer 4, mei, 12 april;

nummer 5, juni, 10 mei;

nummer 6, juli/aug., 14 juni;

nummer 7, september, 30 augustus.

Van deze data kan in noodgevallen wel eens afgeweken worden. Dus: heeft u een bericht dat echt nog mee moet, of ziet u aankomen dat u eigenlijk te laat bent, neem contact op met de eindredacteur! Tel. 03408-83576.

Tijdens deze studiedagen zult u kennis maken met materiaal dat de Anne Frank Stichting speciaal voor het onderwijs heeft gemaakt, oud en nieuw. Tevens zullen concrete ideeën en activiteiten uit het handboek *De Tweede Wereldoorlog toen en nu* behandeld worden. Bij dit handboek is een supplement gemaakt over grondrechten en de kerndoelen van de basisvorming. Ook krijgen de deelnemers een rondleiding door het museum waarvoor zij gekozen hebben.

De studiedag bestaat uit een plenair gedeelte met maximum 30 personen en workshops, waarbij in kleine groepen dieper op het lesgeven wordt ingegaan. De kosten bedragen f30,-

De Tweede Wereldoorlog: herinneren voor de toekomst - studiedagen voor docenten geschiedenis en maatschappijleer

De studiedagen worden gehouden op:	Musea:	Plaats:
maandag 8 maart 1993	Anne Frank Huis	Amsterdam
donderdag 11 maart 1993	Verzetsmuseum Friesland	Leeuwarden
dinsdag 16 maart 1993	Zuidhollands Verzetsmuseum	Gouda
vrijdag 19 maart 1993	Herinneringscentrum Kamp Westerbork	Hooghalen
dinsdag 23 maart 1993	Museon	Den Haag
vrijdag 26 maart 1993	Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum	Overloon
maandag 29 maart 1993	Verzetsmuseum Amsterdam	Amsterdam
vrijdag 2 april 1993	Herdenkingsplaats De Hollandse Schouwburg en Joods Historisch Museum	Amsterdam

DIDACTIEKCONFERENTIE VGN

Conferentieoord Woudschoten, Zeist
26-27 maart 1993

STRUCTUURBEGRIPPEN & VAARDIGHEDEN

toegepast op Duitsland 1871-1990

PROGRAMMA

Aanvang:
vrijdag 10.30 uur

Vrijdagmorgen:

Prof.dr. W.J. van der Dussen
'Geschiedwetenschap en structuur-
begrippen'

H. Bartman 'Het oude Egypte en
de structuurbegrippen: alledaagse
praktijk of revolutionaire verande-
ringen?'

Vrijdagmiddag:

Workshops waaruit gekozen kan
worden

* E. Roest 'Duitsland 1918-1945'

* B. Kroeze 'Staatsinrichting van
Duitsland'

* J. de Vries en K. de Waal
'Duitsland 1870-1933'

* H. van Duysen, R. Hendriks en P.
Wester 'Duitsland 1945 tot heden'
Tijdens de workshops wordt geoe-
fend met de structuurbegrippen aan
de hand van bronnen, zowel op
Lbo/Mavo als op Havo/Vwo
niveau.

Vrijdagavond:

Filmfragmenten over Duitsland

Zaterdagmorgen:

Vervolg workshops

Zaterdagmiddag:

Afsluitende lezing door

prof.dr. J.C. Hess

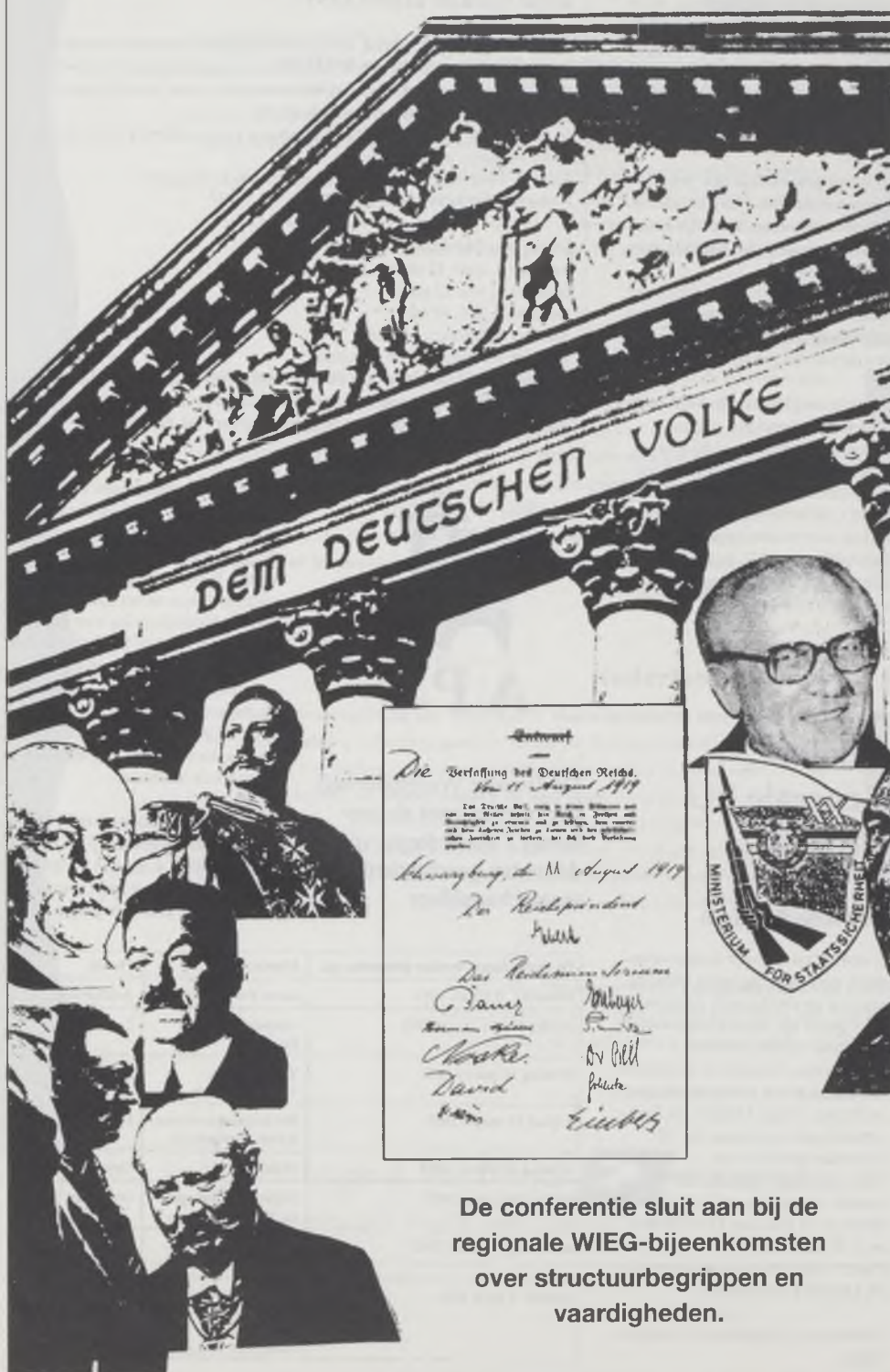
15.00 uur Einde van de conferentie
en uitreiking van de certificaten.

Aanmelding door:

het sturen van een briefkaart naar
de VGN, Antwoordnummer 43213,
2504 WB Den Haag, met vermeld-
ing van naam, adres en woon-
plaats, en uw voorkeur voor het
niveau van de workshop:
Havo/Vwo of Mavo/Lbo
EN

het overmaken van f190,- op giro
128701 t.n.v. Penningmeester VGN
te Den Haag, o.v.v.
Didactiekconferentie.

De inschrijving sluit op 15 maart!
(Informeer op uw school naar een
vergoedingsregeling!)

**De conferentie sluit aan bij de
regionale WIEG-bijeenkomsten
over structuurbegrippen en
vaardigheden.**

Frans Halsmuseum - Haarlem

Museumzaterdag voor docenten

Op zaterdag 20 februari zal er in het Frans Halsmuseum weer een bijeenkomst plaatsvinden voor docenten geschiedenis. Deze museumzaterdag bieden informatie over thema's die behandeld kunnen worden in de klas en vervolgens bekeken kunnen worden in het museum. Het thema van 20 februari is: 'opdrachtgevers'.

Programma:

11.15 uur koffie en ontvangst door Antoinette Visser, hoofd Afdeling Publiekszaken

11.30 uur lezing met dia's door drs. K. Levy, medewerkster van het museum en gespecialiseerd in de historie van de materiële aspecten van de schilderkunst. 'Opdrachten voor portretten en groepsportretten in de 16e en 17e eeuw'

Lunch

13.30 uur rondleiding door drs. M.F. Roscher, docente geschiedenis en kunstgeschiedenis aan het Koninklijk

De Benedictijner abdij van Egmond was de opdrachtgever van dit deel van een altaarstuk, waarop vier Benedictijner heiligen - Bonifacius, Gregorius, Jeroen van Noordwijk en Adelbert - zijn afgebeeld. De schilder, Joesten van Hillegom, was in vaste dienst van de abdij. In ruil voor zijn werk kreeg hij een jaarloon en kost en inwoning.

Conservatorium; zij heeft onderzoek gedaan naar 'opdrachten' in de collectie van het Frans Halsmuseum

14.30 nabespreking en praktische informatie over het museum en de stad Haarlem in relatie tot het onderwijs

15.00 uur thee en afsluiting van het gezamenlijk programma. U kunt hierna vrij rondkijken in het museum of een historische stadswandeling maken door Haarlem.

Kosten

alleen voor de lunch - koffie, thee, toegang tot het museum, informatie-materiaal en syllabus zijn gratis.

Aanmelding:

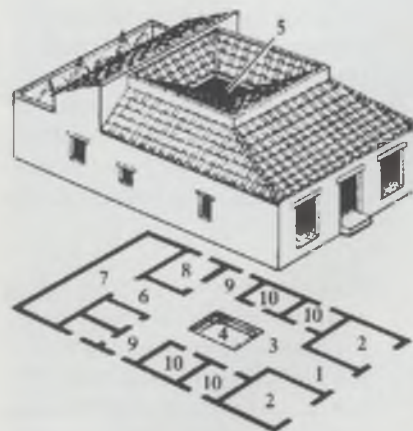
schriftelijk bij Frans Halsmuseum, Afdeling Publiekszaken, Postbus 3365, 2001 DJ Haarlem. Vermeld hierbij uw naam, adres en school. Wanneer er sprake is van een teveel aan aanmeldingen krijgen de 'gedupeerden' bericht.

(voor koffie, thee, lunch, informatie en videoband).

Inschrijving: APS, secretariaat WO I-Heden Agnes Mars, Postbus 7888, 1008 AB Amsterdam. Tel. 020-5481774.

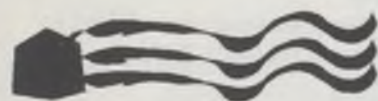
Inhoudelijk zullen de verschillende activiteiten te maken hebben met het speciale thema: 'Het tijdperk van de ontdekkingen - de 15e en 16e eeuw'

Wanneer u meer informatie wilt over de conferentie of geïnteresseerd bent in de eindresultaten kunt u contact opnemen met Guus Peek, honorair lid van CHC 93, Nijenheim 21-09, 3704 AJ Zeist. Tel. 03404-62886.

- 1 - ingang (fauces)
- 2 - winkelruimte (cauponae)
- 3 - atrium
- 4 - impluvium
- 5 - compluvium
- 6 - tablinum
- 7 - moestuin (hortus)
- 8 - triclinium
- 9 - alae
- 10 - slaapkamers (cubicula)

afb. 51. Voorbeeld van een domus Italica.

COMPUTERS IN THE HISTORY CLASSROOM 1993

Conferentie 'Computers in the History Classroom'

In Lissabon wordt van 14 tot/met 16 april een conferentie gehouden over het gebruik van de computer in de geschiedenisles. Door lezingen, demonstraties en workshops komt u op de hoogte van het laatste nieuws op dit gebied.

Pompeii

'Verstild verleden aan de voet van de Vesuvius'

Als aanvulling bij de tentoonstelling in Amsterdam (en als tastbaar overblijfsel voor de schoolbibliotheek) verscheen onder redactie van Sander van Ooijen het boekje *Pompeii, verstild verleden aan de voet van de Vesuvius*.

In over het algemeen uiterst korte hoofdstukjes wordt uitgebreide informatie gegeven over allerlei aspecten van het dagelijks leven in Pompeii en over het Pompeiaanse woonhuis. Het is een heel zakelijk boekje, vol fei-

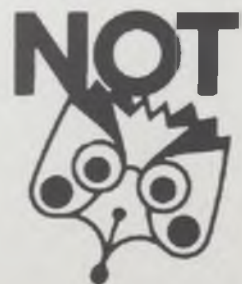
tjes, goed toegankelijk. Leuk bij de voorbereiding van een les over het dagelijks leven in een andere tijd - je hebt heel vlug heel veel - en handig voor leerlingen die snel iets willen weten.

Verkrijgbaar bij: Edu'actief, Postbus 1056, 7940 KB Meppel en te bestellen bij de boekhandel.

Geïllustreerd, 127 blz., prijs f32.50.

2-6 MAART 1993

NATIONALE
ONDERWIJS
TENTOONSTELLING

'Het Hollandse wonder'

Handel en politiek in de zeventiende eeuw

In februari 1992 organiseerde het Leids Historisch Dispuut Robert Fruin een congres onder de titel 'State and Trade'. Centraal stond het boek van Jonathan Israel *Dutch primacy in world trade, 1585-1740*.

In hun lezing ging een aantal deskundigen in op verschillende aspecten van het werk. De voordrachten van prof.dr. P.W. Klein, dr. F.S. Gaastra, dr. J.Th. Lindblad en prof.dr. L. Noordegraaf zijn als artikel opgenomen in het themanummer van

Leidschrift (jg.9 nr.1, sept.1992). Prof. dr. J. de Vries en de auteur prof.dr. J.I. Israel maken hun standpunten in een interview duidelijk. Verder bevat het nummer een literatuurwijzer met betrekking tot de economische geschiedenis van de Republiek gedurende de Gouden Eeuw en bespreekt prof.dr. H. van der Wee het laatste boek van J.L. van Zanden *Arbeid tijdens het handelskapitalisme. Opkomst en neergang van de Hollandse economie, 1350-1850*.

U kunt dit nummer van *Leidschrift* bestellen door f9,50 over te maken op postrekening 5186372 van de Stichting Leidschrift, Leiden. *Leidschrift* verschijnt driemaal per jaar, een abonnement kost f25,-. De nummers 2 en 3 van de negende jaargang gaan over de stedenbouw in Nederland van de middeleeuwen tot de twintigste eeuw en collaboratie in de Tweede Wereldoorlog.

Drents Museum - Assen

Werken over de grens 350 jaar geld verdienen in het buitenland

Van 24 januari tot 20 april is in het Drents Museum in Assen een tentoonstelling te zien over trekarbeiders uit het Duitse achterland. Vanaf de 17e eeuw zijn velen naar ons land gekomen om hier te werken, soms als tijdelijk arbeidskracht, soms voorgoed; huursoldaten, hanneke-maaiers, die hielpen bij het hooien, mensen die werkten bij de aanleg van kanalen en dijken, in steenbakkerijen en blekerijen en turfstekers. De tentoonstelling richt zich op de Duitse trekarbeiders, die met duizenden de grens over kwamen, vooraal uit de weinig vruchtbare streken waar verder ook geen ander werk was (in het Munsterland bijvoorbeeld hield 10% van de bevolking zich met Wanderarbeit in leven). Vele 'gastarbeiders' hebben zich hier blijvend gevestigd (er zijn nog heel wat Duits-klinkende achternamen), en ook in het verleden ging dat gepaard met de problemen die ons nu bekend voorkomen. Het rijke scala aan historische scheldwoorden spreekt voor zich.

Aspecten van het leven van deze trekarbeiders komen aan de orde. Hoe reisden ze, wat verdienden ze, wat gebeurde er in geval van ziekte? Bij de tentoonstelling verschijnt het boek *Werken over de grens. 350 Jaar geld verdienen in het buitenland*, prijs f29,50.

Na Assen verhuist de tentoonstelling naar het Niedersächsisches Freilichtmuseum Cloppenburg en van eind september tot januari 1994 is hij te zien in het Westfries Museum in Hoorn (en vervolgens in Lingen).

Verzetsmuseum - Amsterdam

19 februari tot/met 12 april: Gezagsgetrouw?

Het illegale blad *Trouw* en de Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers/de Landelijke Knokploegen.

Op 18 februari 1943 verscheen het eerste nummer van *Trouw*, een krant die zou uitgroeien tot één van de grootste illegale bladen in het bezette Nederland en de spreekbuis was van het verzet in protestants-christelijke kring.

Op de tentoonstelling zijn voorwerpen te zien die met *Trouw* te maken hebben, interviewfragmenten op video en geluidsband geven een beeld van het ontstaan, het vervaardigen en het verspreiden van de krant. Aan de hand van tekstfragmenten wordt duidelijk waarover de krant schreef en hoe.

Uit dezelfde kring kwam de LO voort en uit de LO de LKP. Zij hielden een nauwe band met *Trouw*. En ook deze instellingen worden in de expositie belicht. Alle bezoekers ontvangen een gratis herdruk van het bevrijdingsnummer van *Trouw*.

Aansluitend aan de tentoonstelling draait het educatieve project 'Het Grote Gebod', waarin tijdens een speciale rondleiding aan jongeren verteld zal worden welke invloed voor veel Nederlanders van het geloof is uitgegaan om in verzet te komen.

Voor meer informatie hierover kunt u contact opnemen met de Educatieve Dienst van het Verzetsmuseum, tel. 020-6420684.

OMO-reis naar Istanbul en Bursa

In de Paasvakantie, 9 t/m 18 april a.s. organiseert de IVS-GS/SI een tien-daagse studiereis naar Istanbul en Bursa o.l.v. het docentenechtpaar Sörman. VGN-leden zijn welkom!

In Istanbul maakt u een sight-seeing tour en bezoekt u o.a. het Topkapi Paleis, het Beylerbeyi Paleis, de Aya Sophia, de Blauwe Moskee, de Hippodroom, de Kapali Carsi (de overdekte bazaar met zo'n 4000 winkeltjes) en diverse musea. Wij maken een boottocht over de Bosporus naar de Zwarte Zee en bekijken een voorstelling van de Mehter Alayai (het Korps Janitsaren).

In Bursa bezoeken we de graftomben van Osman, het Muradiye Complex en het Yesil Complex. Ook hier maken wij een sight-seeing tour.

De minimale en tegelijkertijd maximale groepsgrootte bedraagt 20 personen. De prijs is f1550,-.

Voor nadere informatie en aanmelding:

N. Stam, Kortenaerstraat 5, 5102 BV Dongen. Tel. 01623-20856.

Katern geschiedenis en staatsinrichting

i n h o u d

- NME: een zaak voor de scholen **2**
- Stelt zich voor: Ria Sluiter **3**
- Kerdoelen NME voor het voortgezet onderwijs **4**
- Energie, een kwestie van tijd... **6**
- Chronologie van het milieuvraagstuk in Nederland 1970-1992 **7**
- Een voorschot op basisvorming **10**
- Milieu in het eindexamen? **12**
- Milieuzorg en schoolgeschiedenis **14**
- Nuttige adressen **16**

Als een eerste stap met betrekking tot het meerjarenplan NME in de richting van de onderwijspraktijk verscheen in juni 1992 een speciaal NME-katern, gewijd aan NME in de basisvorming, dat werd opgenomen in het Magazine Basisvorming. Het voor u liggende katern, dat verschijnt in het kader van het Activiteitenplan NME 1992, kan worden beschouwd als een vakinhoudelijk vervolg op dat eerste katern. Bij de keuze van de bijdragen heeft de redactiecommissie getracht een begaanbare weg aan te geven tussen NME en de vakken geschiedenis en staatsinrichting. De redactiecommissie is de auteurs erkentelijk voor hun bereidheid om, in de korte tijd die daarvoor beschikbaar was, hun bijdragen te leveren. Ook de uitgeefster van dit blad, de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN), danken wij voor haar bereidheid dit katern op te nemen en te verspreiden.

Colofon

Basisinformatie NME/VO wil scholen en leerkrachten in het algemeen voortgezet onderwijs (eerste en tweede fase, inclusief het voorbereidend beroepsonderwijs), in het kader van het Meerjarenplan Natuur- en Milieu-educatie 1992-1995 informeren over mogelijkheden en activiteiten op het terrein van NME.

Bij dit Meerjarenplan zijn de volgende departementen betrokken: Economische Zaken, Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Onderwijs en Wetenschappen (coördinerend departement), Ontwikkelingssamenwerking, Verkeer en Waterstaat, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

De uitgave van dit katern geschiedt in het kader van het Activiteitenplan 1992 van het sectormanagement Voortgezet Onderwijs.

Redactiecommissie

De redactiecommissie Basisinformatie NME/VO bestaat uit: Ria Sluiter (sectormanager), Bert van Beek, Kees Bogaerts en Vincent Ophoff.

Redactie-adres

Projectbureau NME/Voortgezet
Onderwijs
Postbus 14007
3508 SB Utrecht

Lay-out

Corps 3 op twee, Nico Mondt
Den Haag

Druk

Roeland Druk BV,
Den Haag

Het NME-logo

Activiteiten die ondernomen gaan worden in het kader van het Meerjarenplan NME, zult u kunnen herkennen aan dit logo. Gekozen werd voor een aanpassing van het bekende logo 'handjes met wereldbol', omdat uit onderzoek blijkt dat de Nederlander dit logo goed kent en het associeert met activiteiten voor 'een beter milieu'.

De aard en omvang van natuur- en milieuproblemen zijn zodanig dat grote veranderingen nodig zijn in de manier waarop we, zowel individueel als collectief, met natuur en milieu omgaan. Voor zulke ingrijpende veranderingen is een breed draagvlak nodig. Natuur- en milieu-educatie is één van de instrumenten om dat draagvlak te creëren. Dat schreef de Staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, drs. J. Wallage, eind 1990 in zijn Kaderbrief Natuur- en Milieu-educatie aan de Tweede Kamer.

een zaak voor de scholen

In die brief kondigde hij de start van het project Natuur- en Milieu-educatie in het onderwijs aan. In dit project werken zes ministeries samen om hun activiteiten op dit terrein onderling af te stemmen en gezamenlijk activiteiten te ontwikkelen.

MEERJARENPLAN NME

Daartoe is een plan opgesteld, het Meerjarenplan Natuur- en Milieu-educatie 1992-1995. De uitvoering van dit plan moet ertoe leiden dat NME (natuur- en milieu-educatie) in 1995 een vaste, herkenbare plaats heeft in het onderwijs. De samenwerkende ministeries hebben hiervoor in totaal 78 miljoen gulden beschikbaar gesteld. Het ligt in de bedoeling dat NME structureel wordt opgenomen in het onderwijs en in de schoolorganisatie. Het is belangrijk dat NME niet alleen in de lessen aan bod komt, maar ook in de dagelijkse schoolpraktijk. Het meerjarenplan besteedt daarom niet alleen aandacht aan vakgebonden NME, maar ook aan activiteiten die een school kan ondernemen om minder belastend voor het milieu te gaan werken (interne milieuzorg). Aandacht en zorg voor natuur en milieu op school en in de lessen moet dus de normaalste zaak van de wereld worden.

INVULLING NME

Het blikveld zal daarbij niet alleen beperkt blijven tot alleen de Nederlandse natuur- en milieu-aspecten. Ook de andere landen in Europa en het zuidelijk deel van de wereld en daarbij vooral de relaties tussen natuur en milieu en ontwikkeling zullen aan bod komen. Ook andere terreinen worden bij de activiteiten betrokken, zoals de relaties die natuur en milieu hebben met vervoer en verkeer en energie. Het is uiteraard aan de scholen zelf om te bepalen hoe ze vorm geven aan NME in hun onderwijs, en in en om het gebouw. Om scholen daarbij te helpen worden voorstellen gedaan voor ondersteuning van activiteiten. Om ervoor te kunnen zorgen dat die ondersteuning ook werkelijk is wat de scholen nodig hebben wordt er onderzoek gedaan naar de vragen en wensen van directies en leraren en naar de mate waarin de bestaande en nog te ontwikkelen producten en diensten op die behoefte aansluiten.

VOORTGEZET ONDERWIJS

Voor het voortgezet onderwijs is drs. H.K. Sluiter (zie kader) tot sectormanager benoemd. Het door de betrokken departementen goedgekeurde activiteitenplan 1992 bevat een aantal concrete voorbereidende activiteiten, die nog dit schooljaar binnen de scholen en de ondersteunende milieu- en onderwijsinstellingen zullen worden uitgevoerd. Alle activiteiten zijn gericht op een structurele inbedding van natuur- en milieu-educatie binnen bestaande vakken en binnen de schoolorganisatie. Bij alle activiteiten wordt uitgegaan van de behoeften van scholen; met andere woorden 'de scholen staan centraal'.

DOELSTELLINGEN EN ACTIVITEITEN

Het activiteitenplan 1992 zal gevolgd worden door een sectorplan voor de jaren 1993-1995. Dit sectorplan, dat begin 1993 door staatssecretaris Wallage aan de Tweede kamer zal worden aangeboden, bevat o.a. aangescherpte doelstellingen op het terrein van de invoering van NME binnen de scholen. Om optimaal bij te dragen aan de realisering van de doelstellingen, worden in het sectorplan 1993-1995 zowel het formele onderwijs en de beroepsvorming, als de buitenschoolse educatie benut. De ontwikkelingen die reeds plaatsvinden worden daarin gestuurd en bevorderd. Dit betekent in de praktijk

afstemming, taakverdeling en samenwerking van de organisaties en instellingen die op het gebied van natuur- en milieu-educatie, ontwikkelingseducatie, ontwikkelingseducatie en verkeers- en vervoers-educatie werkzaam zijn.

De hoofddoelstellingen voor invoering van natuur- en milieu-educatie in het voortgezet onderwijs kunnen als volgt worden omschreven:

1. In het voortgezet onderwijs worden niet alleen kennis en inzicht, maar ook vaardigheden en houdingen aangeboden waarmee leerlingen kunnen bijdragen aan een duurzame ontwikkeling. Bij het verlaten van het voortgezet onderwijs is elke leerling in staat de belangen van natuur en milieu mee te wegen bij het nemen van beslissingen.
2. Bij de structurele inbedding van NME in het voortgezet onderwijs wordt achtereenvolgens aandacht besteed aan:
 - a. Interne milieuzorg binnen de schoolorganisatie
 - b. Samenhangende invoering van NME-aspecten binnen en tussen de vakken van de basisvorming: aardrijkskunde, biologie, economie, geschiedenis, natuur- en scheikunde, techniek en verzorging
 - c. Invulling van NME in de tweede fase van het voortgezet onderwijs.
3. Over een aantal jaren zijn de instellingen en organisaties die de ontwikkelingen met betrekking tot NME in het voortgezet onderwijs gestalte geven en uitvoeren, in staat het bovenstaande te realiseren zonder extra financiële middelen van de bij NME betrokken departementen

In totaal stellen de betrokken departementen voor 1993 en 1994 jaarlijks tenminste 5 miljoen gulden beschikbaar voor de invoering van NME in het voortgezet onderwijs.

Een deel van deze financiële middelen zal aan faciliteiten voor scholen worden besteed. Met o.a. schoolleiders, vakverenigingen van docenten en milieu-organisaties is overleg gevoerd over de inhoud en uitwerking van het sectorplan 1993-1995.

De Redactiecommissie

Foto: Abstede Germann

Stelt zich voor:

Ria Sluiter

Tot sectormanager NME voor het voortgezet onderwijs is drs. H.K. Sluiter (1959) benoemd. Zij studeerde biologie aan de Rijksuniversiteit Groningen, met als specialisaties Milieukunde en Didaktiek van de Biologie, waarna zij als docent aan de lerarenopleiding van de Hogeschool Midden Nederland verbonden was. Daarnaast was zij betrokken bij een groot aantal projecten op het gebied van milieu en milieu-onderwijs.

Ria Sluiter is te bereiken op het projectbureau Voortgezet Onderwijs, Postbus 14007, 3508 SB Utrecht, telefoon 030-54 73 48, fax 030-51 81 86.

NME in de kerndoelen basisvorming

Bij het inpassen van NME in het voortgezet onderwijs zoeken leraren en schoolleiders, samen met centra voor natuur- en milieu-educatie en de onderwijsverzorgingscentra, hoe NME op een zinvolle manier onderdeel kan worden van de lessen en schoolactiviteiten.

Bert van Beek

Katholiek Pedagogisch Centrum, KPC

Uit enquêtes blijkt dat 80% van de Nederlandse schoolleiders zegt, dat hun school bij wil dragen aan een betere omgang met onze schaarse natuur en met het milieu. De samenwerkende onderwijsverzorgings- en milieu-organisaties richten zich dan ook op de behoefte van de scholen aan ondersteuning op dit gebied en op concrete vragen van leraren en schoolleiding. Eén ding is zeker, scholen voor voortgezet onderwijs die nu beginnen met de basisvorming, zullen merken dat daarin ook goede kansen liggen voor natuur- en milieu-educatie. In deze bijdrage geven wij een overzicht van de kerndoelen basisvorming, waaruit deze mogelijkheden tot aansluiting tussen basisvorming en NME duidelijk blijken.

WAT IS HET DOEL VAN NME?

Kort samengevat gaat het bij natuur- en milieu-educatie om de vraag, hoe wij bij kunnen dragen aan een duurzame ontwikkeling van onze leefomgeving. Hiermee wordt bedoeld: op welke wijze moeten wij met milieu en natuur omgaan, opdat ook in de toekomst de kwaliteit van natuur en milieu zodanig is dat een gezonde samenleving op de hele wereld mogelijk blijft.

MOGELIJKHEDEN VAN DE BASISVORMING VOOR NME

De Commissie Herziening Eindtermen kwam in juni 1990 met een advies over de kerndoelen in de basisvorming. Daarbij stelde zij voor drie thema's structureel en in samenhang met delen van vakken aan te bieden. Deze thema's waren: oriëntatie op studie- en beroepskeuze, de Europese dimensie en milieu-educatie. Studie- en beroepskeuze is

een van de centrale doelstellingen van basisvorming en zal daarom zeker deel moeten uitmaken van het schoolprogramma. Hoewel de beide andere thema's van groot belang zijn, zullen ze echter niet verplicht worden opgelegd aan de scholen. Het is aan de scholen zelf om een manier te vinden om dergelijke actuele, belangrijke thema's een plaats te geven in het onderwijsprogramma.

Veel scholen zullen dit vertalen in vakoverstijgende projecten, milieu-acties in samenwerking met buitenschoolse organisaties en in schoolinterne milieuzorg (afvalplan, energiebesparing, omgaan met schadelijke stoffen). Daarnaast bieden de kerndoelen, die voor de verschillende vakken in de basisvorming zijn geformuleerd, veel aanknopingspunten voor natuur- en milieu-educatie.

In de volgende zeven vakken wordt in de basisvorming bijzondere aandacht besteed aan (aspecten van) natuur- en milieu-educatie: aardrijkskunde, biologie, economie, geschiedenis, natuur- en scheikunde, techniek en verzorging. Een school kan door kerndoelen uit verschillende vakken te combineren, een thema als NME in samenhang behandelen.

KERNDOELEN BASISVORMING EN NME

In de kerndoelen basisvorming, die voor de hiervoor genoemde vakken zijn vastgesteld, wordt een groot aantal elementen genoemd, die zich voor aansluiting bij de doelstellingen van natuur- en milieu-educatie lenen. Hieronder geven wij een overzicht, ontleend aan het 'nader advies' van de Commissie Herziening Eindtermen van oktober 1991, van deze aansluitmogelijkheden aan NME. De volledige lijst met kerndoelen is onlangs gepubliceerd in deel twee van de Inforeeks Basisvorming, een uitgave van het Procesmanagementteam Basisvorming.

AARDRIJKSKUNDE

- Nederland: de milieu- en verkeersproblematiek in stedelijke en landelijke gebieden (kerndoel 9).

- Europa: voorbeelden geven en herkennen van milieuproblemen op Europees niveau (kerndoel 13).
- De wereld: de leerlingen kunnen met voorbeelden de voortdurende aantasting van het milieu op mondiaal niveau aangeven en daarbij in elk geval ingaan op ontbossing, de aantasting van de ozonlaag, woestijnvorming en het broeikas-effect. Zij kunnen daarbij een relatie leggen met menselijke behoeften, menselijk handelen en de explosieve groei van de wereldbevolking (kerndoel 15).
- De leerlingen kunnen aangeven: (a) dat zij zelf te maken hebben met mondiale milieuproblemen en ontwikkelingsvraagstukken, en (b) welke concrete mogelijkheden tot hun beschikking staan om aan duurzame ontwikkeling en aan ontwikkelingssamenwerking bij te dragen (kerndoel 17).

BIOLOGIE

- Eenheid en verscheidenheid: overeenkomsten en verschillen tussen de mens en andere soorten organismen herkennen en beschrijven (kerndoel 13).
- Planten en dieren, aanpassing: de leerlingen kunnen met voorbeelden uit de eigen omgeving illustreren hoe planten en dieren zijn aangepast aan de biotoop en welke rol ze daarin vervullen (kerndoel 18).
- Mensen in hun omgeving: principes, werkwijzen en effecten die verschillende landbouwmethodes hebben en welke maatregelen daarbij kunnen worden getroffen (ook door de leerlingen zelf) om een duurzame ontwikkeling van de relatie tussen mens en milieu te waarborgen (kerndoel 26).

- De leerlingen kunnen de belangrijkste oorzaken en effecten noemen van de aantasting van natuur en milieu door bepaalde vormen van afval, door verkeer en door energiegebruik, en daarbij voorbeelden aangeven van maatregelen, waardoor die van de leerling zelf, die bijdragen aan een duurzame ontwikkeling van de relatie tussen mens en milieu (kerndoel 27).

ECONOMIE

- De leerling als consument: de leerlingen kunnen in een gegeven situatie een (voorgenomen) koopbeslissing beoordelen onder meer gebruikmakend van de volgende aspecten: economisch-maatschappelijke gevolgen voor milieu, werkgelegenheid en Derde Wereld (kerndoel 5, gedeeltelijk).
- De leerling in relatie tot de produktie: vormen van produktie in verband brengen met de factoren arbeid in ruime zin, kapitaal en natuur (kerndoel 6, gedeeltelijk).
- In concrete situaties aangeven dat zich door schaarste van middelen en tijd keuzeproblemen voordoen in de afweging van maatschappelijke kosten en baten (kerndoel 7, gedeeltelijk).
- De leerlingen als burger: de leerlingen kunnen aan de hand van concrete voorbeelden de betekenis van het milieu voor de produktie en de consumptie aangeven. Zij kunnen daarbij ingaan op maatregelen van milieubeleid en op eigen activiteiten die bijdragen aan de bescherming van het milieu (kerndoel 17).

GESCHIEDENIS/STAATSRICHTING

- Economisch-sociale oriëntatie, subdomein samenleving: industriële revoluties in de 19e en 20e eeuw en de sociaal-economische gevolgen daarvan voor arbeidsomstandigheden en arbeidsverhoudingen en voor het milieu (kerndoel 2).

NATUUR- EN SCHEIKUNDE

- Stoffen en materialen in huis: aangeven waarom bij drinkwaterbereiding water gezuiverd moet worden, welke zuiveringsmethoden gebruikt worden en welke functies deze hebben; uitleggen waarom de concentratie waarin stoffen in drinkwater mogen voorkomen, per stof verschilt (kerndoel 2).
- Elektrische schakelingen in huis: een keus maken tussen gelijksoortige apparaten op grond van argumenten ten aanzien van energiegebruik en veiligheid (kerndoel 6).
- Verbranden en verwarmen: het belang uitleggen van energiebesparing en voorbeelden noemen van energiebesparende maatregelen in verband met de verwarming van huizen; aangeven welke milieu- en gezondheidseffecten verbranding van brandstoffen heeft en aangeven dat deze effecten ook elders en in de toekomst merkbaar zijn; voor- en nadelen aangeven van het gebruik van verschillende energiebronnen (kerndoelen 8 en 9).
- Geluid horen en maken: de leerlingen kunnen bronnen van geluidshinder aangeven op grond van metingen, de mogelijke gezondheidssituatie in verband brengen met de geluidsterkte en suggesties doen voor maatregelen (kerndoel 13).

TECHNIEK

- De leerlingen kunnen: (a) voorbeelden geven van de invloed van technische ontwikkelingen en technische productieprocessen op het milieu, en (b) met voorbeelden aantonen hoe met technische toepassingen vervuiling van het milieu en uitputting van grondstoffen kan worden voorkomen of verminderd (kerndoel 4).

VERZORGING

- Handelen als consument, consumptie en milieu: de leerlingen kunnen de effecten van huishoudelijke consumptie op het milieu benoemen en maatregelen aangeven die milieubeschadiging beperken (kerndoel 16).

Energie een kwestie van tijd

Een lespakket voor geschiedenis in de basisvorming

In de kerndoelen voor de basisvorming wordt van geschiedenisleraren gevraagd dat ze aandacht besteden aan milieu. Maar hoe moet je dat voorstellen? Kun je aan milieu een hele lessenserie wijden zonder dat dat extra tijd in beslag neemt? Tijd die je niet kunt missen wil je aan alle kerndoelen voldoen. En kun je zo'n lessenserie ook uitwerken op basis van uitgangspunten voor natuur- en milieu-educatie? Om op dit soort vragen een antwoord te zoeken werd in opdracht van het Instituut voor Leerplan Ontwikkeling het lespakket 'Energie, een kwestie van tijd...' gemaakt. Martin Bosch, een van de ontwikkelaars doet verslag over de ervaringen die hij en de andere ontwikkelaars daarbij opdeden.

In de kerndoelen voor de basisvorming wordt van geschiedenisleraren gevraagd dat ze aandacht besteden aan milieu. Maar hoe moet je dat voorstellen? Kun je aan milieu een hele lessenserie wijden zonder dat dat extra tijd in beslag neemt? Tijd die je niet kunt missen wil je aan alle kerndoelen voldoen. En kun je

Martin Bosch

zo'n lessenserie ook uitwerken op basis van uitgangspunten voor natuur- en milieu-educatie? Om op dit soort vragen een antwoord te zoeken werd in opdracht van het Instituut voor Leerplan Ontwikkeling het lespakket "Energie, een kwestie van tijd..." gemaakt. Martin Bosch, een van de ontwikkelaars doet verslag over de ervaringen die hij en de andere ontwikkelaars daarbij opdeden.

EVEN VOORSTELLEN...

Emiel van de Borst is geschiedenisleraar op de scholengemeenschap Sonsbeek in Arnhem. Samen met Enno Keurentjes van Het Baken in Almere werkt hij mee aan de ontwikkeling van het lespakket over energie. Ze hebben in verschillende klassen een eerste versie uitgeprobeerd. Ten huize van Emiel bespreken ze hun ervaringen met de ontwikkelaars, Marion Kersten en Martin Bosch.

Aan het materiaal valt volgens de twee docenten nog het nodige te sleutelen. Bij een aantal opdrachten hebben de leerlingen meer steun nodig en moeten de vragen in kleinere stapjes worden onderverdeeld. Hier en daar wordt te

diep ingegaan op technische aspecten. Sommige gedeelten bevatten overbodige informatie waar niet veel mee gedaan wordt. Het onderwerp energie spreekt de leerlingen wel aan. Het gaat niet alleen over geschiedenis maar ook over nu. Af en toe wordt naar hun eigen mening gevraagd en dat vinden ze vooral erg leuk. Het is ook duidelijk geworden welke belangrijke rol energie speelt in onze samenleving. En hoe ons energieverbruik vanaf de industriële revolutie is toegenomen. De auteurs kunnen weer aan de slag. De suggesties van de twee leraren worden verwerkt in een verbeterde versie.

ENERGIE ALS THEMA?

Voordat het testmateriaal de klas inging was er door het groepje al veel tijd gestoken in het bedenken van een opzet. Wat is nu een geschikt milieuthema voor geschiedenis? Dat was een van de eerste vragen. De keus viel op energie en daarvoor waren drie redenen. Een belangrijk voordeel is dat leerlingen er dagelijks mee te maken hebben en dat ze er zelf ook praktisch iets mee kunnen: energiebesparing. Vanuit het vak geschiedenis waren er interessante aanknopingspunten. Energiebronnen en technieken om energie om te zetten speelden een belangrijke rol bij de ontwikkeling van de industriële samenleving. Fossiele brandstoffen, stoommachines, verbrandingsmotoren en elektriciteitscentrales vormen als het ware het fundament waarop de samenleving is opgebouwd. Energie leent zich ook goed om verschillende

gevolgen van industrialisatie voor het milieu aan de orde te stellen. Het energieverbruik in onze samenleving heeft een aantal ongewenste effecten op het milieu: uitputting van de voorraad fossiele brandstoffen en verschijnselen als smog, verzuring en versterking van het broeikas effect. Voor een deel zijn dat problemen die nog maar vrij kort worden onderkend. Maar ook in de 19e eeuw werd de lucht in en rond de steden al vervuild door het verstoken van steenkool.

INSTAP

Het thema energie wilden wij vanuit het dagelijks leven van de leerlingen benaderen en daarnaast ook vanuit een historische invalshoek. Daarom wordt eerst het belang van energie voor de leerlingen duidelijk gemaakt door middel van plaatjes. Daarop is te zien dat er al veel energie is verbruikt voordat je een banaan opeet. Voor het vervoer per boot en vrachtwagen, voor de koeling op de boot en in de supermarkt en voor het vervoer per auto naar huis. Met behulp van vergelijkingen tussen vervoer in de tijd vóór de industrialisatie en nu wordt het belang van energie nog eens onderstreept.

Ons energieverbruik heeft niet alleen voordelen, maar ook nadelen. In het kort wordt ingegaan op hedendaagse problemen als verzuuring, smog, broeikas effect en uitputting van brandstoffen worden kort aangestipt. De belangrijkste vragen voor de rest van de lessen volgen daaruit: Hoe komt het eigenlijk

dat wij zoveel van die fossiele brandstoffen gebruiken en hoe kunnen de problemen opgelost worden die daar het gevolg van zijn?

VERANDERENDE ENERGIEVOORZIENING

De hoofdmoot van de lessen gaat over de historische oorzaken van ons energieverbruik. We kunnen daarbij energievoorziening en energieverbruik onderscheiden. De leerlingen onderzoeken eerst met behulp van afbeeldingen en eenvoudige bronnen de introductie van fossiele brandstoffen en de stoommachine. Vervolgens worden deze ontwikkelingen in verband gebracht met veranderingen op het gebied van arbeid en techniek: de overgang van huisarbeid naar fabrieksarbeid en de ontwikkeling van steeds meer technieken om de energie uit fossiele brandstoffen om te zetten. Die energie komt daardoor steeds gemakkelijker en op steeds meer plaatsen beschikbaar. Daarbij wordt ook de rol van ondernemers als stuwende krachten van deze veranderingen belicht. De gevolgen van de industrialisatie en de daarmee gepaard gaande verstedelijking voor het milieu, waaronder luchtvervuiling door fossiele brandstoffen, sluiten het deel over energievoorziening af.

TOENAME VAN HET ENERGIEVERBRUIK

Massaproductie en massaconsumptie spelen een grote rol in de toename van het energieverbruik. De leerlingen onderzoeken waarom in de auto-industrie overgeschakeld werd op massaproductie. De nieuwe produktiemethoden van Ford worden vergeleken met de oude van Daimler, waar auto's op bestelling werden gemaakt. Door massaproductie van auto's neemt het energieverbruik op drie momenten toe: bij de winning van de grotere hoeveelheden grondstoffen die nodig zijn, bij de fabricage aan de lopende band en bij het gebruik van de auto.

De toename van de materiële welvaart na de Tweede Wereldoorlog en de daarmee gepaard gaande veranderingen in het consumptiepatroon worden onderzocht door gezinsuitgaven van 1952 te vergelijken met die van 1987. Uit een grafiek blijkt vervolgens dat het energieverbruik juist in deze periode van groeiende welvaart de grootste stijging vertoont.

(vervolg op pagina 8)

Chronologie van het milieuvraagstuk in Nederland

Samenstelling: Louis van Oort,
Els van Ree, Nicole van Rooy
en Ton van Veldhuijzen (eindredactie)

De afgelopen 22 jaar was 'Milieu' voorpaginanieuws: een periode van milieuactivisme en milieu-indifferentisme.

Afgelopen cursusjaar gaf prof. dr. H. Righart aan de Utrechtse Universiteit een doctoraal werkcollege over 'De politiek en het milieuvraagstuk'. Vier studenten maakten toen een overzicht van Nederlands en Internationaal milieubeleid na 1970. Ton van Veldhuijzen is de samensteller van de bewerking voor dit NME-katern. Wie geïnteresseerd is in het origineel en de acht werkcollege-verslagen kan de bundel 'De politiek en het milieuvraagstuk' bestellen à f 20 (postgiro 3218685 t.n.v. 'Utrechtse Historische Cahiers', Utrecht).

1970:
Milieubesef: 1970 is Europees Natuurbeschermingsjaar, eenteken van groeiend milieubewustzijn. Uit een opinie-onderzoek van het Ministerie van CRM getiteld 'Milieubesef', blijkt dat 50% van de ondervraagden zich bij zijn politieke voorkeur laat beïnvloeden door een eventueel milieuprogramma.
Biesbos: De Biesbos wordt door de sluiting van het Haringvliet van de zee afgesloten en houdt op als getijdengebied te bestaan.
Raamwet Verontreiniging Oppervlaktewater: Per 1 december wordt de wet van kracht. Details worden via uitvoeringsbesluiten geregeld.

1971:
Milieu en media: TV documentaires, zoals 'We stinken erin' van de NCRV, behandelen de milieuproblematiek.
Nieuw ministerie: De erkenning van milieuhygiëne als een geïntegreerd beleidsonderdeel vindt haar weerslag in het onderbrengen ervan in het nieuwe Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne.

1972:
Rapport aan de Club van Rome: In maart verschijnt het door professor Dennis Meadows aan het Massachusetts' Institute of Technology gedirigeerde rapport 'The limits to growth'. Het bepleit stilstand van bevolkingsgroei en van activiteiten die beslag leggen op niet-reproduceerbare grondstoffen of een aantasting betekenen van het milieu. In ons land wordt het een bestseller.
Rijnvervuiling: Vooral bij zeer lage waterstanden (zoals in maart) zijn de moeilijkheden groot. Rijkswaterstaat komt met een snel werkend alarmeringssysteem voor ernstige verontreinigingsgevallen.
In werking treding van de Wet op de Luchtverontreiniging: Indien ten gevolge van bijzondere weeromstandigheden verontreinigingsconcentraties ontstaan die overlast veroorzaken, kan de Commissaris der Koningin het nalaten van bepaalde handelingen of het terugnemen of stopzetten van produkties afdwingen.

OPVATTINGEN OVER DE GEVOLGEN

Na de oorzaken van het energievraagstuk onderzoeken leerlingen hoe mensen in de loop van de tijd gedacht hebben over de industrialisatie en de over de gevolgen daarvan. Hierbij komen mensen aan bod die de voordelen benadrukken, zoals meer welvaart en luxe, en mensen die de nadruk leggen op de negatieve gevolgen voor het milieu. De leerlingen onderzoeken met behulp van bronnen en informatie over de personen, die uit verschillende tijden stammen, hoe zij tot hun oordeel kwamen. Als ze dat uitgezocht hebben geven ze ook hun eigen mening.

OPLOSSINGEN

Ter afsluiting van de lessenserie volgt een oriëntatie op mogelijke oplossingen voor het vraagstuk van energie en milieu. Zijn er technische oplossingen? Wat kan de overheid doen? En welke keuzen kunnen leerlingen zelf maken als consument?

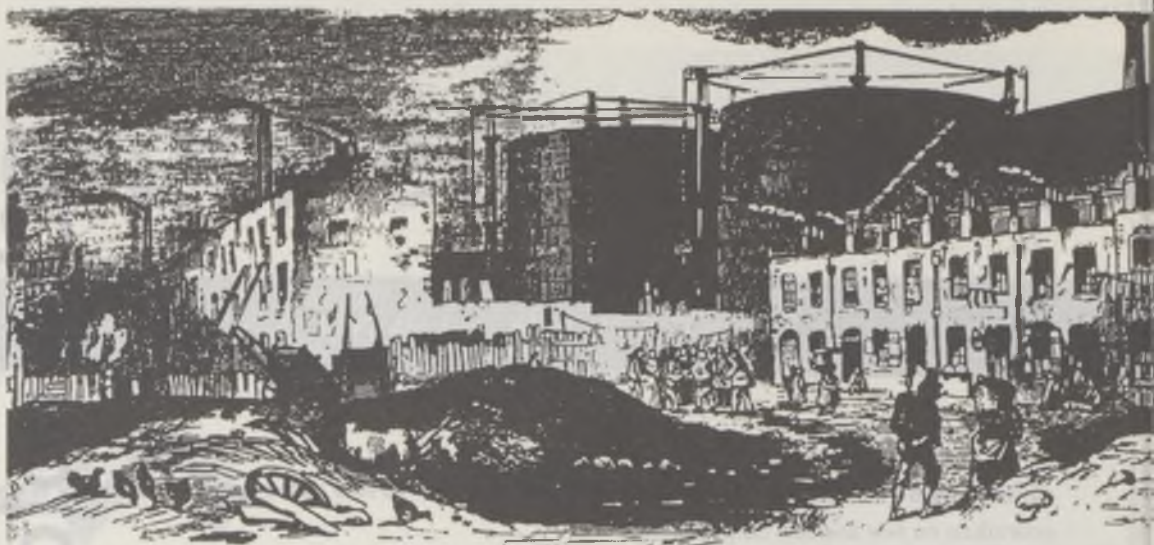
De kijk van leerlingen op de geschiedenis kan daarbij een rol spelen. Kijkend naar de oorzaken van het probleem kun je zeggen: er moet andere energievoorziening komen die niet vervuult en geen voorraden uitput. In dat geval hoeft je als consument niets te doen.

Dan wordt het een probleem dat met behulp van techniek kan worden opgelost. Gezien de indrukwekkende technische prestaties in het verleden ligt het ook wel voor de hand om te denken: 'de techniek lost het wel op'.

Als je kijkt naar de andere oorzaken, massaproductie en massaconsumptie, kun je zeggen: er moet minder geproduceerd en geconsumeerd worden. Als we met minder welvaart genoegen nemen, hebben we ook minder energie nodig. Dat betekent wel dat je veel soberder moet leven. Tussen deze twee opvattingen is ook een middenweg mogelijk. De leerlingen vormen zich hierover een eigen oordeel in de laatste les en ze gaan na of ze het voor zichzelf belangrijk vinden om zuiniger met energie om te gaan.

NATUUR- EN MILIEU-EDUCATIE

In de opzet van het lesmateriaal is een aantal algemene uitgangspunten voor natuur- en milieu-educatie verwerkt. Vanuit NME wordt het noodzakelijk geacht niet alleen te kijken naar negatieve gevolgen van menselijk ingrijpen in het milieu, maar ook naar wat eraan te doen valt. Voor een vak als geschiedenis kom je dan uit op een opzet als: problemen - oorzaken - oplossingen. Deze opzet is in het materiaal te herkennen, waarbij in de lijn van het vak de meeste aandacht wordt besteed aan de oorzaken. Het denken over oplossingen hebben we daaraan gekoppeld door in de laatste les terug te blikken op die oorzaken.

Engels stadsgezicht rond 1830

Uit hoofdstuk 4 'Stinkende Steden':

Opdracht

Lees onderstaande bronnen en beantwoord de vragen.

Bron A

'Manchester heeft geen parken waar de bevolking kan wandelen en frisse lucht kan ademen. De stad is zó groot, dat de mensen in de dichtbevolkte buurten zelden een stukje groen of natuur zien'.

Bron B

'De woonhuizen in deze buurt zijn aan alle kanten omringd door grote fabrieken die dikke rookwolken uit hun schoorstenen braken'.

Bron C

'De meeste straten zijn niet meer dan zandwegen vol plassen en modder. Mesthopen liggen er verspreid en daarop wordt de inhoud van de privaten (w.c.'s) gelegeerd. De mest blijft er liggen tot ze wordt opgehaald door de zogenaamde 'mest meester'. De stank is niet te beschrijven'.

Bron D

'Al het huishoudelijk afval wordt op straat gesmeten. Soms lopen er varkens rond die het opeten. Die beesten laten ook weer uitwerpselen achter. Maar ze ruimen in ieder geval meer op dan ze aan drek achterlaten'.

Bron E

'De rivier de Aire in Leeds ligt vol met afval uit privaten en mesthopen, met afval van slachthuizen, zeep- en verffabrieken. Er drijven dode dieren en groente-afval in het water en af en toe een ontbindend menselijk lichaam.'

Vragen

4. Schrijf achter de onderstaande woorden de letter op van de bron waar ze betrekking op hebben.

luchtverontreiniging
watervervuiling
stank
afval op straat
gebrek aan groen

5. Welke van de problemen zie je ook op afbeelding 1?

Aandacht voor waarden ten aanzien van milieu is een ander belangrijk uitgangspunt van NME. Het is niet de bedoeling dat er allerlei waarden worden overgedragen, maar dat leerlingen hun eigen waarden onderzoe-

ken bijvoorbeeld door ze te vergelijken met die van anderen. In 'Energie, een kwestie van tijd...' gebeurt dat door de leerlingen historische waarden en opvattingen voor te leggen en ze daarop hun eigen reacties te laten geven.

RELATIE MET DE KERNDOELEN

Bij de uitwerking van het materiaal hebben we niet alleen rekening gehouden met het kerndoel over milieu en over industriële samenleving en productiefactoren. We zijn ook uitgegaan van de algemene doelstellingen van het vak zoals inzicht in de eigen betrokkenheid bij maatschappelijke ontwikkelingen, oordeelsvermogen, besef van eigen en andermans waarden en onderzoekende wijze van kennisverwerving. Dat laatste heeft vooral een stempel op het materiaal gedrukt.

De leerlingen zoeken zoveel mogelijk dingen zelf uit. Het pakket is veel meer een werkboek dan een leerboek. De tekstgedeelten zijn kort en hebben een drietal functies:

- leerlingen op het spoor zetten voor de opdrachten;
- als schakel fungeren tussen de verschillende onderdelen van een hoofdstuk;
- vragen oproepen bij de leerlingen;

Een enkele keer worden in de teksten belangrijke begrippen als industrialisatie en massaproductie geïntroduceerd en uitgelegd. Die teksten kunnen de leerlingen helpen bij het leren voor een proefwerk. Daarvoor zijn ook de samenvattingen bedoeld waarin de leerlingen de belangrijkste informatie uit de opdrachten bij elkaar zetten.

VAARDIGHEDEN

In de kerndoelen zijn vaardigheden een belangrijk element. Twee vaardigheden hebben we in het materiaal vorm proberen te geven. Het onderscheiden van oorzaken en gevolgen en het besef dat mensen in andere tijden anders tegen dingen aan keken dan wij nu doen. De moeilijkheid die zich daarbij voordoet, is dat je vaardigheden niet in één lessenserie kunt aanleren. Daar is herhaling voor nodig. Daarom hebben we ervoor gekozen om in de docentenhandleiding bij twee

Lucht

De rook van fabrieken en huizen waar steenkool werd verstoekt, zorgde in de steden voor een vieze walm die alle gebouwen zwart maakte. Het industriegebied rond Manchester kreeg daarom de bijnaam 'Black Country', het 'Zwarte Land'. De mensen in de 19e eeuw zagen wel dat de lucht niet zo schoon was. Maar vonden ze ook dat daar iets aan gedaan moest worden?

Opdracht

Lees de volgende twee bronnen en beantwoord de vragen.

Bron A

In 1840 werd een rapport opgesteld over de luchtverontreiniging door fabrieken in Manchester. Daarin stond:

'Uit bijna 500 schoorstenen komt een grote massa dikke rook; de overlast heeft het punt bereikt waarop ze niet langer te verdragen is, en ze neemt nog jaarlijks toe, de lucht is zichtbaar vervuild en zonder twijfel ongezond, de kleren en de goederen van de inwoners worden smerig en de schoonheid en de vruchtbaarheid van de tuinen worden vernietigd alsook het groen en gebladerte van het land.'

Bron B

Over de rook uit fabrieksschoorstenen schreef een Engelsman:

'Goddank komt er rook uit de fabrieksschoorstenen, want wanneer er geen rook uit de schoorstenen komt, betekent dat het uitdoven van de haard in menig huishouden, de werkloosheid van veel arbeiders en gebrek aan brood in menig gezin.'

Vragen

15. Wat heeft de luchtvervuiling in Engelse steden met energie te maken?
16. Waarom veroordelen de opstellers van het rapport over Manchester de rook?
17. Waarom heeft de Engelsman uit Tekst B een heel andere kijk op de rook?
18. Welke belemmering bestond er blijkbaar om de luchtvervuiling aan te pakken?

opdrachten aan te geven hoe deze ingezet kunnen worden bij vaardigheidstraining. In de eerste plaats kan de leraar die opdrachten gebruiken om iets uit te leggen over de historische benaderingwijzen. Leerlingen moeten immers eerst weten wat oorzaak en gevolg en dat het niet altijd zo simpel is als: b is het gevolg van a. Ze moeten ook weten dat mensen er in andere tijden andere opvattingen op na hielden en dat daarvoor verklaringen gezocht kunnen worden. Daarna kunnen werkwijzen aangeleerd worden om zelfstandig met behulp van bronnen oorzaken op te sporen of na te gaan wat mensen tot een bepaalde opvatting bracht. Die werkwijzen moeten leerlingen zich vervolgens door oefening eigen maken.

VAKKENSAMENWERKING

Natuur en milieu-educatie is in de basisvorming een zaak van meerdere vakken. Niet alleen geschiedenis maar ook aardrijkskunde, economie, natuur/scheikunde, biologie en techniek houden zich bezig met milieu.

Vanuit het oogpunt van efficiëntie is het goed als in de school die vakken op elkaar worden afgestemd, zodat geen dubbelingen optreden. Als die vakken bovendien rond bepaalde thema's gaan samenwerken, kan dat een meerwaarde opleveren. Een thema als energie kan dan diepgaander behandeld worden. Bij vakkensamenwerking benaderen de vakken elk vanuit hun eigen invalshoek hetzelfde thema. Het pakket 'Energie, een kwestie van tijd...' is ontworpen als zelfstandig pakket voor geschiedenis maar het kan ook bij vakkensamenwerking gebruikt worden. Door de historische invalshoek levert het vooral inzicht op in de maatschappelijke oorzaken van het energievraagstuk. Dat vormt een waardevolle aanvulling op een benadering vanuit bijvoorbeeld natuur-/scheikunde of aardrijkskunde. Met betrekking tot het begrip energie is het gebruik van terminologie afgestemd op deze vakken. Zo wordt bijvoorbeeld niet de term 'stoomkracht' gebruikt, omdat dat bij natuur-/scheikunde op problemen stuit.

Bij het ontwikkelen van 'Energie, een kwestie van tijd...' bleken uitgangspunten van basisvorming geschiedenis en van natuur- en milieu-educatie aardig met elkaar te sporen. Het bleek ook mogelijk inhouden uit de kerndoelen te koppelen aan een milieuthema dat als rode draad fungeert. Daarbij moet wel aangetekend worden dat zo'n benadering veronderstelt dat aan de industriële samenleving niet één maar meerdere lessenseries of hoofdstukken uit een methode worden besteed. In het SLO leerplan voor geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming is zo'n verdeling gemaakt. De gevolgen voor het milieu en de gevolgen voor arbeidsverdeling en arbeidsverhoudingen zijn in twee afzonderlijke thema's ondergebracht. Het lespakket over energie is een uitwerking van het eerste leerplanthema. Is dit alles nu ook nog praktisch uitvoerbaar? Met de testversie was dat wel het geval. Maar het eindresultaat is uitgebreider en bevat elementen die niet getest konden worden. De bruikbaarheid van het totaal moet opnieuw blijken door gebruik in de klas.

GEGEVENEN OVER HET PAKKET:

Titel: Energie, een kwestie van tijd...
Auteurs: Martin Bosch en Marion Kersten.
Doelgroep: Klas 2 lbo/mavo. Aantal lessen: 10.
Project: Natuur en milieu-educatie in het voortgezet onderwijs.
Uitvoering: Stichting Milieu-Educatie (SME), Opdrachtgever: Instituut voor Leerplanontwikkeling (SLO).
Informatie: SLO tel: 080-840398
(prijs en wijze van distributie waren bij het schrijven van dit artikel nog niet bekend).

1973:

Kalkar: Nederland zal met een aandeel van 15% meedoen aan de bouw van een prototype van een snelle kweekreactor in het Westduitse Kalkar.
Noordzeervis: De Keuringsdienst van Waren signaleert dat in steeds meer Noordzee-vissen veront-rustende hoeveelheden PCB's (polychloorbifenylen) worden aangetroffen.

1974:

Kalkar: De regering maakt bekend geen geld meer te willen steken in de verdere ontwikkeling van snelle kweekreactoren. De veiligheidsmaatregelen die nodig zijn bij de bouw van een volgende kweekreactor in Kalkar zijn te kostbaar.
Oosterschelddam: In de nacht van 8 op 9 november besluit het kabinet de Oosterschelde af te sluiten door een caissondam met stormstuw. Hierdoor blijft, volgens de wens van allerlei milieugroeperingen, de getijdenwerking grotendeels bestaan.

1975:

Wetsontwerp Geluidshinder: Het ontwerp is gebaseerd op een systeem van vergunningen en heffingen, zoals een regeling die voorziet in het instellen van geluidszones rond industrieterreinen en langs wegen. Voor het eerst in de Nederlandse milieu-wetgeving worden nu milieukwaliteitseisen gesteld.
Afvalstoffenwet: Aan het wetsontwerp inzake de verwerking van huishoudelijke afvalstoffen ligt het beginsel ten grondslag dat een ieder die afvalstoffen produceert, verantwoordelijk is voor de verwerking of verwijdering daarvan.
Botulisme: Een explosieve uitbarsting van botulisme kan als indicatie van de slechte kwaliteit van het Nederlandse oppervlaktewater worden gezien.

1976:

Drie Rijnverdragen ondertekend door de ministers van de vier Rijnsoeverstaten: Zij hebben tot doel de verontreiniging van de Rijn te reduceren, onder meer door beperking van de Franse zoutlozingen.
Hoogtepunt verzet milieubelasting: De kern van het verzet, naar aanleiding van de Wet Verontreiniging Oppervlaktewater, vormt de groep MAN (Milieu Aktiecentrum Nederland). Zij wil industriële vervuiling als hoofdbron van de problemen aanpakken.

1977:

Milieu-onderzoek: In het najaar brengt het Openbaar Lichaam Rijnmond het rapport 'Geïntegreerd Milieu-onderzoek' uit over de beleving van het ruimtelijk milieu. Vooral in het Rijnmondgebied wordt luchtverontreiniging bijna gelijkgesteld met het optreden van stank.

1978:

Versterking milieubeleid: De Raad voor de Ruimtelijke Ordening wordt omgedoopt tot Raad voor de Ruimtelijke Ordening en Milieuhygiëne. De minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne wordt coördinerend bewindsman van de Raad. Verder krijgt, ter bevordering van de interdepartementale coördinatie, de Interdepartementale Commissie Milieuhygiëne (ICMH) een wettelijke status. Taak en functie van de commissie ►

Een voorschot op basisvorming

Marnix College enthousiast over 'Water en Vuil'

Najaar 1991 verscheen het Kleio-themanummer over milieugeschiedenis.

Daarin was ook een lessenserie opgenomen: 'Water en vuil. Fris gezelschap'.

De eerste oplage was zo snel uitverkocht dat een herdruk (nog steeds

verkrijgbaar) volgde. We vroegen een van de docenten die met het pakket

werkten naar haar ervaringen.

Liane Vissers -
van 't Hof

"Leerlingen op een speelse manier bewust maken van het milieu. Hen confronteren met oorzaken, gevolgen en mogelijke oplossingen van milieu problemen, daar gaat het om". Aan het woord is Liane Vissers - van 't Hof, lerares geschiedenis en aardrijkskunde aan het Marnix College in Ede. Als ze over het milieu praat wordt ze enthousiast. Al tijdens haar studie aan de Hogeschool Midden Nederland had ze een open oog voor milieuproblemen. Haar huwelijk met een ecooloog versterkte deze interesse alleen nog maar.

Begin 1992 bezocht ze een KPC conferentie waar allerlei nieuwe aspecten van de basisvorming aan de orde kwamen. Een daarvan was de relatie geschiedenis en milieu. Liane hoefde niet overtuigd te worden van het belang van natuur- en milieueducatie in het geschie-

denis onderwijs. Het lesmateriaal dat gepresenteerd werd 'Water en vuil. Fris gezelschap' was voor haar 'gefundenes Fressen'. Dat ze het in de klas uit zou proberen een vanzelfsprekendheid. In 'Water en vuil', over een aantal aspecten van watervervuiling sinds ongeveer 1700, wordt duidelijk gemaakt dat het niet alleen om een actueel, maar zeker ook om een historisch verschijnsel gaat. Het is een onderwerp dat goed aansluit bij een van de kerndoelen van de basisvorming 'de industriële revoluties in de 19e en 20e eeuw en de gevolgen daarvan voor het milieu'.

Liane Vissers gebruikte de lessenserie niet tijdens de geschiedenis lessen, maar in uren bestemd voor het vak aardrijkskunde. De reden is nogal curieus. Als gevolg van de

vele veranderingen die recentelijk hebben plaats gevonden in Oost-Europa besloot de sectie aardrijkskunde om dat cursusjaar geen aandacht te besteden aan Rusland. Daardoor kwam er een blok van zes weken vrij, dat Liane graag gebruikte om 'Water en vuil' uitgebreid te behandelen. Pratend met een aantal Mavo leerlingen wordt snel duidelijk dat zij zeker niet onverschillig staan tegenover het milieu. Ook een half jaar nadat het onderwerp is behandeld praten Gaby Bouwmeister, Andrea Jans, Kelly Felix en Evelyn Laarhoven nog enthousiast over hun ervaringen.

ANDERE AANPAK

Het aardige was, aldus een van hen, dat je in de gaten kreeg dat er altijd al milieuproblemen zijn geweest. Het was, daar waren ze het alle vier over eens, leuk dat je werd geconfronteerd met de ideeën van gewone mensen over gewone dingen. Het sprak hen bovendien zeer aan dat het onderwerp zich niet beperkte tot één periode, maar dat het over ontwikkelingen gedurende een langere periode ging. Onderzoekend leren is een van de uitgangspunten van de basisvorming. In 'Water en vuil' wordt dan ook veel aandacht besteed aan het werken met bronnen. Over het algemeen oordeelden de leerlingen hierover zeer positief. Wel hadden zij, terecht, kritiek op de kwaliteit van sommige afbeeldingen. Met name een enkele kaart was zo onduidelijk dat de opdrachten moeilijk te maken waren. Liane voegt er nog wel aan toe dat de leerlingen duidelijk aan het werken met bronnen moesten wennen. Geregeld hoorde ze opmerkingen als "juffrouw, ik kan het antwoord nergens in de tekst vinden". Ze waren lang niet

Van links boven naar rechtsonder:
Gaby Bouwmeister, Andrea Jans, Kelly
Felix en Evelyn Laarhoven.

altijd in staat om zelfstandig een antwoord te bedenken dat ze niet in de tekst konden vinden. "Maar als ik dan enige tussenvragen stelde, konden ze meestal wel weer verder".

TOPPERS

Opvallend is dat docente en leerlingen van mening verschillen over wat nu het aardigste hoofdstuk was. Liane Vissers heeft een lichte voorkeur voor het hoofdstuk over de relatie tussen cholera en vervuild water. "Het is vooral leuk te zien hoe verschillend de mensen aankeken tegen de oorzaken van deze ziekte. Gewone mensen zagen het als een straf van God voor hun zondig leven. Sommige artsen weten de oorzaak van de ziekte weten aan de bedompte lucht van rottend afval in de bodem en het water".

De leerlingen hadden er, volgens Liane, moeite mee zich voor te stellen hoe erg het met name in de steden kon stinken. Ze gebruikte daarom een citaat uit de prachtige roman Parfum van Patrick Süskind. Aan de vooravond van de Franse revolutie gaat een echt geurenmens op zoek naar het ultieme parfum, daarbij een macaber spoor trekkend door Frankrijk. "In de tijd waarover wij spreken heerste in de steden een voor ons moderne mensen nauwelijks voorstelbare stank. De straten stonken naar mest, de binnenplaatsen stonken naar urine, de trappenhuisen stonken naar vuns hout en naar rattekeutels... De mensen stonken naar zweet en naar ongewassen kleren, uit hun mond stonken ze naar rotte tanden, uit hun maag naar uiesap en hun lijf riekte, als ze niet meer de jongste waren, naar oude kaas en naar zure melk en naar kankers en gezwel- len", en zo gaat Süskind nog een tijdje door.

Evelyn heeft niet echt een duidelijke voorkeur, maar de meeste leerlingen vinden toch het hoofdstuk waarin wordt ingegaan op de hedendaagse problemen met vervuild water het boeiendst. Zij voelen zich duidelijk meer bij die problemen betrokken.

TOEKOMSTPERSPECTIEF

Kelly vindt dat er eigenlijk nog een hoofdstuk aan het materiaal toegevoegd moet worden. Een hoofdstuk dat gaat over de toekomst van ons milieu. Zij zou willen weten hoe de wereld er over een aantal jaren uit ziet als er niets aan de milieuproblemen wordt gedaan. "Hoe lang kunnen we nog in zee zwemmen?", vraagt Gaby zich af. Andrea maakt zich - niet echt verwonderlijk in Ede - meer zorgen over de toekomst van de heide en de bossen. Op de vraag of zij meer zouden willen weten over de aanpak van 'Water en vuil' in de eigen woonplaats, antwoorden bijna alle leerlingen bevestigend. Een onderwerp noemen valt hen echter een stuk moeilijker. Blijkbaar kent Ede op dit moment geen schrijnende kwesties. "Mijn vader", zo vertelt Andrea, "kreeg vroeger een paar weken huisarrest als hij in de vervuilde sloot langs de spoorlijn bij de Enka had gezwommen". De sloot is echter gedempt. Tegenwoordig liggen er volkstuintjes! De eigen omgeving werd door Liane Vissers ook duidelijk betrokken bij de afronding van het thema. De leerlingen moesten krantecartikelen en foldermateriaal van gemeente en waterschap over het onderwerp verzamelen. Deze werden verwerkt in een grote collage op het prikbord in het lokaal. Zelfs de sporadisch uitgedeelde straffen stonden in het teken van het onderwerp: verzamel cartoons die betrekking hebben op water en vuil.

Het zal zeker niet de laatste keer zijn dat er op het Marnix College aandacht besteed wordt aan het milieu. Liane ziet goede mogelijkheden om in het kader van omgevingsgeschiedenis aandacht aan het milieu te besteden. De nieuwbouwwijk Rietkampen bijvoorbeeld ligt op de plaats waar vroeger een prachtig natuurgebied lag. Mogelijkheden te over voor bijvoorbeeld een gezamenlijk project van geschiedenis, aardrijkskunde en biologie. Aan Liane Vissers zal het in ieder geval niet liggen.

worden geregeld in de Wet Algemene Bepalingen Milieuhygiëne.

1979:

In werking treding Wet Chemische Afvalstoffen: Naar mogelijkheden voor de tijdelijke opslag van onverwerkte chemische afvalstoffen wordt studie verricht.

Afdeling Externe Veiligheid: De minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne stelt een Afdeling Externe Veiligheid in. Dit gebeurt als reactie op het ongeluk met de kerncentrale in Harrisburg (VS). Het is de bedoeling in 1980 een beleidsplan voor externe veiligheid te ontwikkelen.

1980:

Wetsontwerp Milieu Effect Rapportage (MER): MER-plicht geldt bijvoorbeeld bij aanleg van wegen of industrieterreinen. Lekkerkerk: Op 3 april wordt bekend dat een gedeelte van de bodem van Lekkerkerk-West in Zuid-Holland ernstig verontreinigd is. In 1970 blijkt bij het bouwrijp maken bouwafval gebruikt te zijn waartussen grote hoeveelheden chemicaliën zaten. Na deze gifvondst worden veel meer plaatsen met ernstige bodemverontreiniging ontdekt, zoals de Volgermeerpolder bij Broek in Waterland.

1981:

Bodemsanering: Minister Ginjaar dient in mei bij de Tweede Kamer een Interimwet Bodemsanering in naar aanleiding van de gifvondst in Lekkerkerk. De gevaarlijkste stortplaatsen van chemisch afval moeten binnen vijf jaar worden opgeruimd. Ginjaar schat het aantal vervuilde terreinen op 4000; 350 daarvan zouden gevaar opleveren voor de volksgezondheid. Maatschappelijk discussie energiebeleid: Op 29 juni start de maatschappelijke discussie energiebeleid door een op verzoek van parlement en kabinet ingestelde stuurgroep onder voorzitterschap van Jhr. de Braauw. Actie 'Dodewaard gaat dicht': 19 September begint een actie- en blokkadeweek tegen het in bedrijf houden van de twee Nederlandse kerncentrales in Dodewaard en Borssele. Het aantal demonstranten loopt echter snel terug De actie wordt al na drie dagen - mede als gevolg van ingrijpen door de ME - beëindigd. Uniser-affaire: In november wordt begonnen met het proces tegen de directie van Uniser. Dit verwerkingsbedrijf van chemische afvalstoffen te Moerdijk is verantwoordelijk voor vele illegale lozingen op het Hollands Diep en het doorverkoop van verontreinigde olie.

1982:

Zoutlozingen: Ondanks toezeggingen van Frankrijk blijven de Franse kalimijnen volop zout in de Rijn lozen. Tuinders in het Westland lijden daardoor aanzienlijke verziltingsschade. VROM: Dr. P. Winsemius (VVD) wordt de eerste minister van het nieuwe Ministerie voor Volksgezondheid, Ruimtelijke ordening en Milieubeheer (VROM). De departementale herindeling is een poging om procedures in het kader van de inmiddels talrijke milieuwetten en van de ruimtelijke ordening beter op elkaar af te stemmen.

Milieugeschiedenis manifesteert zich steeds nadrukkelijker als historische discipline. Er worden conferenties, studiedagen, universitaire colleges en wetenschappelijke publicaties aan gewijd. Ook in het geschiedenisonderwijs is er aandacht voor milieu, met name in de basisvorming. Het afgelopen najaar werd de nieuwe eindexamenregeling voor geschiedenis en staatsinrichting gepubliceerd in KLEIO. Voor Martin Bosch, historicus en medewerker van Stichting Milieu-Educatie, aanleiding om vragen voor te leggen aan Joke van der Leeuw, voorzitter van de VGN en van de WIEG, de Werkgroep Implementatie Examen Geschiedenis en Staatsinrichting. Hoe kom je binnen de nieuwe regeling tot een keuze van onderwerpen en welke mogelijkheden zijn er voor een onderwerp als milieu?

Milieu in het Eindexamen?

Een gesprek met Joke van der Leeuw

“De vragen aan de geschiedenis zijn niet steeds dezelfde”. Uit deze zin in de toelichting zou je kunnen opmaken dat de nieuwe eindexamenregeling ruimte wil bieden aan vernieuwing van het geschiedenisonderwijs. Is die ruimte er ook?

In de hele examenregeling zit veel rek. Als je bijvoorbeeld naar de themavelden kijkt, dan zie je dat ze erg ruim zijn geformuleerd. Ze leggen de inhoud van de CSE- onderwerpen niet vast. Je moet het meer zien als een soort ‘Fundgrube’ voor onderwerpen. De WIEG had bij het omschrijven van de themavelden te maken met een erfenis, namelijk die van de commissies HEG en BRUG. De voorstellen van beide commissies moesten tot één geheel worden gemaakt. Uit de reacties op deze voorstellen was duidelijk geworden dat de stofkeuze steeds de meeste commotie

Martin Bosch

opriep. De WIEG heeft daarom voor een pragmatische oplossing gekozen: themavelden die ruim te interpreteren zijn. Er is dus geen sprake van een afgeronde visie op de stof voor het eindexamen. Daardoor is er veel mogelijk in de nieuwe regeling. Aan de ene kant is dat prettig met het oog op nieuwe ontwikkelingen in het vak zoals milieugeschiedenis. Aan de andere kant is het voor leraren nu erg onzeker wat ze in de bovenbouw moeten behandelen en welke onderwerpen ze voor het schoolonderzoek moeten nemen. We proberen dat enigzins te ondervangen door de suggestie om oude CSE-onderwerpen voor het schoolonderzoek te gebruiken. Deze moeten dan nog wel aangepast worden met het oog op de structuurbegrippen en vaardigheden. Dat is een erg belangrijk onderdeel van de nieuwe regeling en daarin zit eigenlijk de vernieuwing. Niet zozeer in de themavelden. De positie van de vrouw en de ontwikkeling van

de multi-culturele samenleving hebben als heden-daagse vraagstukken een plaats gekregen in de themavelden. Is er nog gespeeld met de gedachte om een themaveld over milieu te formuleren?

Aandacht voor milieu in het geschiedenisonderwijs is nog maar zeer recent. Het KLEIO themanummer over milieu van vorig jaar is eigenlijk een eerste aanzet geweest. Er is dus niet echt gedacht aan een themaveld milieu. Andere actuele ontwikkelingen zijn inderdaad wel vertegenwoordigd: positie van de vrouw, multiculturele samenleving en Europese eenwording, hoewel daar geen apart themaveld van is gemaakt. Als onderwerp bij Internationale betrekkingen ligt het natuurlijk wel meteen voor de hand. Maar dat neemt niet weg dat er voor milieu ook wel onderwerpen zijn te bedenken die passen binnen de themavelden. Ik zie bijvoorbeeld mogelijkheden bij de Gouden Eeuw en de wording van de industriële samenleving.

Als je de Gouden Eeuw neemt, zou dan een onderwerp mogelijk zijn als: “Economie, stedelijk leefmilieu en verandering van het landschap”?

Dat zou heel goed kunnen, denk ik. En daarbij hoeft je niet alleen milieu in verband te brengen met economie. Je kunt ook aan staatsinrichting denken. Als het bijvoorbeeld gaat over maatregelen die toen werden genomen tegen vervuiling, dan gaat het ook over het bestuur, hoe het functioneerde, hoe er besluiten werden genomen. Dat kan heel goed. Voor milieu en industrialisatie geldt hetzelfde. Het feit dat er aparte themavelden zijn gemaakt voor staatsinrichting wil niet zeggen dat je alles zo gescheiden moet zien. Binnen één onderwerp kunnen heel goed verschillende aspecten aan bod komen, zoals politiek, economie en mentaliteit. Als er over het geheel van schoolonderzoek en CSE maar

een spreiding is over alle aspecten en het niet bijvoorbeeld alleen maar sociaal en economisch is. Maar aan die voorwaarde is gemakkelijk te voldoen. Als je naar de matrix kijkt die we bij de regeling hebben gemaakt, dan zie je dat in 1994 bijna alle aspecten al aan bod komen bij de CSE-onderwerpen. Dan heb je voor het schoolonderzoek alle ruimte.

Laten we nog eens een ander themaveld nemen: leef- en denkwereld in de middeleeuwen. In de vroege middeleeuwen werd heel anders gedacht over natuur dan in de late middeleeuwen met de opkomst van de steden en het vroeg-kapitalisme. Zou bijvoorbeeld “Veranderende opvattingen over natuur in de middeleeuwen” een onderwerp kunnen zijn?

Dat zou best kunnen, maar je moet je ook altijd afvragen of zo'n onderwerp geschikt is voor lbo- en mavo-leerlingen. Opvattingen over natuur klinkt tamelijk abstract. Dat gaat in de richting van ideeëngeschiedenis, van godsdienst. Als je zo'n onderwerp voldoende concreet kunt maken voor lbo en mavo, dan is er niets op tegen. Het is ook goed om te beseffen dat de mogelijkheid bestaat om bij eenzelfde onderwerp verschillende stofomschrijvingen te maken. Die voor havo en vwo kan dan wat abstracter uitvallen dan die voor lbo en mavo. Dat brengt me bij een ander belangrijk punt van de examenregeling. Onderwerpen moeten aansluiten bij de belevingswereld van leerlingen. De afgelopen jaren kregen we toch wel signalen dat de CSE-onderwerpen nu niet bepaald plezierig waren voor leerlingen. Milieu is in het algemeen wel een onderwerp dat leerlingen aanspreekt. Ik heb zelf met allochtone leerlingen de KLEIO-didactica gedaan over Water en Vuil. Dat ging prima. Ze konden dat onderwerp heel goed plaatsen, het is iets waar ze zelf mee geconfronteerd worden, wat ze herkennen.

Aansluiten bij de belevingswereld wil helemaal niet zeggen dat je het alleen nog maar over de geschiedenis van de bromfiets of de disco mag hebben. Het gaat om dingen waar je als leerling misschien niet direct zelf vragen over hebt, maar waarvan je toch zegt: daar had ik vragen over kunnen hebben. Door in de toelichting bij de regeling op te nemen dat een onderwerp aansluit bij de belevingswereld, worden de leerlingen ook een beetje in bescherming genomen tegen onderwerpen waar ze absoluut geen boodschap aan hebben.

Wat wordt er verstaan onder ‘de wortels van het westerse denken’? Is dat alleen het denken van de Grieken, de Romeinen, de Joden en de Christenen of gaat het ook om stromingen als Verlichting en Romantiek, die bijvoorbeeld voor ons denken over natuur van belang zijn geweest?

Je hoeft inderdaad niet alleen te denken aan de klassieken en de joods-christelijk traditie. Die horen er zeker bij maar er kunnen ook meer recente ontwikkelingen onder worden verstaan. Ook hier is weer sprake van een ruime formulering, net als bij middeleeuwen. Maar waar het eigenlijk veel meer om draait is een goede vraagstelling. Die moet sturend zijn zodat je een goede afbakening van het onderwerp kunt maken. Bovendien moet uit de vraagstelling ook het belang of het interessante van het onderwerp blijken.

Bij het CSE moet telkens één onderwerp van voor en één onderwerp van na 1870 zijn. Wordt dat door de WIEG gezien als een strikte scheiding?

Nee hoor, het is niet de bedoeling dat een CSE-onderwerp perse na 1870 moet beginnen.

Staatsinrichting leent zich ook voor een milieu-onderwerp. Bij milieubeleid speelt bijvoorbeeld de kwestie van centralisatie en decentralisatie een rol.

Ja, maar ik heb zelf het idee dat de themavelden bij staatsinrichting wat meer sturend zijn. Centralisatie en decentralisatie komt erin voor, het is wel mogelijk om dit te concretiseren aan de hand van milieubeleid. Maar verder zie ik daar niet zoveel mogelijkheden. De eerstkomende jaren wordt staatsinrichting in het schoolonderzoek getoetst. Daar liggen meer mogelijkheden omdat je niet aan de themavelden vastzit. We kijken wel altijd naar het CSE, maar voor schrijvers van eindexamenkaternen kan het schoolonderzoek ook interessant zijn. Als bijvoorbeeld een onderwerp over milieubeleid in gemeente, provincie en rijk goed wordt uitgewerkt, dan denk ik wel dat er bij leraren interesse bestaat om zoiets voor het schoolonderzoek te nemen. Dat geldt ook voor geschiedenisonderwerpen over milieu. Je hoeft dan geen rekening te houden met de themavelden.

Wel met de belevingswereld, met een sturende vraagstelling en met de spreiding van onderwerpen over diverse aspecten, over voor en na 1870, over nationaal en mondiaal en uiteraard over de structuurbegrippen. Waar je bij milieu wel aan moet denken, dat is dat er aan het vak toch wel zekere grenzen zijn. Dat geldt voor de bovenbouw maar ook voor de onderbouw. Bij milieu-educatie wordt nogal eens de nadruk gelegd op het bedenken van oplossingen door leerlingen. Ik denk dat het er bij geschiedenis en staatsinrichting om gaat om een kritische houding te kweken, ook ten opzichte van mogelijke oplossingen voor milieuproblemen.

Dat is ook de bedoeling bij milieu-educatie.

Toch merk je soms dat er in een bepaalde richting wordt gestuurd. Als je leerlingen echt keuzes voorlegt waar ze over moeten nadenken en waar ze een eigen standpunt over kunnen innemen, dan heb ik er geen moeite mee. Maar je moet geen mening gaan opdringen over wat de beste oplossing is voor dit of dat probleem. Als je voorbeeld gaat zeggen dat de melkfles beter is dan het melkpak kom je in de problemen. Want dat is nog niet zo gemakkelijk aan te tonen. Ik vind aan de andere kant wel dat een vak als geschiedenis bepaalde waarden overdraagt, hoewel sommigen dat niet met me eens zijn zullen zijn. Je maakt in je onderwijs toch duidelijk dat fascisme en nationaal-socialisme verwerpelijk zijn en dat democratie beter is dan dictatuur. Daar is niet echt discussie over mogelijk volgens mij. Zo is het ook met milieu. Dat het milieu belangrijk is voor ons en dat er wat aan gedaan moet worden, is duidelijk. Maar op het niveau van melkpak en melkfles moet je niet gaan zeggen: dit of dat is beter. Daar moet je streven naar een kritisch, onafhankelijk oordeel.

Amelisweerd: De Tweede Kamer besluit in maart dat de aanleg van de rijksweg A27 door het bos van Amelisweerd (bij Utrecht) moet doorgaan. Terstond slaan actievoerders in Amelisweerd hun kamp op in een poging de aanleg te verhinderen. Op 25 september vindt de laatste ontruiming plaats door de ME, waarna onmiddellijk met het kappen van het bos wordt begonnen.

1983: Uniser-Rapport: De overheid blijkt ernstig tekort te komen bij het toezicht op de naleving van de vergunningsvoorwaarden (zie 1981). **Affaire Booy Clean:** In de Rotterdamse Geulhaven zou het bedrijf, in strijd met de Wet Verontreiniging Oppervlaktewateren, bedrijfsafvalstoffen hebben geloosd. De minister van Verkeer en Waterstaat zegt het vertrouwen in Booy op en kondigt intrekking aan van de vergunning voor lozingen. **Internationaal Water Tribunaal:** Van 3 tot 7 oktober wordt in Rotterdam het Internationaal Water Tribunaal gehouden. Volgens de ‘Verklaring van Rotterdam’ kan ieder individu en elke organisatie klachten omtrent waterverontreiniging van Rijn, Waddenzee en Noordzee indienen bij een internationale jury, samengesteld uit wetenschappers en politici. Bedrijven en overheden laten in Rotterdam echter verstek gaan; zij wensen niet deel te nemen aan deze vorm van ‘pseudo-rechtspraak’.

1984: Oprichting RIVM: het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne is het resultaat van samenvoeging van de Rijksinstituten voor de Volksgezondheid, de Drinkwatervoorziening en de Afvalverwerking. **Zure regen:** In 1984 valt een toenemende verontrusting waar te nemen over het afsterven van bossen en de achteruitgang van cultuurmonumenten door ‘zure regen’, de natte en droge depositie van zuurvormende stoffen, met name zwaveldioxide (SO₂) en stikstofoxiden (NO_x), die vrijkomen bij het verstoken van fossiele brandstoffen, alsmede ammoniak, afkomstig uit mest. De veroorzaakte schade wordt begroot op 500 miljoen gulden per jaar.

1985: Smog: Begin 1985 wordt Nederland geconfronteerd met smog, voornamelijk afkomstig uit het Ruhrgebied en Oost-Europa. **Bestrijding zure regen:** Een voorlichtingscampagne van de overheid gaat van start om begrip te wekken voor diverse bestrijdingsmaatregelen, zoals invoering van loodvrije benzine in combinatie met het gebruik van een katalysator. **Meetnet Grondwaterkwaliteit:** In 1985 wordt een Landelijk Meetnet Grondwaterkwaliteit ingesteld, waarbij op 370 plaatsen de grondwaterkwaliteit gevolgd wordt. Het grondwater blijkt steeds zuurder te worden.

1986: Ramp Tsjernobyl: Op 26 april vindt een reeks explosies plaats in een kernreactor van de electriciteitscentrale bij Tsjernobyl. De vrijgekomen radioactieve stoffen raken over grote delen van Europa verspreid en maken enorme hoeveelheden op het

Eigentijdse perspectieven roepen nieuwe (historische) vragen op. Niet altijd

voorzien wetenschap en schoolboekauteurs prompt in daarbij aansluitend

lesmateriaal. Soms neem een school zelf het heft in handen. De MAVO St.

Jan in Oss is zo'n school. Milieu-zorg speelt er een belangrijke rol. In de

pauzes en in de lessen. Ronald van Kesteren had een gesprek met Harry

Frantzen en Alwie Hoefnagel, zelf geeft hij les aan het Collegium Marianum

in Venlo en hij was benieuwd hoe ze 'milieu' in Oss aanpakten.

De Mavo Sint-Jan in Oss is gehuisvest in een statig gebouw, vlak naast de plaatselijke kerk. In de diffuus verlichte leraarskamer heerst een opgewonden stemming. De school bestaat vijfenzeventig jaar en ter gelegenheid daarvan wordt over enkele weken een studiedag georganiseerd over milieuzorg in het onderwijs. Druk gesticulerend komt een collega aangezwierd. "Ik heb Midas Dekker weten te arrangeren. Op de studiedag is hij van de partij." Temidden van het gedruis word ik voorgesteld aan Harry Frantzen, leraar natuurkunde/scheikunde en adjunct-directeur, en Alwie Hoefnagel, docent geschiedenis en

Ronald van Kesteren

aardrijkskunde. Gedrieën lopen we naar een uithoek van de school. Het rumoer is allengs verstild. In alle rust spreken we over milieubeleid en milieugeschiedenis op school.

Sinds wanneer bestaat op school belangstelling voor het milieu?

In 1985 hebben we ons aangemeld als zogenaamde ontwikkelschool voor het project 'Natuur- en milieu-educatie in het voortgezet onderwijs'. Verschillende lespakketten hebben we vervolgens uitgeprobeerd, zoals de lessenserie 'Waterland'. Die was gemaakt voor de vakken biologie en aardrijkskunde. Omdat zowel leraren als leerlingen erg tevreden waren over deze lespakketten, is het thema uitgebreid tot andere vakken. Zo is in de geschiedenislessen met behulp van de Kleio-didactica 'Water en vuil. Fris gezelschap.' aandacht besteed aan watervervuiling in het verleden. De afgelopen jaren is milieuzorg op school een belangrijke plaats gaan innemen. Nu wordt bijvoorbeeld het papier gescheiden ingezameld, hebben de plastic bakers plaats gemaakt voor stenen mokken en worden proefwerkblaadjes uitgedeeld van kleiner formaat en milieuvriendelijk papier. Zodra witte opdrachtbladen worden verstrekt gaan de leerlingen, door welke motieven dan ook

duurzame ontwikkeling. Toepassing, vaardigheden en samenhang zullen een belangrijke plaats gaan innemen.

Milieugeschiedenis, hoe ziet dat eruit in de onderwijspraktijk?

Een voorbeeld is een geïntegreerde lessenreeks over energie geweest, ontwikkeld door een 'pilot'-school. Daarin werd energie ook in een historisch kader geplaatst. Aan de hand van afbeeldingen moesten de leerlingen eerst enkele energiebronnen benoemen, zoals wind, water, spierkracht, steenkool en olie. Vervolgens moesten ze energiebronnen van vóór en na de industriële revolutie met elkaar gaan vergelijken. Ze kregen daarbij plaatjes uit beide perioden te zien over landbouw, huishouden, vervoer en industrie. Leerlingen zien dan in een oogopslag de toename van

fossiele energie sedert de industriële revolutie. Tenslotte werd hen duidelijk dat het gebruik van fossiele brandstoffen de mensheid voor een nieuw probleem heeft gesteld: deze energiebronnen zijn, in tegenstelling tot vroegere, niet onuitputtelijk.

Kun je ook een verband leggen tussen milieu en omgevingsgeschiedenis?

Zoals je weet wordt -volgens de kerndoelen voor geschiedenis- van de leerlingen verwacht dat zij onderzoek kunnen verrichten naar historische ontwikkelingen in de eigen omgeving. Het milieu is volgens ons een geschikt aanknopingspunt. Twee jaar geleden is door enkele secties van onze school meegewerkt aan het project 'Landschaps-verkenning'. In de lessen biologie werden plaatselijk planten en dieren onderzocht en in de lessen aard-

rijkskunde de waterdoorlaatbaarheid en structuur van de bodem. Het project had ook een historische dimensie. De leerlingen moesten oude kaarten vergelijken met hedendaagse plattegronden. Zij stelden vast dat agrarische gebieden veranderd waren in industrieterreinen en schaalvergroting was opgetreden. In een volgende fase doorzagen de leerlingen de consequenties van deze industriële activiteiten. Veel vuil water wordt in de nabijgelegen polders geloosd. De afgelopen eeuw zijn deze polders daardoor sterk vervuild geraakt. Het ingrijpen van de mens in het milieu is volgens ons een belangrijk thema, dat veel boeiende kanten heeft.

Is historisch veldwerk mogelijk?

Natuurlijk! Ieder landschap roept veel vragen op. In de omgeving van Oss staan bijvoorbeeld midden in het open veld geregeld kleine bomenpartijen. Hiermee bakenden de boeren in het verleden hun terrein af. Bovendien werd deze houtopslag gebruikt voor de energievoorziening. In de buurt liggen ook veel meetjes die tengevolge van dijkdoorbraken zijn ontstaan. De strijd tegen het water heeft vanaf de middeleeuwen voor een belangrijk deel het huidige landschap bepaald. Ook voor een stedelijke omgeving zijn veel voorbeelden te bedenken. Veel steden hebben een of andere fabriek in hun centrum. Dat roept vragen op. In Nijmegen (waar Harry Frantzen woont) staat in een oude stadswijk een zeepfabriek. Hoe is die daar gekomen? Als je ter plaatse gaat kijken zie je dat de huizen herinneren aan vroegere arbeiderswoningen, terwijl aan de andere kant van de hoofdweg voorname herenhuizen zijn te zien. En menige stad heeft vanaf het einde van de negentiende eeuw een gasfabriek gehad. Daarvan zijn de verontreinigde sporen vandaag de dag helaas nog in de bodem te zien.

Is ook in het staatsinrichtingsonderwijs plaats voor milieu?

In het project 'Landschaps-verkenning', waar we het zojuist over hadden, werd in de aardrijkskunde-lessen gekeken naar door het gemeentebestuur opgestelde ontwerpen van bestemmingsplannen. Daarin moesten keuzes worden gemaakt met betrekking tot ondermeer industrieterreinen en groenvoorziening. Zo'n thema heeft uiteraard staatsinrichtingsaspecten. Een volgende keer zou het politiek systeem hierbij betrokken kunnen worden: wijkcomités, milieugroeperingen, politieke partijen, gemeenteraad en college. Al pratend zie je eigenlijk hoeveel er nog valt te doen.

Bedankt voor dit gesprek.

Milieuzorg en schoolgeschiedenis

Hoe wordt in jullie schoolorganisatie vorm gegeven aan het milieubeleid?

We hebben een coördinator milieubeleid. Dat is de adjunct-directeur. Hij stelt een milieuzorgplan op en stelt thema's voor aan de secties. Zijn werk wordt ondersteund door een commissie natuur en milieu, waarin de meeste secties zijn vertegenwoordigd. Ieder lid heeft hiervoor twee taakuren. Als er voor een bepaald thema is gekozen en de secties hun instemming hebben betuigd, worden vervolgens per vak doelstellingen geformuleerd. Als deze zijn geformuleerd kan het ontwikkel- en schrijfwerk beginnen. Naast bestaande lessenspakketten wordt aanvullend materiaal door de vakdocenten zelf gemaakt. Tenslotte wordt aan het einde van het leerjaar het geheel geëvalueerd en bijgesteld.

Welke gevolgen heeft invoering van de basisvorming voor het milieuonderwijs op jullie school?

In de basisvorming zullen de vakken natuur en scheikunde, biologie, geschiedenis en staatsinrichting, aardrijkskunde, economie en techniek ruimte moeten geven aan milieu-educatie. Dat dient bovendien in samenhang te gebeuren. Het probleem is dat voor enkele vakken, zoals geschiedenis en economie, nog weinig lesmateriaal voorhanden is. Omdat wij niet van afwachten houden, zijn we inmiddels al aan de slag gegaan. Binnenkort maken we een keuze tussen enkele voorgestelde onderwerpen. Dat zijn waterkwaliteit, energie of

veld staande gewassen en melk van grazend vee ongeschikt voor consumptie. In Nederland geldt onder meer een tijdelijk verbod op het buiten laten grazen van koelen. Borssele: De Centrale Organisatie voor Radioactief Afval (COVRA) wijst Borssele aan als bovengrondse opslagplaats voor radio-actief afval.

1987: Europees Milieujaar: onderstreping van het gewicht van de milieuproblematiek. Rapport zure regen: Op 22 mei publiceren de gezamenlijke Nederlandse milieu-organisaties het rapport 'Zure regen: gisteren, vandaag en morgen?', met kritiek op het beleid van de overheid. Bij ongewijzigde voortzetting zouden in 2010 alle bossen in ons land dood zijn en geen vennen of heidevelden meer bestaan.

CFK's: Door verschillende milieu-organisaties wordt actie gevoerd tegen het gebruik, o.a. in spuitbussen, van CFK's (chloorfluorkoolwaterstoffen). Deze dragen bij aan de verdunning van de ozonlaag, die de aarde beschermt tegen ultraviolette straling. De meeste producenten zeggen toe het gebruik ervan te zullen stoppen.

1988: Kemp/Coupépolder: Op 19 maart bekennen twee ex-chauffeurs van het Zuidhollandse transportbedrijf Kemp eind januari 1970 grote hoeveelheden industrieel afval illegaal te hebben gestort op de vuilstortplaats in de Coupépolder in Alphen aan de Rijn. Later wordt de directeur van het bedrijf, Simon Kemp, gearresteerd en volgt een rechtzaak. Ook komt aan het licht dat Kemp niet de enige was die illegaal afval stortte. Tussen 1959 en 1985 is de Coupépolder volgestort, waarna er een golfbaan werd aangelegd (zand erover!). Door onduidelijke regels en bestuurlijke nalatigheid konden tal van bedrijven (waaronder Shell, Unilever en de NAM) jarenlang ongehinderd gevaarlijk afval storten.

Troonrede: de te optimistisch geachte uitspraak van koningin Beatrix: 'Het land is de afgelopen jaren schoner geworden. Dat geldt met name lucht en water', bezorgt premier Lubbers veel kritiek. Zorgen voor morgen: In december maakt het RIVM het rapport 'Zorgen voor morgen. Nationale milieuverkenning 1985-2010' openbaar. Het schetst sombere perspectieven voor het milieu. Een drastische reductie (70 tot 90%) van de uitstoot van tal van stoffen is nodig om binnen de normen van milieuverontreiniging te kunnen blijven. Kerstboodschap: De koningin schenkt in haar Kerstboodschap van 1988 bijzonder veel aandacht aan het milieu.

1989: Val kabinet: Op 2 mei valt het kabinet-Lubbers II over de afschaffing van het reiskostenforfait, een onderdeel van het Nationaal Milieubeleidsplan (NMP). Voor de VVD-Tweede Kamerfractie en de VVD-bewindslieden (uitgezonderd Nijpels en Smit-Kroes) is een deel van de financiering van het NMP onaanvaardbaar. Bij de vervroegde verkiezingen op 6 september zal de VVD de door haar geforcerde kabinetscrisis bekopen met een teruggang van 27 naar 22 Kamerzetels.

NMP: Op 25 mei stuurt de demissionaire minister Nijpels het Nationaal Milieubeleidsplan (NMP), getiteld 'Kiezen of verliezen', naar de Tweede Kamer. Uitgangspunt is dat milieuproblemen in beginsel binnen één generatie moeten zijn opgelost. Tegelijkertijd wordt geconstateerd dat een schoon milieu vóór 2010 niet haalbaar is. In een tijdsbestek van 20 tot 25 jaar moeten de milieuproblemen minstens beheersbaar zijn gemaakt. Met het oog daarop geeft het NMP ruim 200 verschillende acties en maatregelen aan. De kosten worden geraamd op 6,7 miljard gulden t/m 1994.

1990:

NMP-plus: Op 8 juni bereikt het kabinet overeenstemming over het milieubeleid voor de komende jaren en legt dit vast in een aanvulling op het NMP. In dit zogenaamde NMP-plus wordt aangekondigd dat de uitgaven voor milieubeleid zullen stijgen van circa 8 miljard gulden in 1988 tot meer dan 16 miljard in 1994.

De uitgangspunten van het NMP blijven gehandhaafd, alleen de doeleinden dienen eerder te worden gerealiseerd.

Nota Energiebesparing: Tegelijk brengt minister Andriessen van Economische Zaken de Nota Energiebesparing uit. Doelstelling is een jaarlijkse besparing van 2%.

1991:

Coupépolder: Een commissie onder leiding van oud-D66 Kamerlid Engwirda moet gaan reconstrueren wat op provinciaal en gemeentelijk niveau bestuurlijk gebeurd is bij het volstorten van de Coupépolder tussen 1959 en 1985.

'Milieu-werk-beleidsscenario': In mei presenteert het PvdA-Tweede Kamerlid Dr. W. Vermeend een zogenaamd 'milieu-werk-beleidsscenario', waarin hij dmv. milieueffingen twee doelstellingen - een sterkere economie en een schoner milieu - tracht te realiseren.

1992:

NASA-rapport: Alarmerende conclusies van de Amerikaanse ruimtevaart-organisatie over de aantasting van de ozonlaag op het Noordelijk halfrond doen ook in Nederland veel stof opwaaien.

Rapport-Wolfson: Op 26 februari presenteert de op verzoek van het kabinet ingestelde Commissie-Wolfson haar eindrapport. Zij concludeert dat energieheffing een onmisbaar hulpmiddel is om de milieudoelstellingen te verwezenlijken.

'De grenzen voorbij': In mei verschijnt het nieuwe boek van Dennis Meadows, waarin hij stelt dat de voorspellingen van het spraakmakende Rapport aan de Club van Rome uit 1972, 'Grenzen aan de groei', nog erger blijken te zijn.

UNCED: Van 3 t/m 14 juni neemt Nederland deel aan de ambitieuze opgezette VN-conferentie voor Milieu en Ontwikkeling (UNCED) in Rio de Janeiro. Delegatieleiders uit 172 landen ondertekenen de 'Verklaring van Rio', die overigens een vrijblijvend karakter draagt. De bewindslieden Alders (milieu) en Pronk (ontwikkelingssamenwerking) spelen een sleutelrol in het tot stand brengen van het technologieverdrag en de financiële paragraaf. De reacties van milieu-organisaties op deze 'Earth Summit' zijn in het algemeen sceptisch. De tijd zal leren of Rio '92 het einde betekent van het westerse 'eco-imperialisme'.

Nuttige adressen

IVN, Vereniging voor natuur- en Milieu-Educatie
Postbus 20123, 1000 HC Amsterdam,
telefoon 020-6228115

KPC, Katholiek Pedagogisch Centrum,
Postbus 482,
5201 AL 's-Hertogenbosch,
telefoon 073-215435

MilieuBoek,
Postbus 18169, 1001 ZB Amsterdam,
telefoon 020-6244989

Sectormanager NME Voortgezet
Onderwijs, Ria Sluiter,
Archimedeslaan 16,
Postbus 14007, 3508 SB Utrecht,
telefoon 030-547348,
fax 030-518186

SLO, Instituut voor Leerplan-ontwikkeling,
Postbus 2041, 7500 CA Enschede,
telefoon 053-840305

SME, Stichting Milieu-Educatie,
Postbus 13030, 3507 LA Utrecht,
telefoon 030-802444

Stichting Veldwerk Nederland,
Veldstudiecentrum Orvelte,
Zuidersweg 10, 9441 TZ Orvelte,
telefoon 05934-2263

VGN, Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland,
Mevrouw H. Budé-Janssens,
Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam,
telefoon 070-3277923

Provinciaal NME-consulent:

Groningen Heiko Pentenga, Emmasingel 15, 9726 AJ Groningen, telefoon 050-135933 **Friesland** Herman Sieben en Monique Pas, Huizemerlaan 23, Postbus 538, 8901 BH Leeuwarden, telefoon 058-890463 **Drenthe** Jan 'Tuttel en Geert de Vries, Cor v.d. Lindenstraat 5, Postbus 125, 9400 AC Assen, telefoon 05920-42122 **Overijssel** Marijke Westers, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, telefoon 038-217166 **Gelderland** Gosse Jongstra, Jansbuitensingel 14, 6811 AB Arnhem, telefoon 085-512927 **Flevoland** Riet Rijs, Botter 11-41, 8232 JS Lelystad, telefoon 03200-50393 **Utrecht** Beatrijs van Lisdonk en Annette de Vries, 'Oostbroek', Bunnikseweg 39, 3732 HV De Bilt, telefoon 030-210599 **Noord-Holland** Ruud Maarschall, Dorpsstraat 65, 1901 EJ Castricum, telefoon 02518-50783 **Zuid-Holland** Jan Dirx, Blekersingel 56, 2806 AC Gouda, telefoon 01820-25292 **Zeeland** Marten Wiersma, Singelstraat 7, Postbus 334, 4460 AS Goes, telefoon 01100-11675 **Noord-Brabant** Arnold Schut, Spoorlaan 434C, Postbus 9042, 5000 HA Tilburg, telefoon 013-357846 **Limburg** Jos Simons, Minderbroedersingel 15C, Postbus 455, 6040 AL Roermond, telefoon 04750-19928.

INGEZONDEN BRIEVEN

Aan de gebruikers van de CE-bundel *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen* (uitgave van VGN)

Betreft: het artikel Indorock en Nederbeat door H  lene Vossen

Het onnauwkeurig omgaan met gegevens uit de muziekhistorie is een euvel dat vaak in sociologische artikelen voorkomt. Het is een gevolg van de wetenschappelijke hokjesgeest. Als gevolg daarvan sluipen er stellige beweringen in artikelen waarbij je als popmuziekhistoricus de haren te berge rijzen. Nu er voor het eerst op dit niveau aandacht wordt geschonken aan de introductie van de rock & roll in Nederland (waar ik op zich erg blij mee ben), lijkt het mij van belang de meest in het oog springende fouten recht te zetten. Wat betreft Indorock baseert Vossen zich namelijk op mijn boek *Rockin' Ramona* (SDU 1989).

De hit 'Ramona' van The Blue Diamonds is geen voorbeeld van Indorock. De Blue Diamonds waren Indische jongens, die een verleden hadden in een Indische rock & roll-band, maar hun activiteiten als commercieel platenduo noem je, als je het al per se zo wilt noemen. Indopop. De Indorock is een stroming van bands. (Indo)pop is een kwestie van solisten en duo's met hitparadesucces zoals de Blue Diamonds. Sandra Reemer en Anneke Gr  nloh. 'Brandend Zand' van de laatstgenoemde is een vertaalde Duitse schlager en derhalve geen Indorock. Ook het door Vossen genoemde voorbeeld 'Send me the pillow' van Lydia Tuinenburg is geen Indorock, maar een traditionele countrysong zonder rock & roll-saus.

Het woord Indorock wordt in het artikel niet helder verklaard. Niet de verzamelaars van de muziek van Indo's en Molukkers, maar de verzamelaars van oude rock & roll uit de jaren vijftig (het verzamelen daarvan kwam in de jaren zeventig op) merkten dat er erg veel Indobands bij in Nederland opgenomen rock & rollplaten zaten, bijna alleen maar Indobands, en sommigen wisten het eenvoudig omdat ze die periode zelf hadden meegemaakt. Om die platen te onderscheiden van de Amerikaanse rock & roll die ze ook verzamelden, hebben ze het Indorock genoemd. Het was een etiket, meer niet. De verzamelaars bestudeerden de muziek niet, het was

een verzamel- en handelsobject, hooguit vonden ze het leuke muziek. De term raakte ingeburgerd, daarom zitten we er nu mee. Overigens overtrekt Vossen de rol van de Molukkers in de Indorock nogal sterk. Als relatief kleine groep sloten de Molukse rock & rollers zich aan bij de Indorockstroming, waarbij in vergelijking met de Indo's slechts kleine verschillen in aanpak, en dan niet eens muzikaal, aan de orde waren.

Vossen goochelt modieus een eind weg met de termen wit en zwart. Maar wat is nou witte rock & roll? Het woord zwart bij rhythm & blues uit de jaren veertig en vijftig is overbodig, maar het woord wit bij rock & roll is dubieus gezien de overwegend zwarte karakteristieken van deze muzieksoort. Maakte Elvis witte rock & roll? Eigentijdse ouders van teenaggers vonden hem klinken als een neger en haatten hem erom. Hierover bestaat overigens goede literatuur, zoals Charlie Gillett's *The Sound of the City*. Er wordt in het artikel in het algemeen niet-begrijpend over de muziekpraktijk geschreven door Vossen. Dat is des te kwalijker omdat de leerlingen voor wie docenten deze bundel lezen en eruit selecteren daarin meestal vrij goed ingevoerd zijn. Zo verwijt Vossen mij als schrijfster van *Rockin' Ramona* dat ik een punt maak van de afwezigheid van originele eigen nummers en het ontbreken van herkenbare hits, die de Indorock een stuk minder obscuur had gemaakt dan ze nu als historische stroming is. Jongeren van tegenwoordig voelen haarfijn het 'standsverschil' tussen een coverband en een band die eigen nummers maakt. Het is hard, maar de Indorock is om een heleboel redenen vreselijk belangrijk behalve om de nieuwe liedjes die het dus niet opgeleverd heeft. Daarom is Indorock zo lang vergeten geweest.

Indorock herkennen is een kwestie van luisteren, Indorock is een sound, een gevoel. Er bestaan CD's met historische Indorock. Het moet een kleine moeite zijn deze aan te schaffen en in de klas te draaien (zoals Indorock. The original recordings, EMI 7947192). Er zijn diverse andere CD's met historische Indorock op de markt; zie voor titels het dit voorjaar verschijnende boek *Rock & Roll in rood-wit-blauw* van Rob Labree, een uitgave van Poparchief Nederland i.s.m. uitgeverij Jan Mets.

Ten slotte moet iedereen die niet op zijn/haar bek wil gaan tegenover de klas de laatste alinea van bladzijde 117 schrappen, waarin de Indische jongens Jansz en Van Halen zonder enig inhoudelijk verband met het onderwerp vermeld worden. Zij zijn van een generatie die opgroeide in de tweede helft van de jaren zestig, toen het verschijnsel Indorock al niet meer bestond.

Natuurlijk speelden zij niet in wat Vossen noemt 'gemengde beatgroepen', maar in respectievelijk de Nederlandstalige ska-groep Doe Maar (begin jaren tachtig) en de Amerikaanse hardrockformatie Van Halen (bestaat nog steeds).

Lutgard Mutsaers

P.S.: op bladzijde 116, tweede kolom onderaan: het woord 'blanda' betekent blanke Hollander.

Conferentie 'Starters'

Dit najaar herstelde de VGN een oude traditie in ere, de conferentie voor beginnende leraren. Deze vond plaats op 5 en 6 november in Boxtel. Er waren zo'n 18 deelnemers. Wij waren daarbij.

Het programma bestond uit drie onderdelen: workshops, bijeenkomsten waar 'oude rotten in het vak' over hun ervaringen vertelden en vooral 'de wandelgangen'. Om met dit laatste te beginnen, in het programma was met opzet ruimschoots tijd ingeruimd voor het uitwisselen van ervaringen. Als soortgenoten onder elkaar was er heel wat af te kletsen. 'Heerlijk om eens niet tot de minderheid te behoren', zoals een van ons het formuleerde.

De workshops vormden het hoofdderdeel van de conferentie. De onderwerpen waren zeer divers (over orde, over vertellen, over het actualiseren van stof, over geschiedenis voor allochtonen en over het kiezen van materiaal). Alle workshops waren zeer praktisch gericht. Na een korte inleiding werd er vooral geoefend. In de workshop 'vertellen' bijvoorbeeld werd met behulp van het verhaal over Orpheus en Euridice geoefend in het beeldend en levendig vertellen (veel bijvoeglijke naamwoorden gebruiken en dialo-

gen invoeren). Voor velen van ons werd tijdens de workshops ook oude sluimerende kennis weer eens naar boven gehaald. Iedereen heeft wel ergens in zijn achterhoofd zitten dat het actualiseren van de stof het onderwerp dichterbij kan brengen, maar welke beginner komt er uit zichzelf aan toe daar nu eens het hoofdstuk prehistorie op door te nemen?

De docenten Vercauteren en Ulrich deden verslag van hun jarenlange ervaring voor de klas. Zij vertegenwoordigden het meer beschouwende deel van het programma. Uit hun verhalen werd duidelijk waarom geschiedenis geven zo leuk is. Ook gaven zij een groot aantal handvaten en praktische wenken, vari  rend van kledingadviezen tot de opmerking dat niet ieder proefwerk tien vragen hoeft te hebben.

Het was een heerlijke luxe om iets werk te mogen noemen, dat eigenlijk meer op een volledig verzorgde vakantie leek. Het sanatoriumachtige conferentieoord, met voor iedereen een eigen kamertje en fantastische maaltijden, droeg daar zeker aan bij. Maar voor alles lag naar onze mening, het nut van de conferentie in het feit dat hij zo inspirerend was. Elke beginnening kent weken, waarin hij zich voortsleept van incident naar incident en het schoolleven slechts lijkt te bestaan uit het bestrijden van ramp op ramp. Dat zijn weken waarin je kopje onder gaat in de dagelijkse praktijk en niet meer toekomt aan vragen als waartoe en waarom. Deze Startersconferentie zorgt ervoor dat je even afstand neemt en met een nieuwe blik de klas kunt binnestappen. Je weet weer waarom je er ooit aan begonnen was, namelijk omdat geschiedenis zo'n mooi vak is en lesgeven zo bevredigend kan zijn.

Guido Brouwer en Carlien Moeljono

De IVS-GS/SI
(ver. Ons Middelbaar Onderwijs) organiseert
van ma. 18 juli t/m do. 11 aug. '94 een studiereis van 25 dagen

NAAR CHINA EN HONG KONG

REISSOM / WAT OMVAT ZE

Reissom vanaf: **f 5745,-**
en omvat o.a.:

- Swissair lijnvlucht A'dam-Beijing/Hong Kong-A'dam
- overnachting in middenklasse-hotels met bad, toilet en airco
- volpension in China (ontbijt/diner in het hotel, lunches en route)
- alle transfers in China/Hong Kong
- exkursies volgens programma o.l.v. Engelstalige gidsen
- entreegelden en vervoer in China/Hong Kong per vliegtuig, boot en bus
- diensten van een Nederlands sprekende begeleid(st)er

Op alle studiereizen is van toepassing:
WIE HET EERST KOMT, HET EERST MAALT!!!

PROGRAMMA

MA 18 EN DI 19-07-94
AMSTERDAM-BEIJING.

DI 19 T/M VR 22-07-94
BEIJING.

- * Sightseeing tour;
- * Bezoek aan o.a.:
- * De Verboden Stad;
- * Hemelse Tempel;
- * Historisch Museum;
- * Qianmen Poort;
- * Museum v/d Revol;
- * Grote Hal v/h Volk;
- * Mao's Mausoleum;
- * Tian An Men Plein;
- * Beihai park;
- * Lama Tempel;
- * Friendship Store;
- * Wang Fu Jing Str.;
- * Liu Li Chang Str.;
- * Zomerpaleis;
- * "Duckdinner";
- * Avondshow;
- * Ontvangst Nederl. Ambassade

BADALING.

- * Grote Chinese Muur.

SHANLING.

- * Minggraven.

- * Dinsdagmiddag en vrijdagmiddag vrij.

ZA 23 T/M MA 25-07-94
XI'AN.

- * Sightseeing tour;
- * Bezoek aan o.a.:
- * Terra cotta leger;
- * Hua Qing;
- * Grote Moskee;
- * Grafheuvel v Qin Shi Huang;
- * Shaanxi Provinciaal Museum;
- * Klok/Trommeltoren;
- * Stadsmuur.

BANPO.

- * Neolitische opgravingen.

* Maandagmiddag vrij.

DI 26 EN WO 27-07-94

HANGZHOU.

Bezoek aan o.a.:

- * Westelijk Meer; (boottocht)
- * Ling Yin-klooster met theeplantage en Lingyin Si Tempel;
- * Pagode v/d Zes Harmonieën;
- * Zijdefabriek.

DO 28 EN VR 29-07-94

SUZHOU.

Geschiedenis;

- * Tempel v/d Jade Boeddha;
- * Volksplein;
- * Yu Yan;
- * De Oude Stad;
- * Nanjing Road;
- * Suzhou Creek;
- * Bund;
- * Akrobatiekvoorst.

- * Zaterdagmiddag en maandagmiddag vrij.

DI 02-08-94

GUILIN.

Bezoek aan o.a.:

- * Qixing Gongyuan;
- * Ludi Yan;
- * Fubo Shan. v/d Drakenkoning.

WO 03 EN DO 04-08-94

YANGSHUO.

- * Boottocht (5 u.) over de rivier de Li met links en rechts een indrukwekkend

kend landschap;

- * Bezoek aan het pittoreske Yangshuo.

* Donderdag ter vrije besteding (fiets-tocht platteland!)

- * Avondvlucht Kanton.

DO 04 T/M ZA 06-08-94

GUANGZHOU (KANTON).

- * Sightseeing tour;
- * Bezoek aan o.a.:
- * Yie Xiu Park met Zenhaitoren;
- * Shamian Eiland;
- * Liu Rongsi Tempel;
- * Jade Fabriek;
- * Qingping Markt;
- * Tempel v/d Zes Banyan Bomen;
- * Dr. Sun Yat Sen Herdenkingshal;
- * Guangxiao Si Temp.

FOSHAN.

- * Bezoek aan o.a.:
- * Foshan Zumiao;
- * Museum v Foshan;
- * Keramiekfabriek Shiwan.

organisatie:

interscholair vaksectie
GESCHIEDENIS en STAATSINRICHTING

vereniging ons middelbaar onderwijs

VGN-leden
kunnen ook
hierop
inschrijven.

* Za nachtboot Hong K

ZO 07 T/M WO 10-08-94

HONG KONG.

- * Sightseeing tour;
- * Bezoek aan o.a.:
- * Jumbo Floating Restaurant;
- * Victoria Peak;
- * Repulse Bay;
- * Tiger Balm Garden;
- * Aberdeen;
- * Chin Chun Koon Temp
- * Kamt.

- * Dinsdag en woensdag ter vrije besteding (Macao?, inkopen?).

WO 10 EN DO 11-08-94

HONG KONG-AMSTERDAM.

- * Avondvlucht.

swissair

INSCHRIJVING:

Deze sluit op 1 mrt. 1994
Aanmelden bij:
N.J.Stam, Kortenaerstr. 5
5102 BV Dongen.
Tel.01623-20856.

China
25-daagse
rondreis

* Sightseeing tour;

Bezoek aan o.a.:

- * Grote Kanaal; (boottocht)
- * Hu Qiu;
- * Silk Embroidery Research Centre;
- * Wangshi Yuan;
- * Volksmuseum;
- * Zhuo Zheng Yuan;
- * Shizi Lin;
- * Li Yuan.

ZA 30-07 T/M MA 01-08-94

SHANGHAI.

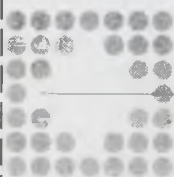
* Sightseeing tour;

Bezoek aan o.a.:

- * Huang Po Rivier; (boottocht)
- * Museum v Kunst en

O M O - I n s c h r i j f f o r m u l i e r

☐ Ja, ik ben geïnteresseerd in de reis naar China/ Hong Kong, stuurt u mij s.v.p. meer informatie.

Naam: _____

Adres: _____

Woonplaats: _____

Tel.: _____

GRANAADA & PARTNER

Bon of kopie in envelop sturen naar onderstaand adres.

N.J.Stam, Kortenaerstraat 5, 5102 BV Dongen.

Voor telefonische informatieaanvraag of inschrijving bel: Tel.01623-20856